

Uurimus on teostatud võrdsete võimaluste aasta raames Euroopa Komisjoni toel ning Eesti Vabariigi Sotsiaalministeeriumi sotsiaalpoliitika info ja analüüsi osakonna tellimusel. Materjal kajastab autori arvamust ja Euroopa Komisjon ei võta vastutust selle informatsiooni edasise kasutamise eest.

GLBT-inimeste ebavõrdne kohtlemine Eestis Uuringu lõpparuanne

Tartu, detsember 2007

Projekti täitjad:

Judit Strömpl (*PhD*), Tartu Ülikooli sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituut

Agnes Alvela (*MSW*), Tartu Ülikooli sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituut

Kadi Ilves (*MSW*), Tartu Ülikooli sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituut

Agnes Parmas, Oslo Ülikooli sotsioloogiamagistrant

Kadri Soo (*MA*), Tartu Ülikooli sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituut

Beata Šahverdov-Žarkovski (*MSc*), Tartu Ülikooli sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituut

Tänuavaldus

Täname kõiki uurimuses osalenud vastajaid ja kommenteerijaid, eriti Ardi Ravalepikut, Kristi Jüristot ja Lisette Kampust uurimuse edukale teostamisele kaasaaitamise ja meeldiva koostöö eest. Erilised tänusõnad kuuluvad uurimuse tellijale EV Sotsiaalministeeriumi kollektiivile - sotsiaalpoliitika analüüsi osakonna ja soolise võrdõiguslikkuse osakonna töötajatele arendatavate kommentaaride ja soolise võrdõiguslikkuse volinikule Margit Sarvele väärtuslike õiguslaste nõuannete eest, ning töö retsensendile, dotsent Dagmar Kutsarile, asjakohaste tähelepanekute eest.

Sisukord

LÜHIKOKKUVÕTE	4
UURIMUSES KASUTATAVAD PÕHIMÕISTED	5
1. SISSEJUHATUS. UURIMISPROBLEEM JA METOODIKA.....	6
1.1. PROBLEEMISEADE	7
1.2. EESMÄRGID JA UURIMISKÜSIMUSED	8
1.3. TEOREETILIS-METODOLOOGILINE RAAMISTIK	8
1.4. VALIM	9
2. ANDMETE ESITAMINE.....	11
2.1. ÜLDISED NARRATIIVID	11
<i>Võrdsus, võrdsed õigused ja võrdsed võimalused</i>	<i>11</i>
<i>Eesti ühiskonna tolerantsus.....</i>	<i>15</i>
<i>Sallivus ja sallimatus GLBT-inimeste seas</i>	<i>22</i>
<i>Stereotüübid</i>	<i>24</i>
<i>Terminid ja sõnakasutus.....</i>	<i>31</i>
2.2. ISIKULOOD.....	35
<i>Identiteedi kujunemisest</i>	<i>35</i>
<i>Perekonna ja sõprade reaktsioonidest</i>	<i>36</i>
<i>„Kapis” olemisest</i>	<i>39</i>
2.3. HOMOSEKSAALSUSE SELETUSED	40
<i>Homofobia seletused ning homoseksuaalsusega seotud hirmud ja müüdid.....</i>	<i>42</i>
<i>Õigusaktide muudatustega seotud narratiivid</i>	<i>44</i>
2.4. SÕNUM EESTI ÜHISKONNALE.....	47
<i>Laske „kapis“ välja tulla!.....</i>	<i>47</i>
<i>Lubage GLBT-inimestel legaalselt elada!.....</i>	<i>48</i>
<i>Tolerantsus on kasulik kõigile!.....</i>	<i>49</i>
<i>Pädevaid spetsialiste koolidesse, tervishoiuasutustesse ja politseisse, meediasse rohkem vastutustundlikke ja tarku ajakirjanikke!.....</i>	<i>50</i>
<i>Rohkem armastust</i>	<i>51</i>
KOKKUVÕTE JA JÄRELDUSED	53
<i>Tolerantsuse mõistmine Eesti moodi.....</i>	<i>53</i>
<i>Kust muudatusi alustada?</i>	<i>54</i>
ETTEPANEKUD POLIITIKAKUJUNDAJATELE	54
VIIDATUD KIRJANDUS.....	56
LISA	57

Lühikokkuvõte

Eesti Vabariigi Sotsiaalministeeriumi tellimusel tegi Tartu Ülikooli sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituudi teadlaste rühm kvalitatiivse uurimuse, selgitamaks Eestis elavate GLBT-inimeste kogemusi seoses ebavõrdse kohtlemisega ning teadvustamaks nende probleeme ühiskonnale. Uuringus osales 30 ennat gei, lesbi, biseksuaali või transseksuaalina identifitseerinud inimest. Narratiivi analüüsi meetodil selgitati välja tüüpilised diskrimineerimise lood.

Uurimuse käigus selgus, et GLBT-inimesed kogevad ebavõrdset kohtlemist elu erinevatel tasanditel. Eestis pole seadusi, mis tagaksid võrdsed õigused ja võrdse kohtlemise kõikidele inimestele, sõltumata nende seksuaalsest orientatsioonist. Olemasolevates seadustes esineb vasturääkivusi: üks seadus deklareerib õiguse, teine aga välistab selle toimimise. Ühiskondlikul tasandil pole teavet seksuaalsete orientatsioonide olemuse ja põhjuste kohta ning seetõttu levivad GLBT-inimeste kohta eelarvamustel põhinevad stereotüübid. On juhtumeid, kus eelarvamuste tõttu ei järgita seadusi. Diskrimineerimist võivad kogeda GLBT-inimesed ka oma lähisugulaste hulgas. Vastuolud, eelarvamused ja hirmud tekitavad stressi ning ohustavad GLBT-inimeste heaolu ja vaimset tervist.

Uurimuse tulemused näitavad, et on põhjust tunda muret Eesti ühiskonnas leviva suhtekultuuri pärast, mida iseloomustab hoolimatus ja ükskõiksus – GLBT-inimeste kogemused juhivad tähelepanu probleemidele, mis puudutavad Eesti ühiskonda laiemalt.

Aruande tekst koosneb sissejuhatausest, kahest peatükist, arutelust, kokkuvõttest ja viidatud kirjanduse loetelust. Mõlemad peatükid jagunevad omakorda alapeatükkideks. Töö lõpus on välja toodud autorite ettepanekud poliitikakujundajatele olukorra parandamiseks.

Uurimuses kasutatavad põhimõisted¹

Biseksuaalsus – emotsionaalne ja seksuaalne tõmme mõlemast soost inimeste poole.

Diskrimineerimine ehk ebavõrdne kohtlemine on negatiivselt eristav GLBT-inimeste kohtlemine lähtuvalt nende seksuaalsest orientatsioonist võrreldes sellega, kuidas koheldakse, on koheldud või koheldaks heteroseksuaalset inimest samalaadses olukorras.

Gei on laiemas tähenduses kõigi homoseksuaalse suundumusega inimeste üldnimetus, kitsamas tähenduses peetakse silmas meessoost homoseksuaali.

GLBT-inimesed on neutraalne rahvusvaheliselt aktsepteeritud lühend geide, lesbide, biseksuaalide ja transseksuaalide nimetamiseks.

Homoseksuaalsus ehk omasooarmastus on emotsionaalne ja seksuaalne suhe samast soost inimeste vahel.

„Kapis” olemine on enda seksuaalse orientatsiooni varjamine ümbritsevate inimeste eest.

Lesbi on naissoost homoseksuaalse suundumusega inimene.

Sallivus ehk tolerantsus on inimese või ühiskonna võimelisus taluda, tunnustada ja/või usaldada harjumuspärasest erinevaid arvamusi, uskumusi, hoiakuid, tavasid, kombeid, ideoloogiaid või kultuuri. Sallivus ei pruugi alati tähendada heakskiitu või mõistmist, kuid enamasti sisaldab austust.

Transseksuaal on inimene, kelle sooidentiteet on erinev tema bioloogilisest soost, mistõttu ta võib soovida sugu korrigeerida.

Vaenu õhutamine on tegevus, mis eristab teatud indiviide või inimrühmi, vastandab neid teistele ning kutsub nende suhtes esile negatiivseid emotsioone. Seejuures ei ole eristamise aluseks vaenuobjektide ühiskonnavastased hoiakud või tegevus, vaid tunnused või kuuluvus, mida inimesed ei saa endale vabalt valida (sugu, nahavärv, etniline kuuluvus, seksuaalne orientatsioon, sotsiaalne päritolu). Vaenu õhutamise tagajärjel väheneb inimestevaheline sallivus.

Võrdne kohtlemine on eristamise puudumine. Otsustamisel lähtutakse nendest kriteeriumitest, mis vahetult puudutavad otsuse tegemist, nt töölevõtmisel vastava tööga seotud pädevuste olemasolust, nõutavast haridustasemest, praktilistest kogemustest. Teenuste osutamisel lähtutakse teenuse saaja üldistest vajadustest ning heaolust.

Võrdsed võimalused – lisaks seaduses fikseeritud õigustele peavad olema ka võimalused seadusega ettenähtud õigusi kasutada.

Võrdsed õigused ehk võrdõiguslikkus tähendab, et kõigile inimestele on tagatud võrdsed õigused, kohustused, võimalused ja vastutus tööelus, hariduse omandamisel ning teistes ühiskonnaelu valdkondades osalemisel. Demokraatlikus õigusriigis on võrdõiguslikkus seadustes fikseeritud.

¹ Käesolevas tekstis kasutatud mõistete määratlemisel lähtume erinevatest allikatest. Kõigepealt anname teoreetilistes väljaannetes kasutatavad mõistete definitsioonid. Uurimuse käigus kogusime ka vastajate endi definitsioone ja tõlgendusi, mida käsitleme andmeid esitades.

1. Sissejuhatus. Uurimisprobleem ja metoodika

Eestis seni tehtud uuringute (vt nt EMORi uuring 2006, Sexual Orientation Discrimination... 2002) ning Eesti meedias kajastatud teemakohaste käsitluste alusel on põhjust arvata, et inimesed, kes erinevad oma seksuaalse orientatsiooni poolest heteroseksuaalidest, kannatavad diskrimineerimise all. Näiteks 2002. aastal kolmes Balti riigis geide, lesbide ja biseksuaalide seas tehtud uuringust ilmnes, et paljud neist olid kogenud diskrimineerimist perekonnas, töökohal ja/või armees, vahel sõpruskonna ning ka ühiskonna poolt laiemalt. Diskrimineerivat suhtumist võivad geid, lesbid ning bi- ja transseksuaalid (edapidi GLBT) kohata seega kõikjal.

Sihtrühma kuuluvad inimesed võivad sattuda raskustesse ka selle tõttu, et rünnakute ohvriks langedes on nende võimalus õiguskaitseorganitelt abi saada piiratud. Ülalviidatud 2002. aasta uuring näitas, et 25% selles osalenud sihtrühma kuuluvatest inimestest oli kogenud politsei vaenulikku suhtumist.

Eriti äärmuslik on olukord siis, kui GLBT-inimesed otsustavad ümbritsevate diskrimineeriva käitumise tõttu minna elama mõnda teise riiki. Eespool mainitud uuringust selgus, et 52% uuritavatest kaalus Eestist lahkumist ning paljud neist leidsid, et seksuaalse orientatsiooni tõttu diskrimineerimine ongi üks peamisi põhjusi, miks Eestist lahkuda.

Kui võrrelda GLBT-inimeste olukorda Eestis ja naaberriigis Soomes, siis peab tunnistama Eesti mahajäämust. Alates 1974. aastast töötab Soomes Seksuaalse Võrdsuse Organisatsioon (soome k Seksuaalinen Tasavertaisuus RY, SETA), mis aitab kaasa GLBT-inimestele võrdsete õiguste tagamisele. Alates 1995. aastast on seksuaalse orientatsiooni alusel diskrimineerimine Soomes kriminaalkorras karistatav.

Ehkki Eesti Vabariigi põhiseaduse § 12 sätestab, et kõikidele inimestele tuleb tagada võrdsed võimalused, puudub seni riiklik poliitika, mis tagaks inimestele võrdse heaolu sõltumata nende seksuaalsest orientatsioonist. Märkimisväärne on fakt, et nimetatud paragrahvis inimestevaheliste erinevuste loetelus pole mainitud seksuaalset orientatsiooni, on vaid viidatud „muudele” erinevustele, mille sisu sõltub tõlgendamisest ja võimaldab seda erinevalt teha. Riigikogu juhatus otsusega võeti menetlusse valitsuse 30. mail algatatud võrdse kohtlemise seaduse eelnõu (67 SE). See lähtub peamiselt 2002.–2003. aastal riigikogu menetluses olnud võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise seaduse eelnõust, mida on parandatud ja täiendatud kehtivas õiguses vahepeal tehtud muudatustest tulenevalt. Eelnõust on välja jäetud soolist võrdõiguslikkust käsitlev osa, kuna soolise võrdse kohtlemise ning naiste ja meeste võrdõiguslikkuse edendamine on sätestatud soolise võrdõiguslikkuse seaduses. Eelnõu eesmärk on tagada inimeste kaitse diskrimineerimise eest rassi, rahvuse, nahavärvuse, usutunnistuse või veendumuste, vanuse, puude või seksuaalse suundumuse tõttu. Eelnõu sätestab võrdse kohtlemise põhimõtted, ülesanded võrdse kohtlemise põhimõtte rakendamisel ja edendamisel ning diskrimineerimisvaidluste lahendamise. Juhtivkomisjoniks on määratud põhiseaduskomisjon (riigikogu pressiteated).

Kehtivatest seadustest toob töölepingu seaduse § 10 eraldi välja seksuaalse suundumuse, keelustades töölase diskrimineerimise seksuaalse suundumuse alusel (täpsemalt vt lisa 2).

Karistusseadustiku kohaselt on karistatav vaenu õhutamine ja võrdõiguslikkuse rikkumine seksuaalse sättumuse alusel. Samas ei ole selge, kas inimesed kasutavad õigusi, mida nimetatud seaduste järgi peab neile tagama.

Lääne tsivilisatsiooni kuulumise identiteediga ja Euroopa Liidu liikmesriigina on Eesti liitunud mitmete rahvusvaheliste õigusaktidega ning huvitatud sellest, et siin kehtiksid läänemaailmas tavapärased üldised standardid. On olemas hulk rahvusvahelisi õigusakte, mis reguleerivad võrdseid õigusi ja neile vastavat võrdset kohtlemist ning on Eestile siduvad.

Inimese heaolu on tagatud siis, kui talle on tagatud põhiõigused. Eesti Vabariigi põhiseaduses on fikseeritud järgmised põhiõigused: õigus elule (§ 16), kaitsele (§ 13), vabale eneseteostusele (§ 19) ja tervise kaitsele (§ 28). Samas seavad mitmed teised Eesti seadused (perekonnaseadus, lastekaitse seadus) iga inimese võrdsed õigused kahtluse alla. Näiteks perekonnaseaduse § 1 fikseerib, et abielu sõlmitakse mehe ja naise vahel. Seega, homoseksuaalse suundumusega inimesed ei saa perekonda luua samasugustel alustel nagu heteropaarid.

Seksuaalne eneseteostus kuulub samuti inimese põhiõiguste juurde ja puudutab inimese õigust tervise kaitsele (WHO). WHO tervise definitsioon kõlab: „Tervis on täieliku füüsilise, psüühilise ja sotsiaalse heaolu seisund, mitte ainult haiguse või põduruse puudumine.”

Maailma seksuoloogide assotsiatsioon võttis 1997. aastal toimunud XIII ülemaailmsel kongressil vastu seksuaalõiguste deklaratsiooni, milles on öeldud, et „seksuaalsus on iga inimolendi isiksuse orgaaniline osa. Selle täielik areng sõltub inimese baasvajaduste, selliste nagu kontakti, intiimsuse, emotsioonide väljendamise, rahuldustunde, õrnuse ja armastuse soovi rahuldamisest. Seksuaalvabadus hõlmab indiviidide võimalust täielikult väljendada oma seksuaalset potentsiaali. See välistab seksuaalse sunni, eksploatatsiooni ja kuritarvituse kõik vormid igal ajal ja kõigis elulistes olukordades” (Lottes ja Kontula 2000:14–15, viidatud Kon 2004:78–79).

1.1. Probleemiseade

Inimese heaolu sõltub üldistest õigusaktidest ja ümbritsevatest inimestest. Rahvusvahelised õigusaktid lähtuvad üldinimlikest väärtustest ja panevad kõrgemal tasandil paika eesmärgid, mille suunas inimkond peab liikuma. Eesmärgi keskmes on maailma elanikkonna võrdne heaolu. Ühtlasi reguleerivad need aktid suhteid inimeste ja riikide vahel. Ühinemine õigusaktidega on riikide otsustada ja otsus sõltub soovist kuuluda või mitte kuuluda samasse väärtusruumi. Eestil pole võimalik kuuluda lääne tsivilisatsiooni ilma nende väärtuste ja normide omaks võtmiseta, mis on fikseeritud nimetatud rahvusvahelistes õigusaktides.

Indiviidi või rühma kujunemist mõjutavad ühelt poolt teadmised seadustes kirja pandud normidest ja väärtustest ning teiselt poolt tema igapäevased kogemused. Vastuolud tekivad, kui seadusega on ette nähtud võrdsed õigused, kuid inimene satub siiski oma eripära tõttu rünnaku alla ning tajub ebavõrdset kohtlemist. Rahvusvaheliselt tunnustatud väärtuste omaks võtt võib mingi konkreetse ühiskonna erinevates kihtides esialgu tekitada probleeme, kuid seaduste olemasolu suurendab teadlikkust ja mõjutab ühiskonna arengut. Seni puuduvad teaduslikul uurimisel põhinevad teadmised sellest, kuidas tajuvad ja hindavad võrdsete

õiguste, võrdsete võimaluste ja võrdse kohtlemise põhimõttest kinnipidamist Eestis elavad GLBT-inimesed.

1.2. Eesmärgid ja uurimisküsimused

Lähtuvalt uurimisprobleemist oli uurimuse eesmärgiks selgitada, kuidas GLBT-inimesed hindavad ja tõlgendavad võrdseid õigusi, võrdseid võimalusi ja võrdset kohtlemist Eestis oma igapäevaelu kogemuste alusel. Kuna ebavõrdse kohtlemisega ilmutab ühiskond teatud käitumisviisi või elulaadi kandjatele survet orientatsiooni muutmiseks, siis uurisime ka seda, kuidas GLBT-inimesed hindavad ühiskondlikku survet Eestis ja üldist tolerantsuse taset.

Lähtuvalt uurimisprobleemist ja eesmärgist otsisime vastuseid järgmistele küsimustele:

- Kuidas hindavad GLBT-inimesed oma olukorda Eesti ühiskonnas ja mida nad räägivad oma elukogemustest seoses ebavõrdse kohtlemisega seksuaalse orientatsiooni alusel?
- Missugused on tüüpilised ebavõrdse kohtlemise lood?
- Milliseks hindavad GLBT-inimesed Eesti ühiskonna sallivust lähtuvalt oma igapäevastest kogemustest?
- Missuguseid muutusi ootavad GLBT-inimesed Eesti riigilt ja ühiskonnalt?

Uurimuse käigus lootsime jõuda teadmiseni, mis aitaksid ühiskonna erinevatel tasanditel suurendada teadlikkust GLBT-inimeste probleemidest. Teadmised annavad aluse teha ettepanekuid olukorra parandamiseks ja GLBT-inimestele heaolu tagamiseks. Üheks uurimuse väljundiks peame Eesti ühiskonna üldise solidaarsustunde tugevdamist suurema sallivuse ja parema üksteisemõistmise kaudu.

1.3. Teoreetilis-metodoloogiline raamistik

Uuringus lähtusime fenomenoloogilisest teoriast, mille keskne kontseptsioon on see, et teatud fenomeni on võimalik tundma õppida nende inimeste subjektiivse tajumise ja isiklike kogemuste kaudu, kes on uuritavat fenomeni kogunud. Kuna käesolevas uurimuses on keskseks fenomeniks heteroseksuaalsusest erinevad seksuaalsed orientatsioonid ja sihtrühma kuuluvate inimeste heaolu, siis uurisime seda Eestis elavate või Eestiga tihedalt seotud GLBT-inimeste isiklike kogemuste kaudu.

Andmeid kogusime poolstruktureeritud süvaintervjuude käigus. Intervjuuks töötasime välja hulga teatud teemadele pühendatud küsimusi (vt lisa), kuid intervjuu ajal võimaldasime osalejatel vabalt reflekteerida erinevates eluvaldkondades ette tulnud argielukogemusi seoses eristamise ja piirangutega nende seksuaalse orientatsiooni tõttu.

Põhilisteks analüüsimeetoditeks olid temaatiline interpretatsioon ning narratiivianalüüs. Intervjuude käigus saadud andmete alusel valisime välja tüüpilised diskrimineerimise lood. Tüüpilisteks pidasime neid lugusid, mis olid seotud intervjuueeritavatele oluliste teemadega ning mille süžee ja jutustamise viis kordus erinevates intervjuudes. Aruandes esitavad narratiivid/lood on kokkuvõtlikud tõlgendused erinevate vastajate lugudest, mis sisaldavad GLBT-inimeste igapäevaelu probleeme. Lisaks sisule võtsime lugudes/narratiivides erilise tähelepanu alla sõnakasutuse ja mõttekonstruktsioonid. Mitmed vastajad kasutasid sarnaseid konstruktsioone, mida võib nimetada tüüpilisteks. Selgituseks näide kaheosalisest lausungist,

mille esimeses osas väidetakse midagi, näiteks hinnatakse Eesti ühiskond homoseksuaalsete inimeste suhtes sallivaks. Lausungi teine osa sisaldab seletust, mis lükkab esimeses osas väljaöeldu ümber: „*Mina küll ei ole kogenud mingit diskrimineerimist Eesti ühiskonna poolt, kuigi muidugi, ma ei pane endale silti külge, et olen homo.*”

Teisalt analüüsisime lugusid, kus vastajad võrdlesid oma elusituatsioone heteroseksuaalsete paaride eluga. Üks tüüpiline ja mitmetes intervjuudes kõlanud lugu oli diskrimineerimisest tervishoiuasutustes. Üldiselt lubatakse haige kõrvale tema lähedasi inimesi, kellena aktsepteeritakse vaid bioloogilisi sugulasi ja abikaasat/elukaaslast. Kui haiglasse sattub üks samasoolisest paarist, siis teisel pole õigust viibida tema kõrval, kuna ta ei ole aktsepteeritud lähedasena samaväärselt kui heteroseksuaalses suhtes paaride puhul. Mitu lugu oli ka sellest, kuidas eristatakse eri- ja samasooliste suhteid perekonna sees. Esimesed on üldjuhul aktsepteeritud tõsiste ja stabiilsete suhetena, seevastu samasooliste suhted, ehkki nad elavad koos hulk aastaid (6–8), on ikkagi hinnatud ebastabiilseks ja kiiresti kaduvaks. Rohkem selle kohta vt analüüsi osas. Narratiivides esitavad inimesed mitte niivõrd fakte, kuivõrd oma tegelikkusetunnetust. Lugudes pole põhirõhk faktilisel korrektsusel, vaid sellel, kuidas sündmuses osalenud inimene hindab selle mõju endale (Ezzy 2002, Kohler Riesman 1993).

Andmeid kogusime poolstruktureeritud süvaintervjuude käigus. Intervjuuks töötasime välja hulga teatud teemadele pühendatud küsimusi (vt lisa), kuid intervjuu ajal võimaldasime osalejatel vabalt reflekteerida erinevates eluvaldkondades ette tulnud argielukogemusi seoses eristamise ja piirangutega nende seksuaalse orientatsiooni tõttu.

Intervjuude käigus saadud andmete alusel valisime välja tüüpilised diskrimineerimise lood. Tüüpilisteks pidasime neid lugusid, mis olid seotud intervjuueeritavatele oluliste teemadega ning mille süžee ja jutustamise viis kordus erinevates intervjuudes. Aruandes esitatavad narratiivid on kokkuvõtlikud tõlgendused erinevate vastajate lugudest, mis sisaldavad GLBT-inimeste igapäevaelu probleeme.

Narratiivianalüüsi tulemuste esitamisel kasutatakse üldjuhul palju tsitaate, et lugejal oleks võimalus võrrelda uurijate pakutavaid tõlgendusi vastajate omadega. Kõik tsitaatide juures olevad nimed on muudetud, need viitavad ainult tsiteeritava soole ja rahvusele. Vastajate identifitseerimise vältimiseks jätsime märkimata nende vanuse ning välismaalaste puhul ka päritoluriigi. Tsitaadid aruanne tekstis on esitatud kaldkirjas ja võetud jutumärkidesse.

Tsitaatides kasutatud märgid:

- (.) – paus
- SÕNAD – vastaja poolt rõhutatud tekst Interneti-intervjuust pärinevas tsitaadis
- /.../ – lühendatud tekst
- [sõnad] – autorite täpsustus

1.4. Valim

Valimi moodustasime nn lumepallimeetodil. Kõigepealt saime mõned kontaktandmed Eesti geiringkondade usaldusisikutelt, kes olid nõus uurimuses osalema. Need inimesed omakorda soovitasid oma tuttavail uuringust osa võtta. Mõned osalejad pöördusid geifoorumi kaudu

potentsiaalsete uuringust huvitatute poole ja soovitasid osaleda. Sellisel viisil saime kontakti aga ainult ühe intervjuueeritavaga. Mõned üksikud osalejad võtsid uurimisrühma liikmetega ise ühendust, näidates üles huvi uuringus osalemise vastu. Otsisime osalejaid ka oma tutvusringkonnast, kuid lähedasi sõpru uurimusse ei kaasanud. Seejuures oli oluline, et tuttav või tuttava tuttav tundnuks end uuringus osaledes turvaliselt. Tuleb mainida ka seda, et kui mõnel uurimisrühma uurijal tekkis usalduslik suhe uurimuses osalejaga ja tema kaudu leiti uusi osalejaid, siis uus osaleja nõustus üldjuhul intervjuud andma ainult samale intervjuueerijale.

Oli ka äraütlemisi. Kõik potentsiaalsed intervjuueeritavad ei olnud nõus osalema, tuues õigustuseks ebakindluse, et nad ehk ei oska kõnealusel teemal „õigesti” rääkida. Kõige selle alusel võime teha järelduse, et homoseksuaalsed inimesed usaldavad eelkõige oma häid tuttavaid, seevastu võõrale uurijale ei ole nad valmis isiklikest kogemustest rääkima isegi siis, kui uurimuse väljundiks on nende endi heaolu paranemine. Selline suhtumine sotsiaalteaduslikesse uuringutesse on levinud ükskõik mis sihtrühma puhul ja viitab pigem üldisele usaldamatusele Eestis.

Kõik valimisse kuulunud vastajad identifitseerisid end GLBT-inimestena ehk on intiimses emotsionaalses ja/või seksuaalses suhtes teise samasoolise täiskasvanud inimesega ning suhe on mõlema poolt vabatahtlik. Valim koosnes 15 mehest ja 15 naisest. Valim jagunes nelja vanuselisse rühma: alla 20-aastasi osales üks inimene, 20–29-aastasi 16, 30–39-aastasi 11 ning üle 40-aastasi kaks inimest. Pooled intervjuudest võeti Tallinnas ning suure osa vastajate elukoht oli intervjuu andmise ajal Tallinn (15 vastajat). Tartus elas 9 osalejat ning teiste elukohad jagunesid järgmiselt: üks inimene Ida-Virumaalt, Põhja-Eestist, Lääne-Eestist ja Kesk-Eestist ning kaks Lõuna-Eestist.

Intervjuu andsid 28 eestimaalast, kellest 22 olid eesti ja 6 vene rahvusest. Lisaks intervjuueerisime kaht välismaalast, kes on Eestis elanud üle viie aasta. Intervjuud toimusid eesti ja vene keeles. Välismaalased valdasid eesti keelt suurepärasel tasemel ning nendelt võtsime intervjuu eesti keeles. Üks venelastest eelistas samuti eesti keeles intervjuud anda. Uurimuses osales kaks puudega inimest.

Haridustasemelt jaotus valim järgmiselt: kõrgema haridusega oli 10 inimest (sh üks magistrakraadiga), rakendusliku kõrgharidusega kaks inimest, üheksal vastajal oli lõpetamata kõrgharidus, neljal kesk-eriharidus, kolmel keskharidus ning kahel lõpetamata keskharidus.

Kõik uuringus osalejad olid uuringu ajal hõivatud kas tööga (22), õppimisega ülikoolis (7) või keskkoolis (1).

18 inimest 30st uuringus osalejast elas uuringu ajal püsisuhtes samasoolise partneriga, 11-l polnud püsivat partnerit. Üks osaleja oli ametlikult abielus, omades samal ajal ka samasoolist partnerit/suhet. Kolme osaleja peres kasvasid lapsed.

2. Andmete esitamine

Käesolevas aruandes keskendume olulistele narratiividele, mis jagunevad järgmisteks kategooriateks:

- üldised narratiivid,
- isikunarratiivid,
- homoseksuaalsuse seletused,
- sõnum Eesti ühiskonnale.

Need narratiivide kategooriad jagunevad omakorda järgmisteks alakategooriateks.

- Üldised narratiivid
 - Võrdsus, võrdsed õigused ja võrdsed võimalused
 - Eesti ühiskonna tolerantsus
 - Stereotüübid
 - Ebavõrdne kohtlemine
- Isikunarratiivid
 - Identiteedi kujunemisest
 - Perekonna ja sõprade reaktsioonidest
 - „Kapis” olemisest
- Homoseksuaalsuse seletused
 - Homofoobia seletused ning homoseksuaalsusega seotud hirmud ja müüdid
 - Õigusaktide muudatustega seotud narratiivid
- Sõnum Eesti ühiskonnale
 - Laske „kapist” välja tulla!
 - Lubage GLBT-inimestel legaalselt elada!
 - Tolerantsus on kasulik kõigile!
 - Pädevaid spetsialiste koolidesse, tervishoiuasutustesse ja politseisse, meediasse rohkem vastutustundlikke ja tarku ajakirjanikke!
 - Rohkem armastust

2.1. Üldised narratiivid

Võrdsus, võrdsed õigused ja võrdsed võimalused

Üldised narratiivid kujundavad GLBT-inimeste igapäevaelu kogemustele konteksti. Uurisime kõigepealt, kuidas vastajad määratlevad võrdsust ja võrdõiguslikkust ning enda võimalusi Eesti ühiskonnas. Andmed rühmitasime vastajate soo ja rahvuse alusel.

Eestlastest naisvastajate arvates tähendasid võrdsed võimalused teiste inimestega samu võimalusi tööks, õppimiseks ja eraeluks. „*Kas võrdsus võib olla samaväärne? /.../ Mitte samaväärne, vaid samaväärsus. Jah, nii mõtlesin*” (Tiiu). Võrdsete õiguste mõistet kasutati

tihti võrdsete võimaluste sünonüümina, kuid nende tähendus võis mõningates nüanssides erineda. Nii seostati võrdseid õigusi iseendaks olemisega teiste inimeste keskel. „*Kui ma saan olla mina ise ja ei pea kedagi teist mängima ja saan igale poole minna, kõike teha ja ei pea tundma ennast imelikult kuskil*” (Marta).

Eesti meesvastajatele tähendavad võrdsed õigused või võimalused mõistena peamiselt võrdvärsust teiste inimestega. „*Võrdsed võimalused mõistena tähendab seda, et mul oleks täpselt samasugused võimalused, nagu (.) Kui meie teema on seksuaalne orientatsioon ja minu orientatsioon erineb tavalisest, siis et mul oleks nendega täpselt samasugused võrdsed võimalused*” (Andres). Rohkem enda isikuga seostatuna kõlas see järgmiselt. „*No see võiks äkki see olla, et kui sa oled teistsugune, et sa ei peaks nagu varjama või kartma seda, missugune sa oled. Et sa võiksid oma boyfriend'iga käest kinni jalutada, ilma et inimesed näpuga näitaks ja kommenteerima hakkaks*” (Gaabriel).

Tähenduse võib sõnastada ka väga üldiselt, seostamata seda ühegi konkreetse ühiskonnarühma või tunnusega. „*Mis on võrdsed õigused? (.) Võrdsed õigused on võrdsed õigused. Et ei ole mingisugust eelistamist väliste, mingite täiesti ebaoluliste määrajate põhjal. Ei suuda seda paremini lahti seletada, et võrdne on võrdne. Kõik on ühel alusel*” (Aksel). Võrdsust õigustes võib mõista ka erinevuste puudumisena. „*No kui ei ole mingit erinevust. Ei tehta otseselt vahet. Mis ei rõhuta erinevust näiteks töökohal, näiteks seksuaalsus ei mõjuta. Samm edasi on seal vist võrdsed võimalused. Selline justkui positiivne diskrimineerimine*” (Volli).

Mõiste formaalne, ametlikest dokumentidest tuntud tähendus ei pruugi kattuda vastajal endal kujunenud tähendusega. Viimane on seotud isiklike kogemustega ning võib seetõttu olla mõtestatud erinevalt. „*Noh, ma olen kaua aega sellel alal töötanud, et ma hakkasin pigem mõtlema selle peale, et milline on mingi ametlik deklaratsioon. Ilmselt olen nii rikutud sellest. Ma pigem ei hakka seda välja mõtlema. No ütleme võib-olla see, et samade võimalustega ja oskustega ja samasuguste isikuomadustega inimesel oleks ühiskonnas (.) sellised töölased ja mis iganes võimalused samad (.) Samas seksuaalne orientatsioon paneb mingisugused võimalused paika. Kas või selles mõttes, et laste saamise küsimused, mida ei saa muuta (.) aga sotsiaalses mõttes peaks inimese võimalused samasugused olema*” (Ivo).

Välismaalaste arvates tähendab võrdsus ühiskonnas võimalust ennast teostada ning rakendada seda ühiskonna, enda ja teiste inimeste heaks. „*Igal inimesel, vaatamata soole, vanusele, nahavärvile, sotsiaalsele taustale, seksuaalsele suundumusele, usule, rahakoti paksusele peavad olema samad õigused oma andeid maksimaalselt kasutada ühiskonna ja enda ja lähedaste hüvanguks*” (Markus).

Vene rahvusest meesvastajad hindasid võrdseid võimalusi Eestis ühelt poolt Venemaa ja teiselt poolt lääneriikide vastava olukorraga võrreldes ning leidsid, et Eestis ei olegi olukord nii hull kui näiteks idapoolses naaberriigis. Ilmselt mõjus ka asjaolu, et intervjuueeritavad elavad käesoleval ajal Eesti suuremates linnades, mitte linnas, kust nad on pärit ja millega võrreldes on nende praegused võimalused palju avaramad.

Puudega homoseksuaalsele inimesele tähendavad võrdsed võimalused eelkõige võimalust elada täisväärtuslikku elu, täita oma vajadusi, ennast teostada. „*No kui ma räägin nagu puudega inimene, siis see tähendab, et ma saaksin võtta sellest elust osa nii, nagu mina*”

tahan. No nii nagu kõik inimesed seda tahavad. Meil on aga väiksemad võimalused takistuste tõttu. Aga võrdsed võimalused on see, et sa saad teha seda, mida sa tahad. Kui sa tahad käia tööl või õpid seal, kus sa tahad. Noh, et sa saad ennast teostada nii, nagu sina soovid” (Berta).

Võrdsus ja/või selle puudumine võib avalduda ka hoopis kitsamas tähenduses, mõne konkreetse tegevusega seoses, näiteks võimaluses endast ja oma eraelust rääkida. „*Võrdsus on see näiteks, et ma ei peaks töö juures valetama. Kas või seda, mis mul kodus on! Et mis ma peale tööd tegin. Kõik teised saavad rääkida, mina ei saa rääkida. See on minu jaoks võrdne võimalus. Või jah, ma ei tea, tänava peal käies või mida iganes. Ma ei saa teha seda, mida ma tahaksin teha. Et ilmselt mulle karjutaks midagi järgi” (Kärt).*

Kõigile inimestele võrdsete võimaluste tagamine võib vastajate arvates olla võimatu ja ebavajalik, kuna teatud ebavõrdsus on inimsuhetesse sisse kodeeritud. Eelkõige sõltub võrdsuse saavutamine inimesest endast, tema oskusest enda eest seista ja endale võrdseid võimalusi tagada. „*Hmmm, mõned on paratamatult teistest võrdsemad ja minu arust see ei ole kinni mingites välistes asjades, vaid inimestes ja nende iseloomudes, kuidas nad oma võimalusi kasutada oskavad. Näiteks, kui sa oled homo kuskil väikses kohas, siis on sul endaga leppida palju raskem ja ka endasuguste leidmine on keerulisem. /.../ Ainult ideaalses maailmas on seda [võrdseid võimalusi] võimalik realiseerida minu meelest. Muidugi on see ebaõiglane, aga ma arvan ka, et inimeste vajadused on nii laial skaalal, et täielikult õnnelikuks pole võimalik kedagi teha. Tuleks leida kuldsed keskteed, et optimaalne hulk inimesi oleks õnnelikud” (Gea). Just seda põhimõtet järgides võivad homoseksuaalsed inimesed mõnikord otsustada oma soovide realiseerimisest lähisuhete vallas loobuda, et vältida hukkamõistu. „*Ma tean naise, kes on koos mehega, kuigi tahaks olla naisega, aga nad lihtsalt ei suudaks ühiskonna hukkamõistu (.) see ei pruugi alati otsene ja avalik olla (.) taluda” (Gea).**

Samasuguseid seisukohti inimestevahelisest ebavõrdsusest oli teisteski intervjuudes. „*Esiteks, et inimestel sõltumata nende orientatsioonist, vanusest, soost ja millest iganes ei ole kunagi võrdsed võimalused. Ei saagi olla, ei tohigi olla, see on selge” (Andres). Heteroseksuaalsusest erineva seksuaalse orientatsiooniga inimeste võrdsetele õigustele võib vaadata teisest küljest võrreldes traditsioonilise arusaamaga ses vallas: teatud mõttes võivad nad mõnede teiste ühiskonnarühmade suhtes eelisseisus olla. „*Nende võimalustega on niimoodi, et enamuses erineva seksuaalse orientatsiooniga inimestel on isegi suuremad võimalused. No näiteks neil ei ole lapsi, neil ei ole vaja teha kulutusi laste peale – lasteaiamaksu maksta, osta koolitarbeid ja nii edasi. Neil on tavaliselt nagu enda jaoks suhteliselt rohkem raha. Noh selles mõttes, et neil on kohustusi nagu selles mõttes vähem” (Andres). Siinkohal peab mainima, et Andres oli ainuke – kõik teised vastajad, nii mehed kui naised, soovisid, kes varem, kes hiljem, lapsi kasvatada. Pealegi enamus vastajatest mõistis võrdsete õiguste ja võimaluste tähendust pigem isikliku vabadusena, millest materiaalsed võimalused moodustasid ebaolulist osa.**

Võrdsete õiguste tagamise osas jagunesid arvamused kaheks. Osa vastajaid oli arvamusel, et Eestis on homoseksuaalsetele inimestele võrdsed õigused tagatud ning otseseid takistusi üheski eluvaldkonnas ei tehta. Kuigi aeg-ajalt võib ette tulla intsidente, ei peetud neid oluliseks. Järgnevas tsitaadis avaldub mõttekonstruktsioon, millele on viidatud eespool: lausungi esimene osa tunnistab Eesti ühiskonna sallivaks, teises pooles aga toob vastaja

näiteid, mis lükkavad selle ümber. On võimalik, et sellise arvamuse taga on isiklike kogemuste puudumine seoses võõraviha väljendustega, mida lõigus kirjeldati. „*See, et otseselt tegelikult ei keelata ju midagi teha. Isegi kui sa oled lesbi või homo. Samamoodi käid baaris ringi, kooli võid sisse minna, kõike võid ju teha. Töö on samamoodi – võib-olla lihtsalt, võib-olla meestel on raskem nagu, aga no kõike võib teha ju. Et kuskil ei ole keelumärki ees, et lesbid ei tule sisse. Kõigil on õigus, oleneb, kuidas sa ise hakkama saad, et võib-olla mõnitamisi on, et keegi näitab näpuga, aga rohkemat küll mitte midagi. Võib-olla mõningaid haigeid on, kes paraadi ajal kividega loobivad ja nii ja naa. See, ma arvan, et see on ka lihtsalt nii, et inimesed lähevad massides kaasa asjaga, aga tegelikult ei ole midagi*” (Annika). Annika ise, ilmselt mitteteadlikult, eristab homoseksuaale ja lesbisid ning mingil määral ka mõistab, kui nende suhtes rakendatakse mingeid vabadusi piiravaid sanktsioone. Seda väljendab sõna „isegi”. Tema viidatud keelumärk oleks ju äärmise diskrimineerimise väljendus. Aga „lihtsalt” mõnitamine või näpuga näitamine mahub tema meelest veel sallivuse piiridesse. Diskrimineerimiseks peab ta üksnes raske füüsilise kahju tekitamist, mida panevad toime vaid üksikud haiged inimesed, seda ka rühmas olles, ja seda esineb ühiskonnas siiski vähe. Seejuures paneb ta vastutuse ka GLBT-inimeste peale. Selles lõigus tuleb esile probleemi eiramine lihtsustamine kaudu, kus on läbi põimunud ohvri süüdistamine ja kiusaja õigustamine.

Sama vastaja seostas võrdsete õiguste rikkumist eelkõige vanemaeliste inimestega, kelle arusaamad erinevad nooremate omadest. Tema arvates on Eestis võrdsed õigused üldiselt tagatud. „*Ma arvan, et tegelikult koheldakse täitsa võrdselt. Selles mõttes, et muidu eestlased on küllaltki kitsarinnalised, aga ma arvan, et täitsa okei on. Võib-olla on probleeme vanemate inimestega ja nendega, kes on kuuskend ja üle selle. Neil käib see üle mõistuse, nad ei taha aru saada*” (Annika).

Eesti olukorra suhtes pessimistlikumalt meelestatud vastajad pidasid võrdseid võimalusi suhteliselt hästi tagatuks juhul, kui homoseksuaalsus jääb varjatuks. „*Nooh, mingil määral on nad olemas, aga see on ka niimoodi, et kui ei ütle või kui ei ole väga avalikud, siis ma arvan, et on kõik võimalused olemas. Aga kui sa oled inimene, kes väga avalikult näitab välja, kellega on tegu, siis pooled teed lähevad kinni. Jah, see on suhteline*” (Marta). Sama arvamust jaganud teine naisvastaja eristas võrdseid võimalusi homoseksuaalse naise ja/või Eesti Vabariigi kodaniku seisukohalt. Võrdsus on tema hinnangul tagatud, kui igapäevastes tegevustes pole teda võimalik homoseksuaalsusega seostada. „*Ma just mõtlen, et ma esitan iseendale küsimuse, et kas mul lesbina on Eestis hea elada? (.) Eesti Vabariigi kodanikuna on päris okei. Kõik võimalused on olemas, õppimise võimalused on olemas (.) Et minu seksuaalne orientatsioon ei olene sellest, mis ma igapäevaselt teen või mis on minu hobid. Et mul on hea elada. Sellepärast, et ma saan kõike seda teha, mis mind huvitab*” (Kärt).

Kuigi üldiselt tunnistati, et GLBT-inimeste õigusi on rikutud ja neid diskrimineeritakse paljudes eluvaldkondades, märgiti ka, et inimeste oskused ja võimalused võrdsete õiguste kasutamisel on erinevad ja vahel võib inimene ise oma oskamatusel ebavõrdsust esile kutsuda. „*Aga teiselt poolt see diskrimineerimine toimib ja see nagu vähendab nende võimalusi. No näiteks muidugi on igasugu drastilisi juhtumeid, nagu see Hiina restorani lugu seal Tallinnas, kus see noormees lihtsalt visati välja. See on uskumatu, see on lubamatu, aga noh kindlasti vanemast ajast on inimestel kogemusi sellega, et neil on raskusi näiteks töökoha leidmisega. Ega mina, olles homo, ei pea ennast imelikuks või veidraks selle pärast, et mina olen homo, mõned teised inimesed peavad mind. Kahtlemata võimalused on nagu*

teistsugused, aga see sõltub nagu inimesest ka individuaalselt” (Andres). Selliseks näiteks võib pidada arvamust, et inimene oma seksuaalset orientatsiooni halvustades justkui provotseerib ümbritsevate samasugust suhtumist. „Ma arvan seda, et see [võrdsed õigused] tähendab ühest küljest, et suhtutakse inimese homoseksuaalsusesse nii, nagu inimene ise suhtub. Et kui inimene arvab, et see on midagi väga, väga vale ja tuleb seda varjata, siis teised inimesed teevadki järelduse, et ju siis on midagi häbeneda” (Ivo).

Need vastajad, kes olukorda Eestis eriti heaks ei hinnanud, nägid siiski positiivseid muutusi võrreldes varasemate aegadega. Üheks olulisimaks peeti seejuures homoseksuaalsuse väljaarvamist haiguste loetelust. *„Ma arvan, et asi on selles suhtes vähemalt paranenud, et keegi ei ürita sind enam haiglasse panna, kui sa räägid inimesest, keda sa armastad. Vähemalt on mul sellega vedanud” (Mirjam).*

Välismaalasest naisvastaja suhtus võrdsete võimaluste loomisse Eestis üsna skeptiliselt: see ei ole seotud ainult inimeste seksuaalse orientatsiooniga, vaid on üldisem, hõlmates suurt osa rahvast, kes ei osale (või ei suuda osaleda) individuaalses eluvõitluses parema positsiooni ja suuremate tulude pärast. *„Minu meelest ei väärtustata Eestis võrdsust kui sellist. Peetakse täiesti loomulikuks seda, et mõnedel läheb paremini, ja et inimene on ise süüdi, kui ta hakkama ei saa. Et ühiskonna asi pole nõrgemaid kaitsta” (Eva).*

See, et riik ei toeta nõrgemaid, ei vasta demokraatliku riigi kuvandile, mille poole Eesti püüdleb. *„Mis on võrdsus? See on ideaal, mille poole tuleks demokraatlikus ühiskonnas püüelda. Et kõigil oleks võrdsed võimalused ja õigused ja et riik kaitseks neid. Ka nõrgematel, nagu lastel, vanuritel, invaliididel, rahvusvähemustel, seksuaalvähemustel jne. Riik peab suutma kaitsta, et kedagi ei mõnitata avalikult – füüsilisest vägivallast rääkimata. Nõrku tuleb toetada” (Eva).*

Vastaja arvates ei käi Eesti kohta teisedki demokraatlikku ja võrdseid võimalusi austavat riiki iseloomustavad tunnused. *„Ka seadusandlus toetab ebavõrdsust – näiteks nõutakse, et nõrkade eest hoolitseb eelkõige perekond ja alles pärast seda ühiskond. Haridus on tasuline. Nõutakse riigikeele oskust (.) /.../ Ja kuna see ebavõrdsus on juba riiklikul tasemel ette nähtud – seda rõhutavad võimuorganid, nagu politsei jne, siis tulebki ette seda, et sulle karjutakse kuskil tänava peal või kohvikus, et pead loomaaeda või Siberisse minema – inimesed arvavad, et diskrimineerimine on okei” (Eva). Eestis toimib nende asemel äraspidine arusaam võrdsusest, nimelt on osa ühiskonnaliikmeid kohe algusest peale väljaarvatud seisuses. „Kui oled eesti rahvusest 30–50-aastane mees, kõrgharidusega ja suure autoga, siis oled võrdne. Oled aga naine, elad maal või väikelinnas, vanem kui 50 või kuulud rahvus- vm vähemusse – siis oled paratamatult n-ö teine Eesti” (Eva).*

Lisaks on Eestis välismaalase silmis eriskummaline ettekujutus sõnavabadusest – näiteks seksuaalvähemuste suhtes on võimalik vaenu õhutada ka soliidsetes päevalehtedes, kuigi sellisele teole peaks seaduse järgi järgnema kriminaalkaristus. *„Võrdsuse alla näen kuuluvat ka õigust sõnavabadusele – et võid meelt avaldada ja oma arvamusi trükkida. Siiski on suur vahe selles, kas ma õhutan viha kellegi vastu oma köögis või üleriiklikus meediaväljaandes. Viimased on Eestis kahjuks otsustanud ebavõrdsust ja viha õigustada” (Eva).*

Eesti ühiskonna tolerantsus

Tolerantsust iseloomustavad Eesti naisvastajate hinnangul erinevad tunnused: „*sallivus, hoolivus, austus, tahe mõista*” (Tiiu), ning see toimib erinevatel tasanditel erinevalt: „*Eesti on tolerantne suhtes inimene-inimene (.) riik ja vähemus, peab veel kõvasti vaeva nägema. Ma ei räägi ainult homodest, ka pronksmees näiteks*” (Gea). Ettekujutus, mida tolerantsus sisuliselt tähendab või peaks tähendama, võib pärineda välismaalt ja olla vahendatud. „*Ideaal oleks see (.) mul kunagi nõukogude ajal sõber käis Rootsis. Tuli tagasi, oli nii vaimustuses, et inimesed võivad seal kõike teha. Ma küsisin, et mis mõttes kõike. Et võivad aknaid isegi segi peksta või mis mõttes võivad kõike? Ta ütles ei, sa võid kõike teha, aga ainult seaduse piirides. Siis mulle tundus, et aa, ma tahan Rootsi minna! Seal võib kõike teha! Mõnes mõttes see sai minu jaoks mingiks tolerantse indikaatoriks, et keegi ei sega sind, kui sa ei sega teisi. /.../ Sul lastakse olla see, kes sa oled*” (Kärt).

Praegune olukord Eestis ei ole vastajate hinnangul võrreldav soovitud olukorraga, kuigi taasiseseisvumise järel on mitmeid positiivseid arengusuundumusi. „*Et Eestis see indikaator puudub, tolerantse suhtes igasugune. Ma mäletan, et viimase kümne aastaga, ütleme, on see pügala-paari võrra tõusnud, kuna juba arutatakse, et võiks olla partnerlusseadus, ja et noh, need seadused kaotati kohe ära, et homoseksuaalsus on kriminaalkuritegu. See juba võttis väga palju pinget maha*” (Kärt).

Eestis näib tolerantsus tähendavat muud, kui sõna tavapärane tähendus eeldab, seda seostatakse pigem mittesekkumise ja rahulejätmisega, ka ükskõiksusega, nagu arvas üks osaleja. „*Eesti ühiskonna sallivusest? Seda ei ole olemas. Meie inimesed ei ole vägivaldsed, näitavad end väga sallivana, aga tegelikult pole seda olemas. Nendele meeldib näidata, et nad on sallivad, aga (.) lapsi jätame mängust välja. Näiteks (.) kas mina julgeks oma last anda mingitele geimeestele hoida? Äkki nad vägistavad ta ära? Meie sallivus on pigem ükskõiksus. Ja jätavad asju tegemata, probleemid lahendamata, tegemata jätmine on ka sallimatus. Kuidas sa siis käitud, kui see ükspäev sind puudutab?*” (Helen).

Inimeste üldine tolerantsus näitab pigem riigi, mitte üksikisikute suhtumist. „*Hämmastavalt palju sõltub valitsusest ühiskonna arvamus. Et tolerantsus ongi see, et kui palju riik lubab inimesel olla tema ise*” (Kärt).

Vastajad hindasid Eesti ühiskonna tolerantst kümnepunktisüsteemis. Naiste hinded jäid 3 ja 7 vahele. Kõrgeima hinde andnud pidasid olukorda Eestis üldiselt heaks, tuues välja üksikuid häirivaid isikuid ja asjaolusid. „*Seitse, ma arvan, sest igasugused Sultsid on siiski olemas ja nad on suhteliselt häälekad*” (Gea).

Madalaima hinde panemisel peeti silmas tolerantst kõigi ohustatud rühmade suhtes, mitte ainult seksuaalvähemusi arvestades, ja pigem tähenduses inimene inimese vastu. Peamiseks argumendiks oli riigi hoolimatu suhtumine nõrgematesse ühiskonnaliikmetesse. „*Mõni aasta tagasi oleksin ma vastanud 7–8, nüüd vastan kõige rohkem kolm. /.../ Mingi maani [on Eesti] kindlasti arengumaa, seda siis just suhtumise ja tolerantse suhtes. Minu arust ollakse väga hoolimatud. Kurb, aga tõsi. Äri õitseb, aga sotsiaaltöö on olematu. Ehk julmalt ütlen, aga minu arust on see nii, et nõrgemad on hooletused*” (Tiiu).

Osa Eesti ühiskonna tolerantst keskmiseks hinnanud lähtus võrdlusest teiste riikidega. „*Ma paneks keskele kuskile sinna, viie palli juurde. Võrreldes Põhjamaadega jääbki ta kuskile sinna viie juurde, aga kui ma vaatan ida poole, siis on kohe kõva kuus ära. /.../ Et Ameerika*

on palju homofobsem kui Euroopa, isegi kui idariigid. /.../ Siis on ka kuus” (Kärt). Teine osa Eesti ühiskonna tolerantsust keskmise hinde vääriliseks pidanud võttis arvesse ainult kohalikke olusid ja arengusuundumusi. „Kui ma mõtlen puhtalt üleüldiselt ainult Eesti ühiskonna peale, siis ma ütleks kuskil viie kanti” (Mirjam).

Üheks kriteeriumiks, millest lähtuti, oli isiklikult kogetud suhtumine enda orientatsiooni avalikuks tulemise järel. Tagajärg võib oleneda suhete kvaliteedist ja läheduse astmest, aga ka suhtluspartneri vanusest ja tõekspidamistest. Võimalikud on olukorrad, kus silmast silma ja tagaselja suhtumine ei lange kokku. „Mmm, ei no see on niimoodi, et oleneb, mis inimene, et noh hästi erinevat moodi. Ma olen kellelegi öelnud näiteks, siis minul endal kõik sõpruskond on hästi avameelsed näiteks ja ma ei suudakski olla mingite inimestega, kes ei ole niuksed. Aga samas näiteks mu kursuse peal läks ka kuidagi teemaks, siis ma ütlesin neile ja siis nad: jaa-jaa, sul on täitsa hästi, kõik on korras ja ma olen täitsa sinu poolt ja niimoodi. Aga samas ei saa niimoodi, kui ma lähen selle teema peale nendega rääkides, siis nad jäävad kohe vait ja meid ei ole umbes siin ja lõpetavad kähku ära selle teema ja (.). Et tolerantsus on niikaua, kui nad ei näe ega kuule seda. Aga natukene vanematele inimestele nagu nelikümmend või viiskümmend, et on nagu halbu kogemusi, et nagu rünnatakse kohe, suuliselt vähemalt. Et sa ei ole normaalne ja sa peaks ravile minema ja. Natukene valus on siukseid asju kuulda, siis on parem üldse mitte öelda. Et noh, samas see on ka erinev, aga samas viiekümneaastaste hulgas ma pole küll näinud tolerantsust. Võib-olla kõige tolerantsem on see, et ei kuule ega näe, aga muidu sa oled tore inimene” (Marta).

Sallimatuse üks põhjusi võib olla halvasti suhtuja vähene teadlikkus, aga ka mõnede ajakirjandusväljaannete kallutatud arvamus. „Praegu on minu meelest tekkinud väike lõhe, just asjast kaugel olevates inimestes, neile näitab SL Õhtuleht ja isegi Postimees seda ühtekahte kostüümis meest, kes Pride`il marssimas käisid, ja keskmine, võib-olla nats kitsama silmaringiga inimene ei suuda seda aktsepteerida” (Gea). Tuleviku suhtes olid vastajad siiski pigem optimistlikud. „Mmmm... aasta-aastalt kasvab paremuse poole, peab siiski mainima” (Mirjam).

2007. aasta suvel toimunud Pride`i ümber ajakirjanduses tekkinud arutelu valguses nähti Eestis vaenulikele avaldustele vaatamata siiski sallivuse kasvu. „Tegelikult on meedia vähemalt viimase Pride`i eel muutunud tolerantsemaks, muidugi on siiski veel väga palju homofobe, kes sõna saavad, aga enam ei ole ainult homoaktivistid need, kes homosid ka kaitsevad. Ekspressis kirjutas võib-olla kuu aega tagasi Maria Ulfsak minu arust väga positiivse artikli homode teemal” (Gea). Olukorra veelgi paremaks muutmiseks on võimalik kasutada mitmeid võtteid, näiteks erinevuste kohta adekvaatse, sarnasust ja positiivseid tunnuseid rõhutava info levitamist. „[Peaksid ilmuma] normaalsed lihtsad lood, et naise-naise suhe ja mehe-mehe suhe on samasugune kui mehe-naise vaheline, et oleks punkte, kus heterod saaksid samastuda” (Gea).

Eesti valitud suunda pidasid vastajad üldjoontes õigeks ning eestlasi sihikindlalt suurema sallivuse poole liikuvaks, kuigi arenenud riikide tasemele jõudmine on aja- ja vaevarikas. „Eestlastel on mingi hull komme edasi minna. Ropud tööloomad. Ma ei tea, millise geeniga see kuskilt tuli, aga õudselts suur liikumine on selle vana hea Euroopa poole. Kapitalistlik ühiskond, demokraatia. Et kui nüüd võtta seda poliitilisest vaatenurgast (.). Ma ei tea, kohati (.). mulle tundub, et vana mudel töötab, ma ei tea, kas see oli Inglismaal, et suund tundub õige olevat senikaua, kuni tööd rabatakse” (Kärt).

Eesti ühiskonna tolerantsuse määramisel ei lähtunud puudega inimesed pelgalt suhtumisest homoseksuaalsusse, vaid ka kokkupuudetest sallimatusega puudega inimeste vastu. Sellest vaatepunktist on oluline välja paista, n-ö pildi peal olla, ilma milleta pole võimalust olla teiste inimestega samaväärseks hinnatud. „*Meie puhul on nii, et kui sa oled ennast tõestanud, kui sa oled keegi, no näiteks ametialaselt, et siis sind kuulatakse ja sind võetakse normaalse inimesena. Või et kui sa näed hea välja ja siis abi küsid, siis sa saad abi. No see sõltub ka, kuidas ennast väljendada oskad. Et aga, et see kõik oleneb välisest, kuidas sinusse suhtutakse*” (Berta). Lisaks andis naine hinnangu tolerantsusele üldisemas tähenduses – teise inimese sallimise mõttes: „*(.) mulle tundub, et tolerantsusega on kah väga kehvasti. Aga võib-olla on see mu enda vaatenurk seisukohast, kus mina olen. Et ma kogen igasuguste inimestega seda, et absoluutselt ei hoolita üksteisest ja ei (.) mitte keegi ei räägi teise inimesega nagu endaga samaväärse inimesega. Et kõik on üksteisega nagu jube kaugel. Arvavad üksteisest ei tea mida*” (Berta). Seisukoht on kooskõlas eelmises alalõigus toodud näitega, mille järgi tolerantsus tähendab Eestis pigem ükskõiksust, tähele panemata jätmist ja hoolimatust.

Vene naisvastajate hinnangud Eesti ühiskonna tolerantsuse suhtes erinesid olenevalt sellest, keda ühiskonda hinnates täpselt silmas peeti. „*Üldiselt ühiskond on päris tolerantne. Aga ühiskond koosneb ju erinevatest gruppidest. Et kui me vaatame tänavat või Delfi kommentaare, siis võib rääkida erinevatest ühiskonnagruppidest. Avalikkus on rahulik, aga Delfis saab lugeda sellist sallimatust, et (.)*” (Maša). Maša elukaaslane Nataša, kes osales samas intervjuus, lisas: „*Aga ma mõtlen, et me oleme spetsiifiline paar, sest me võime endale ise valida ühiskonda, see tähendab grupe, kellega me suhtleme. Sellepärast me ei saa rääkida sellest, et meil on mingid probleemid, või diskrimineerimisest. Me võime rääkida pigem ebameeldivustest. Noh, lihtsalt ebameeldiv. Sallimatus ja ebameeldivus. Aga sel juhul me lihtsalt lahkume sealt.*”

Illustreerimaks sellist ebameeldivat olukorda, tõi Maša näite, millest räägiti ka teistes intervjuudes, nii võib seda pidada tüüpiliseks. „*Muidugi ebameeldiv on, kui noored vaatavad ja meie välimuse alusel juba määratlevad, kes me oleme. Näiteks tuleme poest ja poe ees istub roheline noorus, näitavad näpuga ja hüüavad: „Vaata, lesbid!” (e.k). /.../ Aga kui inimesed ei nuhi teiste inimeste voodis, vaid tegelevad oma eluga, siis on kõik rahulik. Me elame näiteks juba neli aastat oma naabritega samas majas ja pole mingit probleemi. Meil on viis peret õues, elame eraldatult. Nad on väga sallivad, meeldivad inimesed.*” Üldiselt hindasid Maša ja Nataša Eesti tolerantsust 5-ga, mainides siiski erinevatel aegadel ilmnenud erinevusi. „*See oleneb veel ajast, kui kõik on rahulik, siis võib isegi anda 8 või 9 punkti. Aga kui on Pride või ilmub meedias mingi artikkel, mis õhutab vaenu seksuaalvähemuste vastu, siis hinne ka langeb oluliselt*” (Nataša).

Kolmas uuringus osalenud venelasest naisvastaja mõistis homoseksuaalsusse halva suhtumise ja GLBT-inimeste vastase sallimatuse tagamaid traditsioonide ja normide järgimist oluliseks pidava koduse kasvatusena. „*Kuskil väga sügavalt ma isegi mõistan, et see on looduse vastane, sest ma olen niimoodi kasvatatud. Ja sellepärast ma ka mõistan, et inimesed on vaenulikult häälstatud*” (Svetlana). Selline kasvatus on muutnud talle keeruliseks enda orientatsiooni teadvustamise, sellega elama õppimise ja oma vajaduste aktsepteerimise. Ainult *skinhead*’ideks nimetatavate paremäärmuslaste tegevus ja eesmärgid jäävad naisele täiesti arusaamatuks, kuna ilmnevad vaid olukordades, kus nad avaldavad oma meelsust rühmana, seevastu näost näkku kohtumisel ja üksikisikute tasandil tavaliselt mitte. „*Ainuke, keda ma ei*

mõista, need on skinhead'id. Sest nad üldse ei saa aru, miks nad seda teevad. Näiteks ma igal hommikul sisenen lausa ühest bussiukses ühe skinhead'iga, me hoiame sama käepidet. Ma ei näe tema näol mingit vihkamist. See on ainult siis, kui nad on koos, siis nendel katus sõidab ja nad muutuvad nii agressiivseteks. Aga ta võis mind näha geiparaadil. Kuigi tõsi on ka see, et nad naiste vastu nii agressiivsed ei ole. Aga geimehi nad peksavad väga jõhkralt. Ma ei tea miks” (Svetlana).

Üldiselt ei saanud vene naised, rääkides tolerantsusest ja selle puudumisest Eestis, mööda sallimatusest nende kui venelaste vastu. Eriti kurb on see nende vastajate puhul, kes valdavad eesti keelt väga hästi ja kelle identiteet kõigub eestlaseks ja venelaseks olemise vahel. „*Ja ma töötan eesti kollektiivis, olen üldse sündinud Eestis ja käisin eesti lasteaias. Ma kaua isegi ei olnud kindel, kes ma olen, kas olen venelane või eestlane, ja kaldusin pigem arvama, et olen eestlane. Aga nüüd ma ikkagi arvan, et olen venelane, sest mulle tehti selgeks, et ma EI OLE eestlane. Noh, mis siis ikka. Aga jällegi, need inimesed, kellega ma igapäevaselt suhtlen, nad ei anna mulle teada, et ma olen võõras. Nad muidugi arutavad mingeid teemasid, kus nad lihtsalt ei võta arvesse, et ma olen venelane. Nad ei taha kuuldagi teistsugust arvamust. Nüüd me lihtsalt ei aruta enam neid küsimusi, mis puutuvad rahvustesse” (Aljona).*

Välismaalasest naisvastaja on Eestis elanud ja töötanud hulk aastaid, ta valdab eesti keelt ning on hästi kursis siinse suhtumisega homoseksuaalsusse. Üheks sallimatuse põhjuseks pidas ta inimeste vähest teadlikkust homoseksuaalsuse olemusest. „*Teadmatuse tõttu elavad ka paljud väärarusaamad. Oleks vaja, et inimesed peatuksid mõtlema, enne kui nad oma suu lahti teevad: homoseksuaalsus ei nakka, see ei ohusta ühiskonda, see on alati olemas olnud, ja eelkõige: see ei ole inimese vaba valik. Ei ole ette teada, kelle lapsest saab homo. See ei paista ka inimesest välja – ja ei peagi paistma. Inimesed on lihtsalt erinevad – mõni armastab mehi, teine naisi, kolmas mõlemaid – ja see on pigem rikkus nii ühiskonnale kui ka üksikisikule” (Eva). Välismaalasest naine hindas Eesti ühiskonna tolerantsust väheseks ja pani kümnepallisüsteemis hindeks 4. Seejuures lähtus ta olukorrast oma kodumaal, kus suhtumine homoseksuaalsusse on võrreldav suhtumisega üksikvanemaks olemisse – pigem kaasatundev kui hukkamõistev.*

Eesti rahvusest meesvastajatele tähendas tolerantsus erinevuste sallimist, nende olemasolu lubamist ja ärakuulamist, millel siiski on ka teatud piirangud. „*See ei pea kindlasti tähendama, et ma toetan, vaid ma näen, et on erinevad eluviisid, ja ma arvan, et see ei pea olema heakskiit, vaid pigem aktsepteerimine. Kuigi aktsepteerimine tähendab mingil määral heakskiitu. Aga see ei pea olema. Kui ma ei lähe hävitama, see ei tähenda, et ma kiidan heaks. Minu arvates, see peab olema selline neutraalne sallivus” (Krister).*

Tolerantsuse mõistet määratledes pidasid vastajad silmas sallivust kõigi erinevuste suhtes, keskendumata vaid homoseksuaalsusele. „*Ka mis iganes, rahvuse, nahavärvi, seksuaalse orientatsiooni, puude ja nii edasi, ja nii edasi põhjal” (Ivo). Sallimine ei eelda tingimata erinevuse mõistmist, vaid pigem enda mitte häirida laskmist, eelarvamustevaba olemist ja suhtumist „ela ise ja lase teistel ka elada”. Ühiskonna tolerantsust hinnates peeti silmas pigem sallivust heteroseksuaalsusest erineva seksuaalse orientatsiooni ning vähem muude erinevuste suhtes. Peamiselt lähtusid vastajad seejuures isiklike kogemuste olemasolust või puudumisest. Eesti ühiskonna tolerantsusele kümnepallisüsteemis pandud hinded varieeruvad 2 ja 8 vahel. Hinne sõltub vastajate vanusest ja isiklikest kokkupuudetest või kogemustest sallimatuse vallas.*

Kõrgeima hinde panid nooremad mehed, kelle arvates on erinevas vanuses inimesed erineva tolerantsusega. „Ma paneks 7–8. Nooremad inimesed on väga tolerantsed, vanemad ei ole nii tolerantsed” (Rein). Kõrge hinde puhul tundus määrava tähtsusega olevat asjaolu, et pole olnud isiklikku kokkupuudet sallimatuse ilmingutega, aga ka lähedaste aktsepteeriv suhtumine hindajasse. Siiski tuli ette päris palju vasturääkivusi, mis väljendusid mõttekonstruktsioonis, millest oli juttu aruande alguses. Näiteks avaldab vastaja alljärgnevas väljavõttes algul mingit arvamust ja seab selle järgnevalt kohe kahtluse alla, esitades vastupidist kinnitava näite. „Tolerantsusele annaks ma 8 palli Eestis. See on rohkem individuaalne, sest ma ise pole diskrimineerimist kohanud. Rahvas suhtub väga tolerantselt. Kuigi kui kommentaare netist lugeda, et seal küll ollakse vaenulik, kuid ma ise pole midagi kogenud. Ning tuttavad suhtuvad väga hästi. Perekond on toetav, kuigi algul oli ema šokis, kuid hiljem siiski suhtumine muutus, sest ema sõbrannad on kõik toetavad ja kiitvad olnud. Sellepärast on ka skaala kõrgemal. Ma olen kohanud siiski väga palju vaid tolerantseid sõpru ja inimesi. Kõik on väga toetavad olnud – et ju mu ringkond on tolerantsem” (Peeter). Paljud vastajad lähtusid hinnangu andmisel nagu Peetergi oma vahetust suhtlusringkonnast.

Eesti riigile anti erinevaid hinnanguid. Ühed hindasid Eesti riigi suhtumist üldiselt positiivseks, pidades valitud kurssi õigeks. „Jällegi Eesti riik on hämmastavalt tolerantne, et riigi tasandil ei ole diskrimineerimist. Või vähemalt ei paista see nagu nii välja, et ma sellest midagi kuulnud oleksin. Et noh, ma arvan, et riik peaks enam-vähem seda jätkama, mida ta praegu teeb” (Aksel). Teised seevastu arvasid hoopis vastupidi. „Ma ei saa öelda, et oleksin mingit metsikut diskrimineerimist kogenud, välja arvatud Eesti riigi poolt” (Toomas).

Eesti ühiskonna eelisteks peeti kõrget haridustaset ja kuulumist positiivse imagoga Skandinaavia riikide hulka, mistõttu üleminekuühiskonna puudused tunduvad vähemolulised ja mööduvad. „Et noh, me oleme selline põhjakultuur, skandinaavia kultuur, et meil on kõrgelt arenenud, väga hästi valitud geograafiline asend. No mingi riik võiks küll kaugemale jääda, aga ma ütleksin haritud, erudeeritud, lahtise silmaringiga ja tolerantne. Lihtsalt natuke aega läheb, kui see kõigi kihtideni ühiskonnas jõuab” (Aksel). Lisaks muudele asjaoludele peeti heaks ühiskonna vähest religioossust, mida seostati sallimatusega. „Ja meie suur eelis on see, et igasugused kõik usud on meie hulgast praktiliselt välja jäänud. Vastavalt viimasele artiklile, mida ma Scient’ist lugesin, et Eesti on kõige vähem usklikum maa maailmas, et noh, see on tohutult ilmselt kaasa aidanud. Et ei ole mingeid vastikuid, mitte vastikuid, aga et ei ole selliseid piiblitõdesid ees, mis ütleksid, et see on paha. Noh, et kui mul tuleb mingi Jehoova tunnistaja tänaval vastu ja ütleb, et leia jumal endas, siis ma enamasti ütlen, et sinu jumal ütleb, et ma peaksin ennast kividega surnuks viskama” (Aksel).

Valdavalt hinnati Eesti ühiskonna tolerantsust 5–6 palliga: „Mmm, no ma arvan, et kuskil vast kuue peale. Viie-kuue peale, et kuskile seal vahel või midagi sellist. See ongi, et teatud kohtades on väga tolerantne, teatud kohtades ei ole üldse tolerantne. Kuskil viis-kuus” (Koit), võrreldes seda ühelt poolt tolerantsusega arenenud lääneriikides, sh Põhjamaades, ning teiselt poolt Venemaal. Keskmise hinde puhul toodi välja, et sallivus erinevate nähtuste suhtes ei ole Eestis ühesugune. Kõrge hinde andnutega sarnaselt nähakse Eestit küll n-õ arenenud riikidest mahajäänuna, kuid siiski liikuvana suurema tolerantsuse poole. „Mmm, see on nagu nii ja naa, et ega ta teatud piirideni on üpris tolerantne, aga et noh, need samad võrdsed õigused, et mehed ja naised on küllaltki võrdsed, et see oleneb ka sellest NSV Liidu ajast ja varasemast, kus naised on kogu aeg tööl olnud. Et teistes ühiskondades on väga palju koduperenaisi ja

meie ühiskonnas on nagu väga võrdne, et keegi ei vaata imelikult, et naine töötab. Et selles suhtes on Eesti riik tolerantne, aga et kui nüüd võtta edasi, et [seksuaalse] orientatsiooni puhul tolerantust niipalju ei ole. Et inimesed võivad kas või teha näo, et jah, ma olen tolerantne, aga tegelikult tema suhtumine ja mõtlemine on hoopis teistmoodi, et see, kui sa oled gei, siis sa oled võib-olla hoopis teisejärguline inimene. Või et kes üldse ei aktsepteeri, kellele see üldse pähe ei mahu, et siuke asi on võimalik. Et noh, osaliselt on tükk maad veel aega, et olla rohkem tolerantsem” (Koit).

Madalaima hinde andsid Eesti ühiskonna tolerantsele mehed, kes lähtusid võrdlusest välismaal saadud isiklike kogemustega. *„No et seda hinnata niimoodi kümnepalliskaalas, siis peaks olema mingi võrdlusmoment. Kunagi käisin Amsterdams, siis vaatasin, et seal oli ikka väga õige see ühiskondlik suhtumine. Mulle tundus, et ütleme näiteks, et Amsterdam on üheksa palli, et siis Eesti oleks äkki mingi kaks” (Gaabriel).*

Sallimatus väljendub halvas suhtumises ja arvamuse avaldamises nähtuste või inimeste kohta, millega/kellega ei olda isiklikult seotud. *„Aga Eestis /.../ Kui keegi on teistsuguse seksuaalse orientatsiooniga, et seda ei mõisteta. Kuigi see otseselt ei lähe üldse nende eludesse, ei mõjuta neid otseselt absoluutselt, aga ikkagi tuntakse end puudutatuna sellest. Lihtsalt, et kui sa näed tänaval, siis on see mingi probleem kohe. Ma ei saa sellest üldse aru” (Gaabriel).* Sallimatuse tõttu võivad heteroseksuaalsusest erineva seksuaalse orientatsiooniga inimesed olla sunnitud loobuma püüdest rahuldada oma vajadusi. *„Mõneti ma olen muutnud ennast brutaalsemaks või kurjemaks. Et kui ma olen mingid valikud teind ja natuke ühe poole endast justkui, mitte hüljanud, mulle endiselt meeldivad sellised inimesed väga ja ma ei häbene seda sümpaatiat. Aga ma lihtsalt ise aktiivselt ei tegele sellega” (Gaabriel).*

Põhjuseks toodi välja haiget saamine, pettumine, inimestesse usu kaotamine, millega muu hulgas kaasneb veelgi rohkem endasse sulgumine ja loobumine info jagamisest enda orientatsiooni kohta, et ennast ebaseadlikest eest kaitsta. *„Sest ma ei usu eriti inimestesse enam. Samas on see üllas idee, et kui /.../ valgustada inimesi, aga ma ei tea, ma eriti ei usu enam. Selles suhtes ma olen natuke nagu siuke haiget saand ja kokku tõmmand enda kookonisse” (Gaabriel).*

Madala hinde andnud ei pea Eesti ühiskonda kõrgelt arenenuks, nimetades peamiseks puuduseks piiratud mõtlemist. *„Vaadates seda siukest tarbimismentaliteeti ja sellist materiaalse ja rahalise edu kultust, siis ma seda küll eriti arenenud ühiskonnaks ei nimetaks. Kuigi me võime seal mingisuguste sissetulekute poolest olla kuskil arenenud riikidele lähemal, aga mõttemaailma poolest küll ei ole” (Ivo).* Tuleviku suhtes oldi siiski positiivsemalt häälestatud, kuigi sallivuse suurendamiseks arvatakse kuluvat palju aega. *„No eks me jõuame, aga selleks tuleb peale kasvama mingi üks, kaks, võib-olla kolm uut põlvkonda. No võib-olla kolm mitte, aga üks-kaks. Sest ega minuvanused enam sellest autode, asjade ja raha kultusest üle ei saa, ma arvan” (Ivo).*

Alla 30-aastased mehed seostasid üksikisiku tolerantust intelligentse ja avatusega, millest nende arvates sõltub üldine suhtumine teistesse inimestesse. *„Mida avatum sa oled, seda tolerantsem sa oled ja samas, mida intelligentsem sa oled, mida haritum sa oled, seda ka tolerantsem sa oled” (Koit).* Seevastu teine meesvastaja, kes andis ka Eesti ühiskonna tolerantsele madala hinde, tõi välja just kõrgema haridusega eestlaste vaenulikkuse homoseksuaalsete inimeste suhtes. *„Aga harituid inimesi peaks nagu olema palju tegelt ju*

Eestis, aga ikka on mingi jama suhtumisel. Noh ma ei tea, ülikool teeb inimesi viisakamaks ja rohkem tolerantsemaks ja avardab silmaringi, aga samas ma olen kohanud kõrgharidusega inimeste seas hullult palju homofobia nagu. Isegi oma tuttavate seas. Et see hämmastab mind alati” (Gaabriel).

Uuringus osalenud välismaalasest mees on pikka aega Eestis elanud ja töötanud ning oskab seetõttu hästi iseloomustada Eesti ühiskonna toleranttsust võrreldes olukorraga oma päritolumaal. Tolerantsus tähendas tema meelest ennekõike elu-(ja sõna)õiguse andmist erinevatele arvamustele ja eksisteerimise vormidele ning nende tunnustamist võrdväärsetena. „*Tolerantsus on kannatlikkus ja heakskiit teistsuguse vastu. Tolerantne inimene lubab eriarvamusi, austab neid ega suru oma arvamust peale*” (Markus). Eesti ühiskonna toleranttsuse tase on tema arvates kümnepallisüsteemis väärt vaid nelja, kuna on võrreldav Venemaa tasemega. Ses osas sarnaneb välismaalase hinnang ka eespool tsiteeritud eesti meeste hinnanguga.

Eestlased seostasid toleranttsusele antavat hinnet peamiselt suhtumisega homoseksuaalsusse, välismaalase antud hinne hõlmab aga eestlaste sallimatust ehk võõraviha mis tahes erinevuse, näiteks teise rahvuse vastu. Negatiivne suhtumine homoseksuaalsusse avaldub vastaja arvates mitmetes meediaväljaannetes, sealhulgas juhtivates päevalehtedes, kajastamist leidnud sündmuste kirjeldustes ning avaldatud arvamustes ja üleskutsetes (nt Priit Pullerits Postimehes). Siiski pani ta tähele ka üksikuid positiivseid nähtusi – näiteks Mihkel Muti artikkel Postimehes vastusena varem mainitud Pulleritsu artiklile. Läbiv on siiski välismaalase pessimistlik hoiak homoseksuaalsuse sallimise võimalikkuse suhtes Eestis. Sellega seoses peab ta ennatlikuks ja isegi ohtlikuks siin selliste suhtekorraldusvõtete rakendamist, mida on välismaal kasutatud, suurendamaks sallivust homoseksuaalsete inimeste suhtes. „*Kunagi oli Ameerikas liikumine, mis avalikustas tuntud geisid: linnapäid, poliitikuid, rahvasaadikuid, popstaare – et selle kaudu avalikkusele näidata, et meid on palju, palju rohkem kui vaid kaks. Ma ei poolda seda veel hetkel Eestis, sest nendel inimestel puudub turvavõrgustik!*” (Markus).

Sallivuse vajadus on vene rahvusest meeste arvates üldinimlik, see ei sõltu vanusest, soost, tervisest jms ega puuduta vaid GLBT-inimesi. Elu erinevatel perioodidel vajadused muutuvad ja kõigil võib ette tulla olukordi, kus nad vajavad diskrimineerimise eest kaitset. „*Tolerantsus on kasulik kõikidele. Pole etaloninimest, igaiühe puhul võib leida mingit põhjust diskrimineerimiseks. Täna sa võid olla heteromees, tugev ja hea staatusega, aga homme oled vana ja haige ja võid sattuda ka sallimatuse ohvriks. Sellepärast liikumine salliva ühiskonna suunas ei ole ainult homode huvides, vaid kõikide inimeste huvides, kes siin elavad*” (Oleg).

Sallivus ja sallimatus GLBT-inimeste seas

GLBT-inimesi võib pidada täiesti tavalisteks Eesti ühiskonna liikmeteks – arvamustest selgus, et nad jagavad Eesti ühiskonnale omaseid tõekspidamisi. See väljendub näiteks ka teatud sallimatuses, mida vastajad väljendasid, avaldades arvamust GLBT-inimeste erinevate rühmade kohta.

Üldiselt suhtusid intervjuudes osalenud GLBT-inimesed seksuaalsete orientatsioonide mitmekesisusse positiivselt. Oldi sallivad heteroseksuaalsuse kui looduses tavalise nähtuse suhtes. Vene keeles näiteks nimetatakse heteroseksuaale „naturaalideks” (*натуралы*). Samas,

arutledes GLBT-inimeste erinevate rühmade probleemide üle, oli tunda teatud mõistmatust. „Ma ei ütle, et homod ise ei sildista teisi inimesi. Ma olen ise ka sildistanud. Näiteks paljud homod ütlevad, et biseksuaalsed on väga pahad-pahad inimesed. No põhjendusi on mitmesuguseid, no näiteks üks on selline, et nad seksivad nii naiste kui meestega. Kuigi see ei pruugi nii olla, nagu üks biseksuaalne kirjeldas, et biseksuaal on niisugune, et kui ta on naisega, siis ta on nagu tavaline hetero, aga kui ta on mehega, siis ta on nagu homo. Ma ei tea, ma ise ei ole bi” (Andres).

Homoseksuaalsed naised ja mehed heitsid biseksuaalidele ette, et nad ei ole piisavalt siirad. „Biseksuaalide suhtes olen ma negatiivne, sest nad elavad nagu normaalselt ja nad lollitavad inimesi [ун дурят голову]. Nad on reeglina abielus, sest see on mugav, ja siis tal on samasooline armuke. Näiteks meil on üks tuttav, kes on abielus, aga tal on ka armuke, ja ta jääb mehega, sest minu meelest on see lihtsalt mugav. Lapsi ka pole. See oleks siis veel arusaadav” (Aljona).

Seati kahtluse alla biseksuaalsuse kui omaette orientatsiooni olemasolu ning arvati, et seda kasutatakse oma tegelike huvide, tavapärasest suurema seksuaalse aktiivsuse varjamiseks või n-ö erinevate seksuaalsete praktikate katsetamise ja partnerite vahetamise ettekäändeks. „Biseksuaalsus on minu jaoks meditsiiniline mõiste, kus mees seksib nii naise kui ka mehega. Kuid biseksuaali tundmused ja mõtted on sarnased gei omadega. Jah, ma pean võimalikuks seda, et nad valetavad oma huvide kohta. Ühel ajal räägivad, et on bi'd, teisel ajal kirjutavad hoopis seda, et on geid. Ma pean seda arguseks, kui mõni üritab oma orientatsiooni biseksuaalsuse maski taha varjata. Põhimõtteliselt ei küsi ma, kas ta on gei või bi, kui suhtlen ja tutvun uute meestega. Kasutan teist taktikat – küsin, kas oled abielus, kas on lapsi jne. Sel teel saan selguse teise isiksuse kohta. Armumine on kõigest ajutine tunne, ka ma vaatan tänaval ilusaid naisi, kas ma pean sellepärast ennast heteroks või bi'ks? Biseksuaalsus on ilmselt selleks, et sarvi maha ajada, mitte püsisuhet saada. Mina seevastu arvan, et biseksuaalsust pole olemas, aga sellegipoolest aktsepteerin seda” (Üllar).

GLBT-inimeste mured võivad erineda sõltuvalt nende suundumusest ning erinevate rühmade liikmed ei pruugi üksteist mõista. Selgelt homoseksuaalse identiteediga mees arvas: „Mina olen homo ja minu jaoks kõik need teised on väljaspool ringi. Sest ega transseksuaalil ja homol ei ole mitte midagi ühist. Mõned transseksuaalid on homod, mõned mitte. Minul ei ole mitte midagi ühist transseksuaaliga – ma olen mees, ma riietun nagu mees, ma käitun nagu mees, mul on mehe suguelundid ja minul ei ole mitte midagi ühist nendega. Ma olen väga rahul sellise sooga, nagu mul on, aga ma tahan, et mind aktsepteeritaks sellisena, nagu ma olen” (Andres).

Teisalt, transseksuaalidele võivad homoseksuaalide probleemid jääda arusaamatuks. Transseksuaalsust mõistetakse kui vales kehas elamist, millega võrreldes ei tundu „lihtsalt” homoseksuaalide mured samaväärsed. „Aga mis puudutab homoseksuaale, siis ma just mõtlesin, et mis neile probleeme tekitab. Kas see, et sa ei saa rääkida kõigile, kellega sa elad, või ei saa kätt õla peale panna, kui linnas jalutad? Tee seda. Kas see on nii suur probleem? Aga nad ei pea hommikul seisma peegli ees ja mõtlema, et kas panna lips ette või kleit selga /.../. Nad võivad rahulikult ja avalikult elada nii, nagu nad tahavad. Mul on probleem, kui ma maksan pangakaardiga või ületan riigipiiri ja siis mulle öeldakse, et kuulge, see on /.../ [vastassoo] dokument” (Krister).

Näidetest selgub, et vaatamata sõnaliselt väljendatud tolerantsusele võivad erineva orientatsiooniga GLBT-inimesed oma arvamustes lähtuda samuti üsna jäigast klassifikatsioonist, eristades omakorda teisi GLBT-inimeste rühmi, kes üldlevinud arvamuse kohaselt võiksid olla võrdväärset.

Tuleb samas ära mainida ka seda, et mõned vastajad väljendasid ülisallivat suhtumist homofoobiasse. Nad proovisid seletada, miks homofobia on normaalne reaktsioon homoseksuaalsusele, jättes seejuures kahe silma vahele vastuolud, mis ilmnesis nende endi lugudes oma seksuaalse orientatsiooni kujunemisest ja selle paratamatust olemusest.

Stereotüübid

Homoseksuaalsusega seotud stereotüübid ühiskonnas edastavad üldsusele GLBT-inimestest vale pildi. Vastajad arvasid, et nende hulgas on väga palju väga erinevaid inimesi, täpselt nii, nagu ka heteroseksuaalide hulgas, aga kuna laiemal üldsusel pole sellest adekvaatset ja selget teadmist, kiputakse üldistusi tegema. *„Meedia kajastab homoseksuaalide elu kui midagi, mis tekitab ažiotaazi. Kui ilmub geiklubist mingi poolpaljas mees, eriti kui nad on veel tuntud inimesed, siis see müüb, aga mingeid positiivseid inimesi, kes muudu on veel ka geid, siis seda mitte kuskil ei avaldata. /.../ Aga mehed ka vaatavad sinu peale nagu mingi hirmuga, et jumala pärast, puudutad tema kätt, kohe selline hirm, et ma vaatan teda seksuaalse objektina”* (Valentin).

Eriti raske on taluda sellist stereotüüpset lähenemist lähedaste poolt. *„Inimesed arvavad, et kui mehed on sõbrad, siis kohe arvatakse, et kui mehed suhtlevad omavahel, siis ongi kõik seksimise tasemele langetatud. Näiteks mul on sõber, kes on tõesti hea sõber, aga minu ema jaoks ta on ka minu partner. Ehkki seda nad [vanemad] said juba aru, et loodus sunnib mind seksima nii-öelda meestega, aga nad arvavad, et see on mingi metsik seksimine, mitte midagi muud. Ja see on see, mis mind sisemiselt ju väga sügavalt solvab. Kui ei saada aru, et see on armastus nagu naise ja mehe vahel, mitte mingi mehaaniline seksimine ükskõik kellega”* (Oleg).

Teine osalistele äärmiselt solvav ja alusetu stereotüüpne kahtlus puudutab kuritegelikku maniakaalsust, mida inimesed üldjuhul seostavad homoseksuaalsusega. *„Nii nõmedaid asju räägitakse, kuidas samasoolised inimesed võivad last seksuaalselt väärkohelda”* (Helen).

Diskrimineerimine

Diskrimineerimise teema on tihedalt seotud selliste teemadega nagu erinevate inimeste erinevad võimalused ehk võrdsete võimaluste puudumine, sallivus enda ja teiste suhtes või selle puudumine ning oma identiteedi varjamine („kapis” olemine). Selle teema puhul ilmnevad vanuselised erinevused. Üle 30-aastased vastajad tunnetasid rohkem isiklikku diskrimineerimist, nooremad seevastu arvasid, et neil ei ole mingeid diskrimineerimise kogemusi olnud. Jutustades põhjalikumalt oma elu sündmustest seoses homoseksuaalsusega, meenusid siiski peaaegu kõigile esmalt teiste juhtumid ja seejärel ka enda kogemused, millest rääkida.

Diskrimineerimise määratlemisel lähtuti üksikindiviidi, ühiskonna või riigi seisukohalt. Erinevad vastajad andsid mõistele lühemaid ja pikemaid vastuseid. Järgnevalt toome välja mõned nendest.

„See, kui räägitakse, et näe, peded tulevad välja, et seda Eestis on, kuid seda on igas ühiskonnas, lihtsalt Eestis on seda praegu rohkem. Aga ma arvan ka, et see ei kao kuskile. Et Eesti ühiskonnas tihti ei juleta oma seksuaalsust avaldada ning seetõttu ka ei juleta oma õiguste eest võidelda” (Peeter).

„Ikkagi see, et kui ühiskonnas luuakse erinevatele inimestele erinevad võimalused. Et ei no mingid erinevused on bioloogilises mõttes või rahalises mõttes, aga see, et (.) et samasuguste bioloogiliste ja rahaliste ja mis iganes füüsiliste võimaluste juures on inimestel erinevad (.) erinevad võimalused. Et siis see nagu on diskrimineerimine” (Ivo).

„Selliseid poliitikaid, mis välistavad mingite gruppide osaluse. Ma saan aru, et on olemas ka selline mõiste nagu positiivne diskrimineerimine. Et see ei ole noh, kust kohast see on õigustatud, vast ei ole” (Vulli).

„Mmm, siis kui kedagi, ma ei tea, ei aktsepteerita. Või ta võimalused on piiratud või midagi siukest” (Annika).

„Liiga tegemine” (Gaabriel).

„See oleks siis, et kui keegi kõrgel positsioonil ühiskonna erinevates institutsioonides leiab, et kõik võrdsed pole ikka päris võrdsed, ja kes temale isiklikult ei ole meelepärased, siis need on tema jaoks vähem võrdsed ning neile tuleks vähem võimalusi pakkuda. Tegelikult on see niivõrd lai mõiste ja seda leidub absoluutselt igas eluvaldkonnas ja igal pool ühiskonnas. Näiteks see, et ma oma tüdrukõpra kommentaaride kartuses tänaval avalikult suudelda ei saa, on mingil määral diskrimineerimine. See on probleem, et sa pead inimlike tundeid avalikkuse eest varjama” (Mirjam).

Eelnevates tsitaatides püüab tähelepanu omamoodi katse seletada ja lausa õigustada diskrimineerimist ja ebavõrdsust GLBT-inimeste suhtes. Seletustes ja õigustustes tuuakse põhjenduseks, et ebavõrdsed kohtlemist ja eelarvamuslikku suhtumist eksisteerib igal pool ning see ei kao niipea. Selline väärkohtlejate õigustamine võib olla seotud sooviga leevendada vastandamist, mis lahutab GLBT-inimesi ühiskonna teistest gruppidest. See viitab soovile kuuluda valdavalt heteroseksuaalsesse ühiskonda mingilgi viisil - mõistvat suhtumist üles näidates samastab GLBT-inimene end ühiskonna nõ normikandjatega.

Sallivuse puudumist Eestis näitavad diskrimineerimise juhtumid, mida tuleb ette tavalistes igapäevastes olukordades. Need ei ole suunatud ainult GLBT-inimeste vastu, vaid hõlmavad ka teisi rühmi. „Ma ei tea, kui ma käin poes ja näen, kuidas turvamees karjub vankrit lükkava ema peale, et sa ei tohi lapsele piima osta, et jäta vanker koos lapsega siia ukse taha. Ma käin oma tuttavatega poes ja neid ei lasta vankriga poodi, sest arvatakse, et ilmselt pannakse vankrialus piimapakke või vetsupaberit täis, et äkki emad varastavad! Ma ei tea, milleks neil siis kaamerad on! Et mul on töökaaslane, kes on ratastoolis invaliid, ta ei pääse igale poole. Ta on nagu puuetega inimeste õiguste eest võitleja, käib mis iganes eesliidetega ühingute koosolekul, kus arutatakse puuetega inimeste probleeme, mis toimuvad maja viiendal korrusel

ja puudub lift! Ja ta peab ratastooliga sinna saama. Kas või see, et ma tellin takso ja ma saan koju ilma igasuguse kommentaarita. Et mis ilus tütarlaps üksinda, et ma vaatan, et teil ei ole abielusõrmust, et kas teil meest ei olegi? Mul ei ole vaja neid kommentaare! Tahaks, et suhtumine asjadesse oleks normaalne. See ongi see tolerants, millest me rääkisime, et riik peab pakkuma seda tegelikult” (Kärt).

Diskrimineerimine võib elu erinevatel etappidel ilmnedu erinevalt. „Mul endal mingit väga jõhkrat diskrimineerimisjuhtumeid ei ole olnud. Muidugi, oleneb ka vanusest. Kui ma mõtlen oma elu peale, siis jah, koolis, laste jõhkrus on raskesti talutav. Enda tunnetamine teismeeas homoseksuaalina on iseenesest väga raske katsumus. Sest selles vanuses inimene juba eemaldub oma perest, vanematest. Samas see on ka teema, millest sa ei saa rääkida, ja eakaaslaste roll muutub väga oluliseks, aga kui sa tead, mis väärtused seal on ja et sa ei mahu sinna, siis see on väga valus kogemus. See on vanus, mil sa kõige rohkem üritad olla selline nagu kõik teised. Teised muidugi saavad aru, et sa oled teistsugune (.) Mul on näide selle kohta. Ma olin klassis alati päris eemal; eraldatud selline (.) ja minuga eriti ei suhelnud, aga ükskord olid mingid spordivõistlused, kus mul õnnestus päris hästi esineda. Ja siis üks poiss, klassivend, tuli minu juurde ja ütles, et tead, sa ei olegi nii halb, et kui sa veel kakleksid paar korda kellegagi, siis võiks sind päris omaks pidada” (Oleg).

Pessimistlikuma hoiakuga vastajate arvates on Eestis olukord seksuaalvähemustele võrdsete võimaluste tagamisel halb. Üks lahendusi võib olla riigist lahkumine. „A mulle tundub küll, et Eesti ühiskonnas ei ole seda [võrdseid võimalusi] üldse. Mulle tundub, et väga raske on seksuaalvähemustel siin riigis. Nii ongi. /.../ Et sallivust ei ole minu arust siin ühiskonnas üldse. Et selleni läheb väga palju aega. Kusjuures mul oli endal aastaid selline tunne, et ma peaks Eestist ära minema. Et ma saaks elada sellisena, nagu ma olen. Aga millegipärast ma ei jõudnud selleni” (Gaabriel).

Naisvastajad tõid hulganisti näiteid selle kohta, kuidas muutub inimeste suhtumine, kui saadakse teada, et kas inimene ise või tema lähisugulane (nt ema) on homoseksuaal. Homoseksuaalsust tõlgendatakse sageli hälbena, mis toob automaatselt endaga kaasa ka teisi hälbeid, või seatakse kahtluse alla homoseksuaali hoolivus, vastutustundlikkus ja korrektsus laste suhtes.

„Üks tüdruk, õppis kaheksandas klassis, tal oli alati probleeme käitumisega, ja siis koolis said teada, et ema kolis kokku teise naisega. Aga õpetajad, kui said teada, siis suhe kohe muutus: mida temast tahta, vaata, mis perekond tema taga on. Nii vedasid klassist klassi edasi. Või teine näide: pere, ema, isa, lapsed. Ja siis nad lahutavad ja ema kolib kokku teise naisega. Kohe muutub suhtumine nendesse, kohe hakkavad kahtlustama, et nad (ema ja tema elukaaslane) ei hoolitse laste eest hästi (.) Või mul endal. Elukaaslasel on laps ja tema vanemad ja minu vanemad suhtuvad meisse normaalselt, aga meie lapse suhtes küsivad kohe, et kas te sellele lapsele süüia ka annate. Või ema ütleb, et tooge ta siia maale, vähemalt siin saab ta korralikku toitu. Õe käest ta sellist asja kunagi ei küsi” (Helen).

Berta on kogenud ebavõrdsust eelkõige oma puude tõttu, kuid samas arvas ta, et see on ühiskonna üldine probleem. Eestis oludes ei ole võrdsed võimalused tagatud ning seejuures on oluline roll inimeste omavahelistel suhetel, kaasinimesse suhtumisel. „See on umbes nagu kõikide inimeste vaheline. Enda suhtes ma tajun ka, aga vahel tundub, et kõik inimesed (.) No see on nagu üldine. See, kuidas kõik inimesed üksteist kohtlevad, ei ole üldse üks kõige õigem asi” (Berta). Lisaks piiratud võimalusele töötada, õppida ja muul viisil sotsiaalses elus

osaleda on puudega inimestel väga väikesed võimalused lähedasi suhteid luua ja tavainimeste puhul igati normaalseks ja vajalikuks peetavat seksuaalelu elada. „*No mina olen selleks rolliks valmis, aga ma näen nii palju puudega inimesi enda ümber, kes (.) nad ei julge üldse mõtelda ja teha ja (.) Nad on pandud mingisugusesse rolli, kas vanemate poolt või kes iganes (.) kelle poolt. Nad on juba 20-aastased, 30-aastased, peaaegu juba 40-aastased ja neil ei ole ühtegi kogemust, mitte üldse seksuaalse lähedastki. See on nagu minu meelest sihuke (.) See tuleb teiste inimeste suhtumisest*” (Berta). Puudega homoseksuaalse naise seksuaaleluvalused võimalused on suure tõenäosusega veelgi ahtamad.

Vene rahvusest vastajale põhjustab rahulolematust eelkõige see, et ehkki makstakse Eesti Vabariigi heaks makse, teeb riik siiski olulisi takistusi enda täisväärtuslikuna tundmisele, see omakorda takistab inimesi riiki kodumaaks pidama. „*Aga ma olen küllalt haruldase erialaga ja maksan päris kõrgeid makse, aga tegelikult on asjad, mida ei saa endale lubada. Ma mõtlen, et minu isiklik elu on mulle ka väga oluline. Miks ma pean tegema valikuid – kas töö või isiklik elu? Siis on lihtsam lahkuda Eestist*” (Aljona).

Sarnaselt naistega kirjeldasid ka meesvastajad igapäevaelus ette tulevaid olukordi, kus neil pole teiste inimestega võrdseid võimalusi ja õigusi. See võib väljenduda selles, et puudub võimalus tunda end vabalt, kartmata avalikku hukkamõistu. „*Siin nädalavahetusel käisin kursuse kokkutulekul. Seal ma tajusin sihukest homfoobset hoiakut, mida ma tegelikult ei ole veel tajunud. Ja ilmselt on ka teisi alasid, mis sellised homfoobsemad on, kui mõned teised on, ja samas on alasid, kus kindlasti ei ole*” (Ivo).

Võrdsus on deklaratiivselt, põhiseadusega justkui tagatud, kuid tegelikus elus see ei toimi. Varjatuse tõttu tekivad inimestel igasugused väärarusaamad homoseksuaalsete inimeste intiimelust. „*Need erinevused, mis eriti nähtavad on siis, kui abielu tuleb mängu, paarisuhted. Või kui on laps mängus, sest inimesed on süütult „kapis” ja ei ole teada, mis orientatsiooniga on. Selles mõttes on võrdne õigus, kui see [seksuaalne orientatsioon] jutuks ei tule, siis on kõik okei. Aga see ei ole ju tegelikult võrdsus. Kui räägitakse sellistest asjadest, millest üldse ei teata, ja arvatakse igasuguseid asju*” (Voll).

Suur osa meessoost vastajaid kinnitas, et neid kui homoseksuaalseid inimesi pole ebavõrdselt koheldud või kui on, siis ei lasta end sellest häirida. Siiski teadvustatakse valdavalt, et uuringud tunnistavad Eesti ühiskonna seksuaalvähemuste suhtes sallimatuks ning vastavaid ilminguid leidub näiteks avalikes Interneti-kommentaaries. „*Mul on erinevad teadmised, et ühelt poolt on arvamus, et Eesti ühiskond on mittesalliv, aga mul isiklikult ei olnud sellega probleeme*” (Krister). Samuti peetakse võimalikuks, et kuigi otse ehk näost näkku suhtlemisel ei avaldata oma negatiivset suhtumist, võidakse seda teha seljataga. Sallimatus avaldub eelkõige rühmas – üksikud inimesed tänaval ei väljenda seda, kuid rühmas ühiselt arvamust avaldades samad inimesed (nt *skinhead*’id) väljendavad. Kaasa aitab meedia, kasutades teemat oma huvides. „*See on huvitav, intrigeeriv teema ja siis luuakse mingeid äärmuslikke arvamusi. Võib-olla see ongi mingi meediamull*” (Krister).

Illustreerimaks intervjuude ajal tekkinud arutlust diskrimineerimise teemal, toome välja mõned katkendid intervjuudest.

Rein: „*Diskrimineerimine on, kui mulle keelatakse üldinimlikke õigusi. Kui oli meil see juhtum selle kohvikuga. Kui oleks silt kohviku ukse peal, et siin homosid ei teeninda. Siis võib-olla oleks seda aktsepteerinud. Aga mul on ka õigus seal käia.*”

Intervjueerija: (üllatunult) „Kui oleks silt?”

Rein: „No jah, tegelikult see oleks veel hullem [diskrimineerimine].”

Intervjueerija: „Räägime diskrimineerimisest. Räägi kõigepealt, mis on sinu jaoks diskrimineerimine, sest erinevad inimesed saavad sellest erinevalt aru?”

Berta: „Näiteks minu jaoks on kõige selline värvikam diskrimineerimise juhtum see, et läksin praktikale ja minu praktikajuhendaja, kes oli seotud sotsiaaltöödega (.) Et see reaktsioon, mis tema poolt tuli, oli täielik šokk. Et kui ta on sellises ametis, et siis ta peab olema selline... noh normaalne inimene. Seal asutuses oli selline komme, et kui tuleb mingi uus töötaja või uus praktikant ja siis käiakse igas osakonnas ja tutvustatakse, kes on kes. Ja siis ma ütlesin, et kas käime ära või. Ja siis ta ütles, et noh, et tea, et need inimesed siin ei ole harjunud sinusuguste inimestega. Ma pidin kohe naerma hakkama, et mis jutt see on. No ma ei tea, on see nüüd diskrimineerimine?”

Intervjueerija: „Kui ma su juttu kokku võtan, et kas see on siis see, et kui keegi inimene ei suuda sallida teist inimest, kes on millegi poolest teistest erinev, grupist eristuv?”

Berta: „Jah, just, just.”

Ka diskrimineerimise teema juures ilmnis mitmetes intervjuudes tüüpiline mõttekonstruktsioon, millest on varem korduvalt juttu olnud. Kõigepealt esitatakse väide, mis kinnitab diskrimineerimise puudumist Eestis, ja juba järgmises väites tuuakse näide selle kohta, et diskrimineerimine ikkagi eksisteerib. „Ma arvan, et ei ole [kogenud diskrimineerimist homoseksuaalsuse tõttu], kuigi on üks olukord olnud, kus ma ostsin bussijuhi käest pileti. Kuigi näitasin talle üliõpilaspiletit, aga ta müüs hoopis mulle täiskasvanu pileti ehk täispileti. Ma ikkagi näitasin talle ISIC-kaardi. Ma ei tea, mis värk oli. Ma pole kindel, kas ta diskrimineeris mind eelkõige [minu puude] pärast või mu välimuse põhjal, see tähendab, ta järeldas mu välimuse põhjal, et olen homo. /.../ Kuna olen kokku puutunud tuttavate probleemidega, on küll probleem. Hmm (.) niipalju olen lugenud meedia vahendusel, et tuldi peksma, visati kedagi ära. Mu tuttavad on ettevaatlikud – peavad ette vaatama, et keegi ei saaks teada. Näiteks keegi ei saa kedagi külla kutsuda, muidu naabrid saavad teada ja kannavad tema vanematele ette” (Üllar).

Intervjuudest jäi mulje, et inimestel oli üldse raske rääkida isiklikest diskrimineerimise kogemustest. Lihtsam tundus olevat teiste kogemustest rääkida, mis võib-olla seletab, miks enamik meie uuringus osalejaid alustas diskrimineerimisest jutustamist kellegi teiste kogemustega, millega nad on kokku puutunud. Teine iseloomulik joon oli, et diskrimineerimisest rääkides toodi näiteid ka teistel alustel ebavõrdse kohtlemise juhtumite kohta. „Et ma käisin ka seal geiklubis ja kui me tulime sealt hommikul välja, et kõnnime kodu poole, siis kolmesaja meetri kaugusel me nägime ühte tuttavat, kes oli läbi pekstud ja röövitud, et see oli konkreetselt sellepärast, et ta oli gei. Sellepärast, et ta oli (.) sest ta riietus kõik väljendas seda. Et ei, neid on kindlasti, mul ei tule kõik korruga meelde, aga ma arvan, et kõik meist on kogenud mingi hetk diskrimineerimist. Mitte ainult kas või soo pärast, vaid ma tean inimesi, kes ei ole tööd saanud selle pärast. Et tal on kõrgharidus. Ja kindlasti enamus naisi, kes on üle kolmekümne, kus ta on kuskil kandideerinud, ja teda ei ole võetud sellepärast, et ta on naine. Ja ma tean ka inimesi, kes on, kus oli kaks kandidaati, ja kaks tüdrukut, ja kuna temal oli pikem seelik, siis tema tööd ei saanud, ja see oli kohe konkreetselt niimoodi, et tuli välja ka hiljem. /.../ Ja noh siukseid diskrimineerimisi on ja (.) noh ma arvan, et need, kellega ma suhtlen, oskavad ennast hoida. Nad juba ise teavad, et nad hoiavad siukestest situatsioonidest eemale. Alates sellest, et teatud linnaosades sa ei kõnni üksinda või

sa ei kannu sellist teatud riidetust jaa (.) minu tutvusringkond oskab ennast hoida ja siis tänu sellele ongi olnud vähe sellist diskrimineerimist” (Koit).

„On lood, millest sa lihtsalt jääd nutma. Näiteks üks naine oli rase, tal oli mingi komplikatsioon ja laps sündis surnult. Ta oli haiglas kaks päeva ja siis, kui ta on juba sünnitanud, siis tuli ämmaemand tema juurde ja ütles: sa pead olema tänulik, sest jumal päästis su lapse. Et parem on olla surnud kui SELLISE ema laps. Et umbes, et jumal karistas last sinu pattude eest. Kujutad ette seda julmust?” (Helen). Selles loos on eriti tähelepanuväärne, et ämmaemand, kelle erialast tulenev ülesanne peaks olema raskes seisukorras sünnitaja toetamine ja lohutamine, kuritarvitab olukorda. Sellega rikub ta jõhkralt mitte ainult humaansuse põhimõtteid, vaid ka professionaalset eetikat.

Vastajad seletasid, miks inimesed ei tunnista oma diskrimineerimist. *„Enamik vähemusi arvab, et neid ei diskrimineerita. Aga kuidas ta saab seda ütelda, kui ta ei saagi aru, et teda diskrimineeritakse. Hästi keeruline on seda uurida inimeste käest, kes ei tunnista. Näiteks on juhtumid, kui naine tuli õhtul homoklubist ja teda vägistati. Ta isegi ei mõelnud, et läheb politseisse teatama, sest vaata, mis klubist ma tulin. Sa tunned end nii tõrjutuna, et isegi ei tule selle peale, et abi otsida” (Helen).*

Heleni arvamust kinnitab järgmine tsitaat ühest teisest intervjuust. *„Ma ei tunne, et mind diskrimineeritakse, mind pole eriti diskrimineeritud. See, et tänaval ei saa käest kinni käia, mida ma ka olen teind, kuid tean, et ei peaks seda tegema, on mingil määral diskrimineerimine, aga töö poolest (.) Kolleegid teevad nalja, et selles mõttes, et sihuke sõbralik lõõpimine minu orientatsiooni üle. Kuid ma ei tunne, et kellelgi mingit vaenu oleks” (Peeter).*

Ikkagi jõudis enamik vastajatest ka isiklike kogemuste rääkimiseni ning omakorda neist enamik oli teadlik enda vastu suunatud ebavõrdsest kohtlemisest. *„Ühe äärmusliku näite ma võin tuua veel. Ma olin siis 16, ma olin hiljuti tulnud avalikuks klassikaaslastele koolis. Mul oli üks sõber, paadunud hetero. Ta mulle füüsiliselt üldse ei meeldinud, aga meil oli palju ühiseid huvisid. Ta lolli peaga rääkis seda emale ja siis, kui ma järgmisel korral sinna läksin, siis see ema tuli vastu ja ütles, et mulle ei meeldi, et sa siin käid. See oli rääge diskrimineerimine ja ma olin solvunud. Ta ei põhjendanud, aga põhjus oli ilmselge. Peale seda ma selle sõbra juures ei käinud, aga me suhtlesime ka edaspidi, aga mitte niimoodi, sest talle endale ka ei meeldinud see minu juures” (Andres).*

Illustreerimaks vestlust ja vestluse käigus avanevat narratiivi diskrimineerimisest, toome veel mõned näited intervjuudest.

Intervjueerija: *„Aga oled sa ise kunagi kogenud diskrimineerimist enda seksuaalse orientatsiooni tõttu? Tuleb sul midagi meelde?”*

Ivo: *„Ei tule meelde. Seal võib muidugi olla midagi, mida ma ei pruugi teada, mida ma oleksin saanud, kui ma ei oleks homo, aga ma ei tea selliseid asju. Ma ei tea, noh võimalik, et ma olen millestki ilma jäänud, mida ma ei tea, aga noh (.) Pigem on tõenäoline see, et ma olen pigem ise tänu oma sellisele mingisugusele sisemisele vabadusele, olen ma saavutanud enda jaoks olulisi asju rohkem, kui võib-olla ma ei oleks seda teinud. /.../ Võib-olla, kui ma ei oleks avalikult homo olnud, mind ei oleks kuskile mujale ka võetud, ma ei tea.”*

Intervjueerija: *„Aga on sul tuua mõningaid näiteid sõprade osas, kas neid on diskrimineeritud?”*

Ivo: „Minule teadaolevalt mitte.”

Intervjueerija: „Oled sa kunagi ise kogenud, et sind seksuaalse orientatsiooni tõttu diskrimineeritakse?”

Volli: „Jah, nagu raske on tuua konkreetset näidet. Kui rääkisime ennist rollidest ja kui tuttavatest lähtuda, siis on vähetõenäoline, et see diskrimineerimine juhtuks, aga (.) Selles mõttes nagu, et inimestevahelistes suhetes. Aga kui ma olen näiteks tuntud ainult sellest rollist, et ma jään kuskil peol silma, või noh näiteks ükskord oli, et kuskil baaris suudlesime elukaaslasega, siis sai nagu linna peal igasuguseid solvanguid pärast. Või näiteks, kui ma võtsin kuskil foorumites sõna enda nime all ja mu kontaktandmed olid teada ja siis mulle tehti mingeid telefonikõnesid ja see on nagu diskrimineerimisest edasi. See ei olegi nagu homfoobia, vaid heteronormatiivsus, et ütleme näiteks (.) või võtame Eesti seadused, mis võtavad lastega pered ja samas jätavad välja homoseksuaalsed pered. Tundub, et nagu diskrimineerimist üldse ei oleks, aga see ongi sellepärast, et enamus inimesi on „kapis”, või noh töö juures seda oleks vähem, kui inimesed tuleksid välja. Või siis see oleks hirmus tore, kui see faas saaks nagu kuidagi läbitud.”

Intervjueerija: „Võid sa meenutada ja tuua ka näiteid, millised on sinu sõprade kokkupuuted olnud diskrimineerimisega.”

Volli: „Viimasel ajal on kõige parem näide see, mis ajakirjanduses on olnud – need vereandmise näited, kus üks sõber, keda ma eile just nägin, ta on abielus, siis ta ütles, et ta on homoseksuaalne inimene, siis korraks lõi see nagu kohmetuse ja siis öeldi, et head päeva või noh. Pigem on raskem see küsimus, kui on homoseksuaalne paar, kellel on laps, kes kasvatab last. Et teine ei saa ju praktiliselt olla reaalne vanem, ja sellised hästi lollid ja bürokraatlikud asjad. Ja siis sellised ohtlikud võimalused, kui peaks mingi jama tulema, et mis sellest lapsest siis saab.”

Vastajad oletasid, et võib ette tulla ka juhuslikku ja tahtmatut diskrimineerimist.

„Ma ei tea, kusjuures niimoodi igapäevaelus ei ole kusjuures üldse. Isegi tööl, et ükskord ma ütlesin jah, et ma elan naisega koos, siis nad olid õnnelikud, siis nad arvasid, et siis ma ei lähe vähemalt dekreeti ära, nagu enamus naised teevad. Aga Soomes oli viimati, et otseselt mind ei diskrimineeritud, aga ma imestan, et kuna ma ise õpin ka pedagoogikat, et tulevikus peaksime õpetajad olema onju, ja anti ülesanne. /.../ Et põhiliselt õpime niimoodi, et teed kodus mingi materjali valmis ja näitad tahvli juures slaidishow'na. Ja me just rääkisime teemal naiste ja meeste sport. Kuidas nad on erinevad ja mis on mehelik sport ja mis on naiselik sport. Ja üks soome kutt, tal oli üks siuke slaid, kus, kui mehed on baleriinid, siis nad kalduvad nagu homodeks. /.../ See tekitab seda, et ma ei tea, et sa oled homo. Aga ta hakkas ise häbenema klassi ees, et ta ei näidanud seda. Aga kui klõpsid edasi, siis kähku näed seda, et ma jõudsin lugeda ja siis vaatasin, et issand jumal! Et kuidas sa saad, et tulevikus sa oled õpetaja, sa annad tundi ja sa räägid siukest asja, et kõik kutid, kes tantsivad balletti on homod (.) See oli nagu nii mark, tal endal oli ka mark. Et noh, see oli nagu täiesti üllatav. Kuigi meil seal koolis, üks klass kõrgemal, üks kutt on nagu täiesti homo, ta esineb sellega nagu kogu aeg ja Soomes on see lubatud, et saad nagu kirjutada ankeeti, et sul on partnerkooselu kellegagi. Abielluda vist ei saa, aga partnerleping on olemas. Siis mul oli lihtsalt suu lahti ja ma vaatasin, et „normaalne”, et kõik naiselikud spordialad teevad meestest homod! Aga jah, sain ka targemaks. /.../ Et see oli küll nagu ainuke, et kui keegi tahtis tõesti välja öelda midagi, aga ta ei öelnud ka, et ta lihtsalt klõpsis enda esitluse edasi. Et see oli naljakas. Aga no kutt ise on mingi üheksateist. Anname andeks talle. Rohkem ei ole nagu midagi olnud, et kõva häälega keegi midagi ütles. /.../ Alati ongi nii, et inimesed

räägivad nagu omavahel või nii. Enamus ajast keegi ei küsi mu käest, et kas ma olen lesbi või kes ma olen. Et noh, kõik võtavad mind automaatselt nagu heterona, et räägitakse, et lesbid on imelikud, siis ma tõusen küll püsti ja ütlen, et ma olen lesbi, tahad öelda, et ma olen ka imelik vä? „Ei ole, ei ole, sa oled täitsa normaalne!” siis hakkavad kõik vabandama ja nii. Tegelt ei ole midagi, lihtsalt need klatšijutud, mis tegelikult ei vasta tõe. Siis nad hakkavad teistmoodi mõtlema. Või see vanainimene, kes mulle seda vangla juttu rääkis, et miks mehed on homod, sellepärast, et vanglas on palju mehi ja naisi ei ole ja sellepärast” (Annika).

Riigipoolset diskrimineerimist oli seletatud järgmiselt: „Partnerlusseadus oleks hädavajalik. Selle puudumise tõttu tunnen ma täielikult riigipoolset diskrimineerimist. Näiteks praegu otsime elukaaslasega endale korterit, aga pank ei anna meile kahele laenu. Me oleme mõlemad maksumaksjad, aga me ei saa nautida neid soodustusi, mida võivad kasutada heteropaarid. Ma kaotan iga aasta [summa] krooni, kuna me ei saa teha ühist laenulepingut” (Toomas).

Arutluses diskrimineerimise üle ilmnisid eestlaste ja venelaste erinevused, nimelt seostasid venelased sõna „diskrimineerimine” eelkõige rahvusküsimustega ja arvasid, et homoseksuaalsesse kogukonda kuulumine pigem kaitseb neid kui eristab. Kogukonna liikmena tunnevad vene rahvusest inimesed end ikkagi aktsepteerituna ja integreerituna. „Vastuolu homode ja heterode vahel on suurem kui eestlaste ja venelaste vahel, sellepärast oleme siin kõik koos ega kakle omavahel” (Oleg). See aga ei tähenda, et kogukonna sees poleks diskussioone rahvusküsimustes. Näiteks rääkisid vene vastajad, et seoses 2007. aasta aprillikuu sündmustega arutasid nad eestlastega, kes kuidas tõlgendab endale minevikusündmusi ja mida tähendab ajalugu eestlastele ja venelastele. See siiski ei takista samasse kogukonda kuulumist. „Meil on muidugi väga erinev ajaloomõistmine ja paljuski me ei saa kuidagi üksteisest aru, aga see ei sega meil kuuluda ikkagi ühte” (Nataša).

Ei julge enam ajalehte osta või võrgust lugeda, sest kardan, et pean jälle lugema, kuivõrd palju mind vihatakse. /.../ Priit Pullerits püüab n-ö teaduslikult tõestada, et geidelt on vaja kõik õigused ära võtta, kasutades mingeid pseudodemokraatialle viitavaid põhjendusi á la kuna enamik Eesti elanikest neid ei salli. Mind sallivad küll kõik, keda ma tunnen – kuidas sa saad üldse öelda, et ei salli geisid, kui sa isegi ei tea, kas su enda ema või vend või töökaaslane on gei? /.../ Millegipärast tuleb ette ka inimesi, kes on oma eelarvamustes nii kindlad, et jäävad neile kindlaks ka pärast pikka tutvust ja asjade üle arutelu. See on tõesti kummastav ja kurvastav. Paarist juhtumist rääkisin ka eelnevalt, kus kohtasin väga vastikuid sõnavõtte uute tutvuste poolt. /.../ Ühel töövestlusel keeldusin oma perekonnaseisust rääkimast – ei tea, kas see oli põhjuseks, miks mind tööle ei võetud. /.../ Seda on ka ette tulnud, et keegi kõrtsis küsib, et kas te olete „mingid rõvedad lesbid vä”. /.../ Ja põhiline: omasoolisega ei ole võimalik ju kooselu registreerida. Kunagi küsisin kodakondsus- ja migratsiooniametist, et kuidas oleks võimalik saada alalist elamisluba. Siis öeldi mulle, et tuleks eestlasega abielluda. Aga kuidas ma oma elukaaslasega abiellun, kui see pole võimalik? Kui ma peaksin ära surema, siis ta ei saaks meie ühises kodus edasi elada, sest selle päriksid mingid teised sugulased” (Eva).

Terminid ja sõnakasutus

Intervjuudest jäi kõlama, et erinevate GLBT-temaatikaga seonduvate sõnade kasutamisel ei ole oluline sõna ise, vaid selle kasutamise eesmärk – isekeskis kasutavad geimehed sõna

„pede”, kuid võrastel, kelle eesmärk on solvata, enda kohta niimoodi öelda ei lubata. „Et noh, kõrvalmaiguga võib-olla, kui mõni ütleb „lesbar” näiteks. Aga no näiteks väga paljud eestlased kasutavad sõna „homo”, aga negatiivselt. See on juba hääldusest aru saada. Kui inimene kasutab nagu gei, siis ma olen märganud, et ta on nagu rohkem tolerantsem, avatud ja normaalne inimene. Aga need, kes kasutavad „homo”, siis vahepeal on seal natukene negatiivne kõla juures. Aga samas alati on võimalus kõik sõnad halvasti öelda, et ei eksisteerigi siukest sõna, mida ei saaks halvasti öelda” (Marta). Paljudele naistele ei meeldinud sõna „lesbi”, kõige vastuvõetavamad on „gei” ja „geileedi”.

Mõned vastajad olid üldse sellise liigitamise vastu. „Ma üldse ei arva, et olen lesbi, sest ma armastan ainult üht inimest, kes osutus naiseks. Mind üldse teised naised ei huvita, kunagi pole ma olnud armunud ühtegi teise naisesse” (Maša). Ka mitmed geimehed arvasid, et selline range jaotamine on ülekohtune. „Olin küll teismeeas armunud tüdrukutesse, praegu olen gei, aga ega miski pole võimatu tulevikus” (Toomas). „Aga ma ei arva midagi halba nendest terminitest. „Gei” on võib olla kõige kergemini kasutatav ja aktsepteeritav ja üldnimetaja võib olla homoseksuaalsete inimeste suhtes (.) „Transinimene” kõlab võib-olla veits imelikult tegelikult. Nagu hästi ebainimlikult kõlab see kuidagi ja ebaloomulikult (.) Mina hakkasin mingi aeg neid transgendereid inimesi kutsuma, noh ennekoike oma tutvusringkonnas, lihtsalt drännideks nagu, see on nii nagu nunnu sõna minu arust, aga noh see on ka laen inglise keelest lihtsalt” (Gaabriel). „Milleks neid silte vaja on? Omavahel kasutan ma enamasti inimese nime. Ma ei ütle, et kuule, lesbi, tule siia, vaid ikka, et kuule, Malle, tule siia. /.../ Ütlesin, et sõnad „hetero”, „homo”, „gei”, „lesbi” jne on minu meelest täiesti neutraalsed terminid, mille tähendus on rahvusvaheliselt paika pandud. Neid ei saa kuidagi nimetada heteroinimeste pandud siltideks – see sõnastus näitab jälle, et heteroid peetakse normiks, et need, kes silte panevad, on heterod. Nii väiksete ja väetite vähemusega ei ole ju ometi tegu, et need ei osaleks nimepanekul. Aga need pealkirjad on kinnistunud juba 1960ndatel, ja sellepärast tundub see küsimus naljakas. /.../ Seda kirjutasin veel eelmise küsimuse juurde, et sellised sõnad nagu „omasooihar”, mis rõhutavad seksuaalsust, on vastikud. Sest gay pole rohkem seksuaalne kui hetero. Sellepärast on parem öelda homo kui homoseksuaalne. Veel hullem on homoseksualist, sest tegu pole ju -ismiga. /.../ Hollandis oli hästi tore PRIDE’i reklaam, kus rõhutati DIVERSITY-mõistet – mitmekülgsuse rikkust. See, et on erinevad kultuurid, erinevad lõhnad, värvid, orientatsioonid, keeled, rahvused” (Eva).

Seesugune lähenemine on kajastatud *queer*-teoorias (Butler 1990, Foucault 1971/2005, Jagose 1996, Kitzinger 1987, Plummer 2003, Seidman 1998, Tomsen 2006 jt). Seksuaalsed orientatsioonid haaravad väga erinevaid nähtusi. Esimesel pilgul jagunevad inimesed kahte näiliselt vastanduvasse rühma: hetero- ja homoseksuaalse suundumusega inimesteks. Kuid ühiskondlikud normid on alati piiratumad kui looduse mitmekesisus – inimene bioloogilise olendina võib soovida midagi muud ja teistmoodi, kui näevad ette ühiskonna normid. Teadvustades oma vastavust ühiskondlikele normidele või erinevust neist, kujuneb ka indiviidi identiteet, sh seksuaalne ja sooline. *Queer*-teooria suhtub kriitiliselt heteroseksuaalsesse kui ühiskondlikult ainuõigeks tunnustatud orientatsiooni ja laiendab seksuaalsete orientatsioonidega seotud normide piire. *Queer*-teooria „normaliseerib” reaalselt olemasolevaid seksuaalseid suundumusi, millel põhinevad inimeste seksuaalsed orientatsioonid. Ühelt poolt vabastab see inimest enesediskrimineerimisest (minuga on midagi valesti, kui ma naisena ihaldan naist või mehena meest, või omades mehe keha, tunnen end naisena jne) ja teisalt avardab ühiskonna arusaamu seksuaalsuse olemusest, mis on palju mitmekesisem kui binaarne hetero-homo suhe.

„Eeldada, et kõik homod on mingi näitaja poolest kategooriliselt erinevad näiteks heterotest, see on ülearune. Samasugused inimesed ju. Sellepärast on jube kuulata, kuidas meid, n-ö vähemusi, ühte patta pannakse ja näiteks haigeteks või ebanormaalsseteks tembeldatakse. Kusjuures biseksuaalseid inimesi on vist rohkem kui heteroid. Et mis tähendab vähemus? Ka naised on traditsioonilises käsitluses vähemus, kuigi neid on rohkem kui mehi, sest nad on ühiskondlikult nõrgemas positsioonis” (Eva).

Üldiselt erinevad eestimaalased välismaalastest selle poolest, et nad on altimad vastu võtma vähemuse staatust ega tunne end seetõttu kitsendatuna. *„Ma arvan, et „seksuaalvähemused” on õigem ja „erineva seksuaalse orientatsiooniga inimesed” on vähem märgistav. Lihtsam ja kergem öelda. Pole vaja pikka sõna öelda” (Üllar). „Ise kasutan „gei” ja „homo”. Aga üldiselt pole mingeid erilisi piiranguid, et kõik sõnad sobivad, kui need pole just sõimusõnad. Ja sõna „seksuaalvähemus” ei diskrimineeri ka, et see on samuti vastuvõetav termin minu jaoks, kuna „gei” on ja jääb vähemuseks. Et sõna „pede” häirib nagu väga, kuna see on siiski minu jaoks sõimusõna, et seda ma ei kannata” (Peeter).*

Vastajad reageerisid valusalt igasugustele solvava eesmärgiga kasutatud sõnadele, isegi siis, kui formaalselt ei olnud kasutatud nõ sõimusõnu. *„Viimasel ajal olen tähele pannud, et ajakirjanikud üritavad vältida sõnakordusi. Siis kasutavad seal, ma loodan, et mitte pahatahtlikult, selliseid sõnu, mis tegelikult on halvustavad väljendid, näiteks nagu omasooihar või midagi sellist” (Volli).*

„Aga näiteks termin „homofobia”, see on ka natuke valesti kasutatud. Et kõik ei ole homofobia, mis ümbritseb, et tegelikult enamasti mõeldakse heteronormatiivsust selle all, mis tegelikult on häiriv. /.../ Aga see on kõige arusaadavam vast tegelikult, et inimesed grupi sees ei määratle ennast kohati nii, et homo või hetero ja inglise keeles kasutatakse queer hästi palju, mis jätab väga palju lahtiseks (.) Aga see ei ole ka selline Eestis kasutatav sõna. Üks teine uurimus, mida sotsiaalministeerium tegi, mis on meditsiiniline uuring, ja võtsid kasutusele täiesti uue termini, et ei olnud mitte homoseksuaalsed mehed, vaid ütlesid MSM, men sex with men, et see oli nagu meditsiiniline uurimus, see on okei, aga muidu see kõlaks väga jubedalt ja propageeriks veel rohkem. Meditsiiniliselt on see väga hea termin ja tolles kontekstis, aga selles uurimuses see ei sobiks, sest tegelikult ju ma saan täiesti aru, et inimesed, kes peavad ennast homoseksuaalsseteks ja samas ei ole kellegagi seksinud. Ma olen kindel, et siiski nad on selgusele jõudnud. Nii nagu me ei kahtle inimeses, kes on heteroseksuaalne” (Volli).

„No aga ega mingi teine sõna parem ei ole. Tegelikult see – see lähtubki mingisugusest jaburast eeldusest, et on mingisugune „enamus” ja siis on out-kastid, et selles mõttes mingit sõna ei peaks seal olema. Et tegelikult näiteks, minu teada näiteks ka tai keeles, vähemalt originaalis, ei ole algselt olemas sõna homoseksuaalsuse kirjeldamiseks, sest neil ei ole olnud vaja neid inimesi niimoodi eraldi nimetada. Et ühed kõik, vahet pole, kas ta seksib meeste või naistega” (Ivo).

Üldiselt väidetakse, et terminid „seksuaalvähemus”, „erinevad seksuaalsed orientatsioonid” ei ole õnnestunud, sest nad rõhutavad seksuaalsust. *„Mulle tundub, et probleem ei ole sõnades, vaid selles, kes kuidas nimetab. Me ise ei nimeta ennast kuidagi. Noh, meil on sõna „teema”, mis tähendab, et kuulub meie keskkonda. Aga see ei ole ametlikult kasutamiseks. /.../ Seksuaalne orientatsioon (.) aga miks just seksuaalne? Võib-olla üldse ei ole tegemist seksiga,*

vaid millegi muuga?” (Maša). Venelased kasutasid sageli mõistet „samasooliste armastus” (vn *однополая любовь*).

Kokkuvõtvalt võib öelda, et terminoloogia osas valitseb suur mitmekesisus. Kui vaadata rahvusvaheliselt tunnustatud terminoloogiat, siis on „omasooarmastus” kõige vastuvõetavam (Kon 2004, Hegna *et al.* 1999, McLaren 1999).

2.2. Isikulood

Isikulugudes väljendavad uuringus osalejad kõige näitlikumalt oma seksuaalse orientatsiooniga seotud probleeme. Need on lood identiteedi kujunemisest, perekonna ja sõprade reaktsioonist enda orientatsiooni avastamise ja avalikustamisega seoses, lood enda orientatsiooni varjamisest ja muudest raskustest, mida vastajad pidid läbima.

Identiteedi kujunemisest

Identiteedi kujunemisega seoses ilmnesid mõned mees- ja naisvastajate erinevused. Üldiselt teadvustavad poisid endale varem ja selgemalt oma seksuaalset identiteeti kui tüdrukud. Erinevaid lugusid jutustasid intervjuudes välismaalased ning Eestis kasvanud eestlased ja venelased.

Intervjuudest selgus, et geimehed olid küllaltki varases teismeliseeas veendunud enda seksuaalses orientatsioonis. Samas üritati heteronormatiivsuse surve all oma homoseksuaalset suundumust maha suruda. „Mul tekkis see identiteet päris varakult, sain aru juba kuskil 12-aastaselt. Algul ma muidugi võitlesin selle vastu kõigest väest. Ja kuskil 16–17 oli juba selge, kes ma olen” (Oleg). „Ma teadvustasin endale juba 14-aastaselt, et mulle meeldivad mehed, kuid ma surusin selle maha. Vahepeal mõtlesin, et abielluks naisega, saaks lapsi” (Üllar).

Oli vastajaid, kes tunnistasid, et homoseksuaalne identiteet leidis kinnitust pärast heteroseksuaalset suhet või seoses sellega. „Ma ei tea, ma ei ole ennast kuidagi teistpidi määratlenud. Või tähendab, ma olen kahelnud ja siis proovinud ka teisi variante, aga ei olnud selline. /.../ Kindlasti mul oli vaja magada nii mehe kui naisega, et ma saaksin olla kindel enda orientatsioonis” (Koit). Mõned vastajad lausa soovitasid proovida mõlemat varianti, juhul kui kaheldakse oma seksuaalses orientatsioonis. „Enne, kui tunnistad endale, et oled homo, tuleb ikkagi heterosuhet ära proovida, et olla kindel” (Svetlana).

Hoopis teistmoodi jõuavad tõeni enda kohta need lapsed ja noored, kellel on õigeaegne ja korrektne teave erinevate inimsuhete kohta. „See küsimus on väga kerge. Olin 11-aastane ja lugesin lasteajakirja, kus räägiti seksuaalsest orientatsioonist. Umbes nii, et inimesed on kas heterod, bi'd või homod – et mõni armastab vastassugu, mõni mõlemaid ja mõni ainult oma sugu. Siis mõtlesin, et mina olen see bi – see, kes armastab inimesi soole vaatamata. Olin parajasti ka kahest klassikaaslasest sisse võetud – ühest poisist ja ühest tüdrukust. Siis said need tunded ka nimetuse” (Eva).

Naisvastajate intervjuudest selgus, et nende seksuaalse identiteedi otsingud kestsid kauem kui meestel. Meesvastajate näitena võib välja tuua, et: „Ma ei ole kunagi midagi teist arvanudki” (Valli), naised tõid aga vastupidiselt välja, et järjekindlalt prooviti ennast sobitada ühiskonnas kehtiva normiga, mis eeldas, et partneriks peaks olema siiski meesterahvas: „Kooliajal saab ikka igasuguseid nalju tehtud. Siis hakkad lihtsalt oma täiskasvanud inimese elu elama, et tavaline töö, vaatad ikka mehi, et peaks ka ikka abielluma, nagu kõigil see tavaline unistus on, onju. Siis tegelikult ma olin nagu bi, et ma olin avatud küll igasugustele naissoost suhetele, mind nagu ei hirmutanud need asjad, aga tegelikult ise käisin siis meestega. Aga pärast ma lõin käega, et (.)” (Annika).

Üle 30-aastased naised tunnistasid, et nad ei saanudki kaua oma identiteeti homoseksuaalsusega seostada, sest neil polnud selle kohta mingit teavet. „*Kolm ja pool aastat elasime koos. Sinnamaani ma küll ei osanud endale selgeks teha või aru anda, mis minuga toimub. Ei olnud ka mingisugust informatsiooni*” (Tiiu). Sellest võib järeldada, et üldine teadmine homoseksuaalsusest ei tähenda, et inimesest võib „reklaami” mõjul saada homoseksuaal, vaid selleks saamine on pigem paratamatus. Teine naine jutustab oma identiteedi kujunemisest järgmiselt: „*Ma mõtlesin, et abiellun nagu kõik, saan lapsi ja seejuures ei pööranud mingit tähelepanu sellele, et olin armunud ainult tüdrukutesse*” (Aljona).

Alla 30-aastased vastajad on palju teadlikumad erinevate orientatsioonide olemasolust, mistõttu on neil ka vähem identiteedikriise. Võiks öelda, et teatud mõttes vähem, kuna neil siiski on raskusi: hirm ühiskonna halvaks panu ees ning noortele niikuinii omane mõte, kas ma olen ikka normaalne. „*Ma ei mäleta väga täpselt vanust, aga ma tean seda, et teadmine kui selline tuli mulle sõna otseses mõttes ühel hommikul. Ma lõin silmad lahti ja ah nii! Njah*” (Aksel). Selle põhjal võib järeldada, et on suur vajadus professionaalse seksuaalhariduse järele, mis aitaks noortel inimestel leevendada identiteedikriisi ja mille varal nad suudaksid paremini aktsepteerida ennast sellistena, nagu nad parasjagu on.

Huvitav on kõrvale tuua välismaalastest vastajate seletusi oma seksuaalse identiteedi kujunemisest. Markus näiteks seletab seda järgmiselt: „*Mina ei ole teadvustanud, et ma olen homo, see on ühiskond, kes mind niimoodi nimetab. Muidugi on hea, et on sõna, millega ma saan ennast eristada, aga minuga on nii, et ma olen endale lapsest saati teadvustanud, et mulle meeldivad teised omasoolised. /.../ Ma ei ole endale teadvustanud, ma olen teadnud, et mulle meeldivad poisid, ja kui teised nimetavad mind homoks, siis ma olen homo. Kui teismelised poisid mõtlevad tüdrukutest, siis mina ei mõelnud. Ma küll püüdsin endale ette kujutada seksuaalvahekorda naisega, aga see ei tundunud ahvatlev.*”

Perekonna ja sõprade reaktsioonidest

Inimese identiteedi kujunemisele avaldab erilist mõju lähedaste inimeste suhtumine. Sellepärast on perekonna ja sõprade reaktsioonid väga olulised. Intervjuude käigus selgus, et paljud küsitletavad eelistasid oma vanemate eest homoseksuaalset orientatsiooni varjata. Nad tundsid süütunnet vanemate ees, kuna nad ei ole võimelised vastama nende ootustele. „*Mul on konservatiivne perekond /.../ nad ootavad, et võtaks naise, saaks lapsi. Eks vanemad tahavad, et lapsed saaksid lapsi. Ma olen nende jaoks „kapis”*” (Üllar).

Paljud intervjuueeritavad varjavad oma seksuaalset orientatsiooni oma vanemate ning kolleegide ees niikaua, kui vähegi võimalik. „*„Kapis” elamine on täpselt seni, kuni sa ei saa (.) et vat, alguses, mis me rääkisime varjamisest ja mitterääkimisest, või täpselt seni, kuni sa käid tööl või kohtud mingite inimestega, et räägid kohvitassi taga, et ah issand, ma läksin koju ja mul mees oli mingi asja ära lõhkund! Et ma saan sama vabalt öelda, et issand, et mul naine on ma ei tea mis asja kokku keerand onju, et võib-olla siis tuleks, et mul on sama lugu onju. Kuni ma ei saa sellist vestlust teha, seni ma olen „kapis”*” (Kärt).

Vastajad tunnistasid, et raske on olla avatud vanemate ees, kui teatakse nende üldisi hoiakuid ja ootusi laste suhtes. „*Mul on niigi konservatiivne perekond, aga saan hakkama. Perekond*

on pigem traditsiooniline – nad ootavad, et võtaks naist, saaks lapsi. Eks vanemad tahavad, et lapsed saaksid lapsi. Ma olen nende jaoks „kapis”” (Üllar).

Kardeti heade suhete katkemist ning vanemate pettumust ja viha laste ebatraditsioonilise orientatsiooni tõttu. Samas kardeti ka vanematepoolset mõistmatust, mille puhul oldi väga pettunud. *„Vanematega oli kõige raskem, sest mul olid väga head suhted vanematega, ma kartsin sellest rääkida. Kartsin, et nad viskavad mind kodunt välja, ja ma väga kartsin. Siis, kui ma neile rääkisin, siis muidugi nad ei visanud mind kodunt välja, aga see oli neile paras šokk ja siis nad hakkasid välja mõtlema, et see on ilmselt mingi psühholoogiline probleem, et läheb üle, et kasvan välja sellest, ja see on päris ränk asi (.)”* (Oleg).

Intervjuudes räägiti vanemate hirmudest laste tuleviku käekäigu pärast. *„Siis kartis ta, et ma ei leia töökohta, et mind hakatakse diskrimineerima. /.../ Sellest oli tal ka kahju, et lapselapsi ei saa. Nüüd olengi probleemi ees, et kuidas neid talle muretseda”* (Eva). Eeltoodud hirmud ja rahulolematus viitab vanemate ja ka teiste inimeste piiratud teadmistele homoseksuaalsusest. Need põhinevad eelkõige stereotüüpidel ja eelarvamustel.

Mõned positiivsed näited on vastajate kogemuste hulgas ikkagi olemas. Nii võiks järgnevas tsitaadis välja toodud isa reaktsioon olla eeskujuks teistele vanematele. *„Isa aga vabandas, et ta on võib-olla teinekord midagi halba öelnud geide kohta, ja kinnitas, et armastab mind igal juhul ja toetab mind ja mu valikuid. Selle ilusa kõne ettevalmistamine võttis tal aga kolm nädalat mõtlemisaega”* (Eva). Mõnedel juhtudel tulid vanematele selgitamisel appi teised pereliikmed. *„Vennale rääkis iseenesest ema ja vend aitas nagu ema palju üle sellest šokist, et tütar on homoseksuaalne, või noh, see oli nõndaviisi (.) et ma ei tulnudki tegelikult emale välja (.) Ja siis sellel ajal jooksis Eestis, kinos jooksis „Fucking Åmal”, see Rootsi film, ja siis Steven [vend, nimi muudetud] viis teda seda vaatama, ja siis pärast rääkisid sellest. Ja Steven rääkis, kuidas tema New Yorgis käis ja kuidas tal geisõpru on ja kuidas tegelikult ei ole midagi teistmoodi, ja Steven aitas kõvasti”* (Gerda).

Stereotüüpidest ja eelarvamustest mõjutatuna näevad vanemad homoseksuaalsuses eelkõige seksi, mis vastajate sõnul on neile solvav ja täiesti vale lähenemine asjadele. *„Siis hiljem rääkis ema, et teda kummitavad mõtted sellest, mida me seal voodis küll teeme. See oli küll kurb. Ütlesin, et mul oleks ka vastik mõelda, mida nemad voodis teevad. Soovitasin lihtsalt püüda mitte sellele mõelda. See ongi see jama selle geiks olemisega, et see suunab inimeste mõtted kohe seksuaalsusele. Muidu ju vanemad ja lapsed üksteise seksuaalsusele väga ei mõtleks”* (Eva). *„Aga tema jaoks on see ainult seks”* (Aljona).

Eriskummalisena kõlasid need lood, milles vastajad jutustasid oma elust koos elukaaslasega oma vanemate kodus ja millest ei selgunudki lõplikult, kas vanemad üldse teavad, kes on see poja või tütre sõber, kes elab nende juures juba pikemat aega. Vastajad loodavad, et vanemad ikka teavad, mis suhted need on, kuid päris kindlalt nad seda ei saanud väita, kuna sellest lihtsalt ei räägita. *„Emaga ma otseselt ei ole rääkind, sest ta on ka siuke viiskend ja suure vaevaga kasutab Nokiat (.) Aga kogu aeg on mu juures tüdrukud käinud, kogu aeg on nad ööseks jäänud, selles mõttes ta on nagu harjunud, aga lihtsalt me ei kasuta terminit nagu lesbi ja homo. Niimoodi otseselt me ei ole maha istunud ja rääkinud. Aga me elame elukaaslasega, elame ema juures, elame ühes toas ja ühes voodis magame ja kõik on korras ja tema on üks meie pere liige kaks aastat juba”* (Annika). *„Mu elukaaslast aktsepteerivad mõlemad vanemad, suhtuvad temasse nagu poega, aga ma arvan, et nad võtavad pigem jah*

(.) *Ma arvan, et nad eriti ei mõtle selle peale, et me oleme koos kui elukaaslased. Midagi sellist. Nad on sunnitud olekus, aga väga hästi saavad mu elukaaslasega läbi*” (Koit).

Teine äärmus on, et kui vanemad juba teavad lapse seksuaalsest orientatsioonist, siis kipuvad nad seda üleüldistama. *„Ja kahtluse alla paigutatakse suhete iseloomu. Inimesed arvavad, et kui mehed on sõbrad, siis kohe arvatakse, et kui mehed suhtlevad omavahel, siis ongi kõik seksimise tasemele langetatud. Näiteks mul on sõber, kes on tõesti hea sõber, aga minu ema jaoks ta on ka minu partner. Ehk seda nad [vanemad] said juba aru, et loodus sunnib mind seksima n-õ meestega, aga ta [ema] arvab, et see on mingi metsik seksimine, mitte midagi muud. Ja see on see, mis mind sisemiselt ja väga sügavalt solvab. Kui ei saada aru, et see on armastus nagu naise ja mehe vahel, mitte mingi mehaaniline seksimine ükskõik kellega*” (Oleg).

Mõned lood kõnelesid sellest, et vanemad ei aktsepteeri lapse seksuaalset orientatsiooni. *„Siin tuleb meelde mu ema käitumine, et enne ärasõitu ta ütles mulle, et nii, kui mina saan teada, et sina või vend olete homoseksuaalsed, siis ma ütlen teist lahti*” (Marta). Mõni vanem ei saa kuidagi leppida olukorraga. *„Vanemad olid väga selle vastu. Isa lausa vaenulik. Ta veel ema ka õhutab minu vastu. Emal muidugi sõltub meeolust. Niikaua kui ma veel nendega elasin, siis olid need igapäevased skandaalid*” (Svetlana). *„Ema üritas väga karmi käega (.) reageerida, võttis kella ära, võttis elatusraha ära. Siis läksin ülikooli õppima, siis võttis ka õpperaha ära. Ja siis oli selline juhtum, et jõulude ajal tulid üle hulga aega koju ja siis oli mulle laud kaetud teisse tupp ja siis tuldi ütlema, et umbes, et vaata, et sul buss läheb ära (.) Aga siis me mingi aega pole kohtunud ja nüüd ta lihtsalt ei tee sellest välja. Me ei räägi sellest*” (Rein).

Mõned meesvastajad avaldasid sarnaselt naistega arvamust, et vanematele ei olegi vaja rääkida, või kui neile ka räägiti, siis olid nad järjekorras enamasti viimased. *„Ma arvan, et neile ei ole vaja rääkida, saab muud teistpidi teada anda. /.../ Ma arvan, et neil oleks kergem taluda seda poissmeheks ja lastetuks jäämist. Aga õnneks on mul olemas eesmärk – edasiõppimine ja töö leidmine, nii et sellest jääb välja naise otsimine*” (Üllar).

Varem oli juba juttu sellest, kuidas õed/vennad reageerisid vastaja homoseksuaalsuse avalikustamisele, ning nende rollist perekonnasuhete juhtimises. Tuli aga ette ka selliseid lugusid, milles vend või õde mängis pigem negatiivset rolli. Ilmselt sõltub see üldistest suhetest vendade-õdede vahel, mitte soost või vanusest. Kui suhted on head, siis aitavad õed-vennad ületada ka seksuaalset identiteeti puudutavaid raskusi, kui aga halvad, siis on see üks järjekordne põhjus norida. *„Mu vend ametlikult ei tea. Aga ta on öelnud, et kunagi ta ütles, et kui ma kunagi saan teada, et sa oled gei, siis ma ei suhtle sinuga enam mitte kunagi. Aga siuke ütlus juba, et kui ma saan teada, et sa oled (.) Siis tegelikult ta teab, aga kui ma ütleks seda (.) Vat see on eestlastele väga tüüpiline, et ta tegelt teab ja kõik on korras, kuni see ei tule ametlikult ülesse. Ma olen päris kindel, et kui ma astuksin venna juurde ja ütleksin, et ma olen gei, siis ma tõesti ei näeks teda enam mitte kunagi. See on nagu väga tüüpiline eestlase käitumine*” (Koit).

Eriti kurb on seejuures asjaolu, et pojast „lahtiütleva” osutus ise seksuaalkasvatuse õpetajaks. *„Kusjuures kõige kummalisem see, et ta ise on seksuaalkasvatuse õpetaja. Ja ta andis mulle ka seksuaalkasvatuse tunde. Ja siis ta rääkis, et on ka selline olemas ja kõik okei. Aga vaata, kui omaenda pojaga on nii, siis on hoopis teine asi. /.../ Aga siis, kui paraad oli, siis ta ikka*

helistas: vaata, et sa ei lähe sinna, et sa ei lähe sinna. Ta vist loodab midagi (.) mina olen ise aga käinud küll, aga tema vist ei tea seda” (Koit). Selle vanema puhul võib rääkida topeltmoraalist: seksuaalseid erinevusi ollakse valmis aktsepteerima teatud piirideni, kuni see lapsevanemat ennast lähedalt ei puuduta. Ilmselt selles väljendubki eriti selgelt eelnevalt mainitud ükskõikne tolerantsus. Kuni asi inimest isiklikult ei puuduta, võib rääkida sallivusest, kuid isikliku kokkupuute korral selgub inimese tegelik suhtumine ja hoiak.

Sõbrad osutusid intervjuude lugedes üldjuhul toetavateks ja mõistvateks. „*Ma mäletan, et esimene, kellele ma ütlesin, oligi üks mu sõber, kellega me oleme sõbrad siamaani. Ja tema ütles küll, et ei, et sellest ei muutu midagi, ja ega nagu polegi midagi muutunud*” (Ivo).

Mõnel juhul said vastajad ka pettumuse osaliseks: enda arvates olid nad välja tulnud millegi tähtsaga, kuid sõbrad suhtusid sellesse leigelt, avaldades arvamust, et nad olid sellest juba ammu teadlikult ning et see on igati normaalne. „*Lihtsalt klassiõde, kes oli mu pinginaaber olnud kogu aeg. Lihtsalt kedagi ei huvitanud. Kui ma ise oma mõttes saan aru, et vist olen lesbi onju, et mis ma nüüd teen. Siis ma istusingi maha ja mõtlesin, et mis ma nüüd teen, et ma vist olen lesbi, et keda see huvitab, võta üks õlu! Et okei. Ja oligi kõik*” (Annika).

„Kapis” olemisest

„Kapis” olemise narratiivid on kesksed GLBT-inimeste ebavõrdse kohtlemise teema arutelus, sest just nendes ilmneb tegeliku diskrimineerimise ulatus. Tegelik sallimatus ja ükskõikne suhtumine sunnib inimesi oma seksuaalset orientatsiooni varjama, mida paljud meie vastajaist hindasid kui valetamist. Selline sundvaletamine tekitab eriti palju probleeme, sunnib inimest pidevalt oma sõnu ja tegusid kontrollima. Varjamist nähti ka põhjusena, miks pole GLBT-inimeste tegeliku elu kohta teadmisi, see omakorda põhjustab eelarvamusi. Teisalt aga võidakse oma seksuaalse orientatsiooni avalikustamist hinnata kui intiimelu demonstreerimist. Need on rasked dilemmad, millega päris paljud meie uuringus osalejad tulid ikkagi hästi toime.

Paljud meesvastajad tõdesid, et „kapist” välja tulemine ei olnud neile väga suur probleem. Mõlemast soost intervjuueeritavad usuvad valdavalt, et „kapist” välja tulemine annab elule uue kvaliteedi. See protsess on tegelikkuses palju kergem, kui seda endale ette kujutatakse. Muidugi oleneb see ka sellest, kelle ees ja millal „kapist” välja tullakse. „*Ma tulin „kapist” välja, kui ma olin 15-aastane. /.../ Emale ma ütlesin seda siis, kui ma olin 15. /.../ Ta oli väga imestunud, aga mingit skandaali sellest ei ole seni tulnud*” (Andres).

Enda vaimsele tervisele on „kapist” väljas olemine palju kasulikum. „*Selles mõttes, et inimesel see noh, kaua, ma ei tea, aasta või siis või-või eluaeg või mis iganes eluperiood (.) see varjamine, see, sa pead ennast kogu aeg, kogu aeg ju ennast kontrollima. Sa pead otsima mingisuguseid valesid või mingisugust kuradima häma ajama, et see nõuab ikkagi, nõuab mingisugust pidevat kontrolli ja mingisugust noh palju-palju vaimuenergiat, mis tegelikult annab ju palju paremini ära kasutada kui selle varjamise peale. Et selles mõttes ma sellesse „kapis” olemisse suhtun üsna halvasti.*” (Ivo), „*„Kapis” olemine on vastik, sest sa pead valetama*” (Valentin), „*On väga raske „kapis” olla. Sa pead mõtlema ja kulutama aega ja jõudu selle peale, selle asemel et tegeleda oma arenguga*” (Oleg).

„Kapist” välja tulemist kardavad mõlemast soost vastajad peamiselt seetõttu, et peljatakse ühiskonna halvustavat suhtumist ning kaotada tööd või sõpru ja lähedasi. „Siis need hirmud, et lähedased enam ei armasta. Nii et raske” (Oleg).

Juba „kapist” välja tulnud mees- ja naisintervjueeritavad tõdesid, et nad innustavad ka teisi inimesi välja tulema. Samas nenditi, et selle otsuse peab langetama igaüks ise, kuna see on sügavalt isiklik otsus, mis vajab teatud julgust. „Aga inimene peab ise jõudma sellele äratundmisele, sest küllalt on mulle öeldud umbes niimoodi, „et jah, et sina võid olla avalikult homo, aga mina ei saa olla, et mul on töö ja mul on sõbrad ja (.)”, midagi siukest. No umbes nii on mulle öeldud. Päris mitmeid kordi” (Ivo).

Mõnikord tuleb enda heaolu nimel ka väga suuri otsuseid vastu võtta. „Töölt ma lahkun praegu, sest esimest korda juhtus, et tööl ma ei ütelnud, et ma olen vähemus. Ja nüüd selgus, et see on küllalt homofoobne seltskond ja kõik räägivad perekonnast. Või juhtub, et lapsel on palavik ja ma ei saa sinist lehte, kuidas ma nüüd seletan, miks tööle ei saa tulla. Siis ütlen, et endal palavik. Või kõik räägivad, mida nad reedel teevad, ja küsitakse, mida sina teed. Noh vastus: olen kodus. Aga tegelikult on ka plaanid. See pidev pinge, et äkki mingi sõna libiseb välja, siis see on õudne. Seda on raske taluda. Sellepärast ma kohe lähen ja esimesena ütlen, kes ma olen. Aga see on ka, et kui ütlen, siis kohe vastus: mida sa demonstreerid oma eraelu” (Helen).

Uuringus osalenud välismaalastest vastajad eelistasid Eesti ühiskonnas oma orientatsiooni mitte avaldada, kuigi oma kodumaal olles on nad „kapist” väljas. „Mõtlen, kas see niimoodi väga ongi välja tulnud (.) Vast olen ikka nii „kapis” siin. Õpilastele näiteks kindlasti ei ütle, kui nad just muidu seda ei tea. Paljud tuttavad on mul elukaaslase kaudu tekkinud või on nad ise ka geid. Sellest elukaaslase kursusekaaslasest rääkisin, kes meil kodus käis meid piinamas selle jutuga, et te pole ikka üldse normaalsed, ja seda arvavad kõik” (Eva).

Paljud vastajad viitasid sellele, et homo olla on eriti raske väikses või keskmise suurusega linnas või muus väikses asulas. Väga raske on homo olla vene kultuuri keskkonnas, kus suhtumine on eriti negatiivne. „See Ida-Viru fenomen on huvitav. Ise olen X kohast Ma mõtlesin, et huvitav, kus X homod kohtuvad, võib-olla on mingi koht kuskil looduses? Aga ei leidnud. Seal ei olegi mingeid kohti, kus nad kohtuvad. Kõik nad tegelikult tulevad Tallinna ja siin kohtuvad ja siin leiavad suhteid. Seal on kõik nii sügavalt „kapis”, et isegi endale ei julge tunnistada. See kaevur, kes elab seal oma emaga, teda ei saa sealt „kapist” välja. „Kapiga” seotult veel, et sa varjad oma seksuaalsust. Kuhu pärast see kõik võib välja jõuda? Siis tekivad need igasugused vägivallaaktid” (Valentin).

Intervjuude põhjal võib järeldada, et suuremad linnad, nagu Tallinn või Tartu, võimaldavad homoseksuaalsetel inimestel elada eraelu väiksema riskiga sattuda üldise viha objektiks.

2.3. Homoseksuaalsuse seletused

Üks läbivaid teemasid intervjuude ajal oli homoseksuaalsuse põhjused – kas tegemist on geneetilise eripära või sotsiaalse konstruktsiooniga. Vastajate lugudest ilmnes, et homoseksuaalsust peetakse kas täielikult või osaliselt geneetiliselt ettemääratuks, et „geiks sünnitakse”. Selle arvamuse põhjenduseks toodi näiteks kasvamine heteroseksuaalses

perekonnas, eriti sellises, kus teised õed-vennad on heteroseksuaalse orientatsiooniga. „*Otse loomulikult on see geneetiline, selles ei ole isegi mingit kahtlust. Sellepärast, et kui vaadata, noh, väga paljud väidavad, et sul peab olema teismee alguses mingi konkreetne kogemus või mingi trauma, mis muudaks su orientatsiooni, aga kui ma vaatan enda lapseõlve, siis peaks ju perekonnas kõik olema geid ja järelikult (.) Sest nad kõik saavad samasuguse kasvatus- ja samasuguse suhtumise*” (Koit). „*Mul on suurepärane ema ja ta kasvatas meid väga hästi. Meil on peres kolm last. No tema ei ole süüdi, et ma olen selline. See on minu (.) valik, isegi mitte valik, vaid ma lihtsalt olen selline. Kõik teised lapsed on heterod*” (Nataša).

Samuti rõhutati asjaolu, et ei saa panna ennast kedagi armastama ega ka valida seda, kas armuda vastassoost või enda soost inimesse. Gea tunnistas oma isiklike kogemuste põhjal, kui raske on homoseksuaalsena luua heteroseksuaalset suhet: „*Ma üritasin varem olla „normaalne” ja üritasin suhet mehega, aga ma ei suutnud, sellega ei lasknud ma endal õnnelik olla ja tegin õnnetuks ka need noormehed, sest nad olid kõik väga-väga toredad ja neil olid tunded mu vastu. Kahjuks ei suutnud ma neile samaga vastata. Armastust ei ole võimalik konstrueerida.*”

Oma seisukohtade tõestamiseks toodi peale enda isiklike kogemuste ka mitmesuguseid populaarkirjanduslikke „teooriaid”. Nende hulgast on üks näide biseksuaalsusest: enamik liike on looduses biseksuaalsed, sealhulgas ka inimesed, ainult et paljud neist ei ole seda endale tunnistanud. Arvati, et biseksuaalsus ei ole looduse vääring. Osa vastajaid olid teadlikud alternatiivsest seletusest, kuigi enda puhul peeti seda vähetõenäoliseks. „*Osad ütlevad, et ei ole olemas heteroseksuaalset ega ei ole olemas homoseksuaalset, et kõik on olemas kuskil selle skaala peal. Et isegi naiste puhul ma seda natukene usun, sest paljudel on ikka mingi väike ligitõmme ka naiste vastu, siis on see (.) Aga noh üldiselt ma seda ei usu, vähemalt enda puhul*” (Koit).

Kerkis üles ka arutelu, kas homoseksuaalsus on inimese enda vaba valik või mitte. „*Ma tean seda, et homoseksuaalsus ei ole valik selles mõttes, et mina ei ole valinud, et ma olen homoseksuaalne. Et ma ei ole valinud enda silmade värvi ega midagi taolist*” (Gerda). Homoseksuaalsuse puhul saab valikust rääkida siis, kui inimene otsustab „kapist” välja tulla ja oma orientatsiooni realiseerida.

Paljud intervjuueeritavad tõdesid, et ühiskond surub tugevalt peale heteroseksuaalsust ja traditsioonilisi soorolle kui normidega kooskõlas käitumismudelit. „*Et noh, inimene, kes tegelikult võib-olla ei tahaks olla naisege, aga ühiskond on selline, et teisiti ei ole lihtsalt võimalik. Siis ta ilmselgelt peab võtma naise, eksole. Ja sealt saame hästi palju perekonnaprobleeme*” (Aksel). See on ka uuritavate arvates põhjuseks, miks paljud homoseksuaalse orientatsiooniga inimesed ühiskonna hukkamõistu vältimiseks valivad turvalise traditsioonilise tee – abielluda vastassoost inimesega.

Samas aga leiti, et see ei ole lahendus, sest nii eitatakse enda tegelikku mina ning tehakse end ja teisi õnnetuks. „*Et kui kunst oleks põlu all, et siis andekas helilooja või kunstnik ilmselt ei saaks oma annet kunagi arendada, sellepärast et ta materdataks maani maha, kui ta jumala eest ühegi noodiga julgeks lagedale tulla. Sest see ei ole norm ja noh nii ta teebki, et temast saab, ma ei tea, hea kraavikaevaja. Ja ongi kõik. Ta jätab oma potentsiaali katsetamata ja (.) kuna normid ei lase tal olla see, kes ta on. Sama on tegelikult ka seksuaalsusega. Sest kui inimene on õnnelik, ta on suuteline rohkemaks, sest ta tahab rohkem teha, anda rohkem,*

pakkuda rohkem. Kui inimene on nurgas, siis ta on õnnetu, siis ta ei tee midagi. See on kaotus ühiskonnale, kogu ühiskonnale” (Kärt).

Homofobia seletused ning homoseksuaalsusega seotud hirmud ja müüdid

Uurimuses osalenud välismaalased olid väga kriitilised Eesti homovaenulikkuse suhtes. Nad võrdlesid olukorda nõukogude ajaga, tõmmates paralleele tänapäeva ja mineviku vahele. *„Muide, ajalooliselt oleks oluline üks 1980ndate alguse juhtum, kus 2–3 eesti poissi jäid „rüüretmises” vahele: nemad proovisid hüüata Nõukogude Liidust Läände – ja nende põhjenduseks oli just homoseksuaalide olukord NLis! /.../ Olukord pole sellest ajast muutunud muus osas kui selles, et piir on lahti... Ja kriminaalseadustiku asemel on homoseksuaalsus kuritegu „rahva,, ees...” (Markus).*

Intervjuudes tulid kõneks põhjused, miks on Eesti inimesed ja ühiskond homovaenulikud. Leiti, et negatiivne suhtumine homoseksuaalidesse on pärit nõukogude ajast, tollane režiim ei sallinud teistsugune olemist. Huvitav on seejuures, et just vene rahvusest osalejad rõhutasid nõukogude pärandit. *„Nii nagu palju stereotüüpseid hoiakuid, mis Eesti ühiskonnas on, on pärit nõukogude ühiskonnast. Niikaua kuni see põlvkond veel elab, see niimoodi jääb. Ka teised asjad ja protsessid. Nõukogude süsteem ei tolereerinud teistsugusust. Homofobia ei ole minu arvates erand, see on üks viis sallimatusest” (Valentin).*

Eestlased piiritlesid homofobiat individuaalsete ja kodust saadud väärtushinnangutega. *„Pigem ma arvan seda, et kõik saab alguse kodust, sest see laps sünnib, teda kasvatatakse, tal tekivad väärtushinnangud, läheb kooli ja hiljem tekib selline sotsiaalne võrgustik, kellega ta läviv. Et pigem oleneb sellest. Kas või näiteks seesama, et Eestis on venelaste vihkamine, et kust see tuleb. Et see tuleb kodusest taustast näiteks. /.../ Et ma arvan, et see on samamoodi ka nagu (.) et diskrimineerimine (.) mis iganes, et seksuaalvähemusi (.) et see on ikkagi inimeste enda peas kinni, et ei taha näha teistsuguseid inimesi enda kõrval” (Koit).*

Üks põhjusi, miks ühiskond on homofobne ja miks näiteks ei julgeta riigis vastu võtta homoseksuaale toetavaid seadusi, oli osalejate arvates teadmatus homoseksuaalsuse kohta ning sellest tulenev hirm tundmatu ees. *„No see on vist hirm millegi arusaamatu ees. /.../ Inimesed ei saa aru ja ei taha aru saada, nad kardavad. See on kuskil kaugel, nad ei tea sellest” (Maša). „Ma arvan, et pigem kardetakse. Ma ei tea, mida nad kardavad siis (.) et ühiskond väga palju muutub või ma ei tea, mida selle all nagu kardetakse” (Koit).*

Ühiskonna muutumist peetigi üheks homokartuse põhjuseks, sest see tooks peale teadmatus tuleviku ees kaasa veel ka ühiskonna segmenteerumise, mis komplitseeriks tublisti poliitikategemist ja seadusloomet. *„Ühiskonnas on unifitseerimine. Kui võtta võimu, noh rüügil on mugavam, kui kõik inimesed on ühtemoodi, siis on neid kergem juhtida” (Nataša).*

Uuringus osalenud vene rahvusest naised oskasid välja tuua asjaolu, miks võiks ühiskonna homovaenulikkus riigile „kasulik” olla.

Maša: *„Aga riigile me ei ole üldse ohtlikud. Ma arvan, et isegi riik vajab meid, sest see on hea teema, millega võib asendada problemaatilisi teemasid. Kui on mingi pinge, siis on väga mugav suunata teiste inimeste rahulolematust üle meile.”*

Nataša: „Suunata nooled ümber (.) noh, nagu Venemaal praegu. Kui on nii palju probleeme ja pingeid, kui praegu Venemaal, siis on väga hea suunata rahva rahulolematust ümber nende „pervertidele”.”

Intervjuudes tõusetusid veel kolme laadi hirmud: homoseksuaalsuse teema käsitlemine meedias propageerib homoseksuaalsust, homodega sõbrustajatest saavad omasooarmastajad ning samasoolise paari lapsed astuvad vanemate kingadesse. Järgnevalt käsitlemegi uuritavate narratiive nende teemade kohta.

Üsnagi vastandlikud olid intervjuueeritute arvamused homoseksuaalsuse propageerimise võimalikkusest meedia vahendusel. Ühest küljest peeti seda lausa müüdi. Näiteks kirjeldasid inimesed enda homoseksuaalse identiteedi kujunemist kui midagi, mis sai alguse nende seest ning mille juured olid juba varases lapse- või teismeliseas, kui meedia ja reklaami vastu ei tundud veel erilist huvi või polnud sel ajajärgust tingituna potentsiaalset mõju.

„Nõukaaja lõpul ei olnud seda meedia mõjutust nii palju. Et aga mida see meedia mõjutus võib teha, et need väga paljud, kes eitavad (.) see meedia võib teda vist tunnistama panna. Muidu ta võib elada elu lõpuni (.) Ma tean väga paljusid, kes on alles ka neljakümneaastaselt tunnistanud [enda homoseksuaalsust] ja et kui oleks see meedia ja ühiskonna positiivne suhtumine, siis oleks palju lihtsam, siis jääks kogu see jama ära. See eitamisfaas ja kõik see sisemuse sundimine” (Koit).

Samas oli ka arvamus, et samasoolistele orienteeritud käitumise (nt kaks tüdrukut suudlevad omavahel) demonstreerimine võib populariseerida homoseksuaalsust noorte hulgas. „Kunagi rääkisin ühe sõbrannaga ka (.) ja tema ütles seda nagu, et temale tundub, et hästi populaarne on olla biseksuaalne. Et noortele inimestele on see trendi asi. Et kui sa oled biseksuaalne, siis sa oled trendikas. Et teha ennast huvitavaks või mis iganes” (Silvester). Siiski jäi selline arvamus ainukeseks meie uurimuses osalejate hulgas ning teised osalejad ei väljendanud seisukohta, nagu oleksid heteroseksuaalsed noored võimelised muutma oma loomust vaid trendikas olemise eesmärgil. Isegi kui nad proovivad, ei jääks see kestma.

Vastajad tundsid tõsist muret, kuidas homoperes kasvavad lapsed saavad homovaenulikus keskkonnas hakkama, sest kardeti, et väärarusaamad ja negatiivsus homode suhtes võib laste heaolu kahanda. „Nii nõmedaid asju räägitakse, kuidas samasoolised inimesed võivad last seksuaalselt väärkohelda. Ma lihtsalt kardan, et minu lapse puhul käiksid sellised jutud. See rikub tema enda elu ära” (Helen).

Intervjuudest oli tunda, et uuritavatele on üsnagi valus teema, et homopaaridele või ka üksikutele homoseksuaalsetele inimestele pole antud laste kasvatamise õigust. Küll kurbuse, küll sarkasmiga tõdeti, et inimesed on väga homofobsed ning kalduvad arvama, et geide peres kasvavad samasuguse orientatsiooniga lapsed. „Või siis näiteks see, et kui on geivanemad, siis tulevad geilapsed. Minu jaoks on see huumor jällegi” (Aksel). Teati ka juhtumeid, kus homoseksuaalsetele vanematele ei ole antud õigust oma lapsi kasvatada. „Üks meie sõbranna oli abielus. Siis ta lahutas, sest sai aru, et ta on hoopis teistsugune inimene, ja nüüd mees tahab tema käest last ära võtta. Ta (.) nüüd palkas advokaadi, et last ära võtta just sellepärast, et ta on lesbi (.) Mehel on juba teine naine, uus laps, aga seda last lihtsalt ei luba ema juurde” (Nataša).

Ühe ühiskonnas käibeloleva homovaenuliku eelarvamusest toodi välja ka homoseksuaalsete inimestega sõbrustamise negatiivne mõju. Uuritavad rõhutasid: homoseksuaalsus ei ole „nakkav”, homost sõber ei tähenda, et siis saab heterost ka homo. „*Et noh, need on need ütlemised, et geiinimesega ringi hängimine muudab hetero geiks täpselt samamoodi, kui ollakse lühike, käid ringi pikkade inimestega, siis sa oled pikem või muutud pikemaks*” (Aksel).

Õigusaktide muudatustega seotud narratiivid

Asjaoludest, mis kõige enam rikuvad homoseksuaalsete inimeste võrdseid võimalusi, peeti tähtsaimaks abiellumist ja lapsendamist võimaldavate seaduste puudumist. „*Teised faktorid ei ole niivõrd häirivad, igapäevaelus ei sega (.) Inimestepoolsed võibolla niisugused solvangud või mõnitused on rohkem nagu indiviidi enda teha tema vabameelsuse ja tema maailmapildi suhtes (.) Et lihtsalt nende seaduste poolest on küll see, mis vajaks kõige rohkem korrastamist*” (Mirjam).

Üheks olulisimaks valdkonnaks, kus Eestis ei ole GLBT-inimeste võrdsed võimalused tagatud, on lapse saamine ja kasvatamine. „*Võimalustest selle koha pealt, et lapsi saada loomulikult ei ole võimalik, mis tähendab seda, et võiks olla võimalus siiski adopteerida. Praegu on ainuke võimalus samasoolistel paaridel see, et kui ühel on eelmisest, näiteks siis heterosuhtest, jäänud laps, et siis nad kasvatavad seda last koos ülesse, aga sellel teisel samasoolisel partneril ei ole võimalust seda last ära adopteerida, et põhimõtteliselt kehtib see samamoodi nagu üksikema olek*” (Mirjam).

Teine takistus tuleb ilmsiks, kui homoseksuaalses suhtes kasvanud lapse bioloogilise vanemaga juhtub midagi, mille tagajärjel laps jääb orvuks. Sel juhul pole partneril mingeid õigusi ega võimalusi ühiselt kasvatatud last lapsendada ja tema eest hoolitsemist jätkata, kui lapse bioloogilised sugulased ei anna selleks nõusolekut. „*Kui bioloogilise emaga juhtub midagi ja nad on partneriga koos elanud, aga nüüd tuleb kuskilt järsku mingi vanaema ja nõuab lapse omale. Et aga olukord on selline, et kui elukaaslane ei saa last endale jätta, siis laps tiritakse normaalsest kasvukeskkonnast välja. Ei arvestata, et tal on olemas kodu, et tal on olemas nii-öelda armastav perekond, ja äkki ta viiakse sealt välja ja siis peab hakkama väga palju asju ümber tegema (.) et kas see on siis lapsele hea?*” (Kärt). „*Kui meil juhtub midagi, näiteks bioloogilise emaga juhtub midagi, ja teada on, kes on bioloogiline isa. Siis hierarhias on isapoolsel vanaemal, kes võib-olla kunagi polegi näinud seda last, tal on rohkem õigusi kui teisel emal, kes teda kogu aeg kasvatas. Meil ei ole mingeid võimalusi probleeme ära korraldada. Näiteks kui paar läheb lahku, no lahutatakse, siis partneril ei ole mingeid kohustusi ega õigusi. Isegi bioloogilisel vanemal puudub õigus korraldada oma lapse tulevikku*” (Helen).

Kolmandaks pole võrdseid võimalusi ka lapse adopteerimisel väljastpoolt suhet. „*Teine punkt on seesama, see adopteerimine, et noh, esitad avalduse, et soovin adopteerida ekssole. Ilmselt, et kui ma kuulutaks, et ma olen üksik naisterahvas ja mul on kolmetoaline korter, mis võimaldab mul ülal pidada ja kasvatada last, siis ekssole (.) Ja ma olen majanduslikult kindlustatud, aga ma vaikin selle täiesti maha, et mul seal korteris elab üks inimene veel. Siis ma saaksin seda teha. See ei oleks takistus. Aga nii kui ma mainiks, et ma olen homoseksuaalne ja ma elan koos samast soost isikuga, oleks igasugusel protsessil lõpp peal*” (Kärt).

Laste adopteerimise õigus tuli jutuks ka meessoost intervjuueeritavatega vesteldes. Aksel rääkis: „*Minu jaoks on lapsendamine täiesti küsimus, sest mina kavatsen küll kunagi isaks saada. Ma ei lase ennast segada sellel piasjal, et ma gei olen. Ja see partnerlusseadus peaks seda ka hõlmama, sest mis moodi on kaks armastavat geivanemat või lesbivanemat halvemad kui näiteks see õnnetu üksikema? Või siis, või üldiselt perekonnaprobleemidega inimesed, või siis need inimesed, kes lastekodus kasvavad.*”

Formaalselt last kasvataval samasoolisel vanemal on õigus last lapsendada, aga mitte üheaegselt. Seadus ütleb, et sama last saab lapsendada kolmas isik, kes on teisest soost kui allesjäänud vanem (PKS § 86 lg 4). Vajalik on vanema (PKS § 78), lapse (PKS § 79) või eeskostja (PKS 81) nõusolek. Seega, kui samasoolises perekonnas kasvav laps on ühe elukaaslase bioloogiline või lapsendatud laps ning temaga juhtub õnnetus ja ta sureb, siis teisel elukaaslasel on õigus seda last lapsendada juhul, kui sellega on nõus teine bioloogiline vanem, kes on lapsest lahus elanud, või bioloogiline vanavanem. Mõningate seaduste täitmisel võib ebavõrdne kohtlemine olla seotud otsusetegijate eelarvamustega. Näiteks: kohus otsustab lapsendamise ja eeskoste määramise üle (PKS § 76 lg 1 ja § 93 lg 1). KOV kui eestkostetasutus annab nõusoleku tema eestkoste all oleva lapse lapsendamiseks (PKS § 81), kogub ja valmistab ette lapsendamiseks vajalikud andmed (PKS § 76 lg 2), osaleb lapsendamise kohtuprotsessis arvamuse andmiseks (PKS § 76 lg 1), esitab avalduse eestkoste seadmiseks ja teeb ettepaneku isiku eestkostjaks määramiseks kohtule (PKS § 93 lg 1 ja § 95 lg 1), kogub ja valmistab ette eestkoste seadmiseks vajalikud andmed (PKS § 93 lg 2). Vanemad või eestkostja, juhul kui need lapsel on, annavad nõusoleku lapsendamiseks (PKS § 78 ja 81).

Lastetutel heteroseksuaalsetel naistel on võimalik kasutada kunstlikku viljastamist riigi kulul, ent teistsuguse seksuaalse orientatsiooniga naistel nende endi arvates sellist võimalust pole. Tõsi, haigekassa kodulehel² ei ole tegelikult märget selle kohta, et kunstlikuks viljastamiseks oleks vaja tõendada oma abielu. Ka vallaline naine saab kunstliku viljastamise seaduse kohaselt³ toetust taotleda. Taotlusblanketil küsitakse vaid väga üldisi andmeid (elukoht, pangakonto nr)⁴. Vastajaid häiris just see fakt, et nad peavad nimetama end vallalisteks, kuigi elavad tegelikult paarisuhtes ja last soovivad paaris, mitte üksikuna. Selline sundvaletamine on tingitud seaduse puudumisest ja piirangutest perekonnaseisu võimalike vormide osas. Kunstviljastamise korral on sündiva lapse ema ametlikult ikkagi üksikema ning tema samasoolisel elukaaslasel pole võimalust last adopteerida. „*Sellega on ka üldjuhul niimoodi, et, vähemalt niipalju kui mina olen aru saanud, Eestis esiteks ei taheta nii väga üldse anda võimalust, kui inimene läheb ausalt rääkima, et tal on samasooline partner (.) Et siis tavaliselt (.) siinemaani ei ole vist eriti veel siukest varianti olnud, et inimesed lähevad ja ütlevad, et jah ok, me otsime sulle doonori ja nii edasi (.) Ja sellegipoolest on võimalust mingil määral küll, aga endiselt ei saa see teine partner seda last veel adopteerida ja jääb ikkagi siis samamoodi üksikema staatusesse*” (Mirjam).

Pereelu korraldamisel on laste kasvatamisega seotud probleemide kõrval teine oluline küsimus kooselu ametlikuks muutmine kas abiellumise või muul moel registreerimise teel. Oldi teadlikud partnerlusseaduse vastuvõtmise plaanidest, mida üldiselt peetakse vajalikuks ja positiivseks. Siiski osati välja tuua puudusi. Kurdeti, et seadus ei võimalda defineerida

² <http://www.haigekassa.ee/kindlustatule/tervishoid/ivf/?format=print>

³ <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=261097>

⁴ <http://blanketid.haigekassa.ee/est/kindlustatu/ivf>

samasooliste kooselu perekonnana, vaid mingi tehinguna. „Esmalt ma tahan olla perekond, ma ei taha olla äriakt, ma ei taha olla seltsing, siis ma võiksin sama hästi kuuluda Eesti Mittetulundusühingute Liitu, eksle. Teen perekonna seltsing Kask & Tamm [nimed muudetud]. Ma ei taha seda” (Gerda). „Mind isiklikult südamepõhjani solvab tsiviilpartnerlusseadus. Meie pere ei ole kahe sissetuleku summa, see ei ole aktsiaselts, kelle probleemid on, kuidas varad ära jagada. Me ei vaja riigi sekkumist, et dividende ära jagada. Abielu on emotsionaalne mõiste. Kes on mulle mu elukaaslane, kes on minu laps? Kas ta on teise allkirjutanu bioloogiline järglane? See seadus annab ühiskonnale sõnumi. Kuidas mu passi pannakse, kuidas ma panen selle CVsse? Me räägime, et meil diskrimineerimist ei ole. Kui võetakse tsiviilpartnerlusseadus vastu, siis mul kohe on näha, et ma olen homo. Siis tulevad uued probleemid. See on jälle üks eristamise viis. Sa oled nagu arengupeetusega, kus on fikseeritud, et sa ei ole selline nagu kõik teised. Kui sa oled abielus, siis on kõik normaalne, aga kui sa oled tsiviilpartnerluses, siis sa oled eriline” (Helen). „Tsiviilpartnerlusseadusel on üks negatiivne külge. Vaata, kui sa praegu täidad kuskil ankeeti, sul on abielus, vallaline. Aga mis siis saab, kui sinna tuleb üks lahter juurde? See tähendab seda, et ma pean kõigile teada andma, et ma olen homoseksuaalne. Seda ma ei taha. Sest minu seksuaalsus on minu enda asi, miks ma ei võiks (.) Vat me rääkisime, et me oleme võrdsed, aga selgub, et ma olen ikkagi erand selle lahtri järgi siis. Ma ei taha seda” (Kärt).

Arvati ka, et kui kõigil (sh ka samasoolistel) on võrdne õigus abielluda, kaoks ära lapsendamise probleem. „Et see lapsendamine peaks olema ka võrdväärne, et kui abielu on ühte viisi, et nii mehe ja naise nii ka kahe mehe ja kahe naise vahel, siis kaob automaatselt see lapsendamise küsimus ka ära. Et see tekib siis, kui teha see partnerlusseadus” (Ivo).

Olgugi et osalejad pidasid väga vajalikuks lapsendamise õiguse laiendamist ka homoseksuaalide sihtrühmale, tunti siiski hirmu selle ees, kas Eesti ühiskond on ikka valmis sallima laste kasvamist samasooliste perekonnas. „Lapsendamine on raskem teema, komplitseeritum, ma lähtun siis ainult lapse seisukohast ehk siis heaolust. Arvan, et ühiskond ei ole veel valmis selleks” (Tiiu).

Kriitiline oldi ka abieluinstitutsiooni liiga kitsa määratluse suhtes, samuti jäi arusaamatuks, miks on tarvis mitut nimetust kooselu tähistamiseks. „Aga samas abielus olla ei ole nii, et saavad ainult mees ja naine, et miks ei saa olla abielus naine ja naine? See on lihtsalt termin! Et okei partnerlus, aga siis nimetame kõik partnerluseks! Et kui tuleks eraldi seadus, siis tuleks mingi neljas või viies lahter juurde. Ikkagi ma olen erand, ikkagi ma olen diskrimineeritud, mul ei ole võrdseid õigusi! Et kus see piir läheb? /.../ Et tegelikult võiks sellise asja nagu abielu ka ära kaotada, et kõik võiks olla võrdselt partnerluses, et ega ei abielluta selleks, et armastust väljendada. Et need, kes seda tahavad teha, lähevad koos langevarjuga hüppama. Et kõik võiksid partnerid olla, kui see juba üks majanduslik tehing on” (Kärt). Võimalust kooselu ametlikult kinnitada peeti väga vajalikuks, kuna see muudab seaduslikuks paljud toimingud, mis muidu oleksid võimatud või nõuaksid tunduvalt keerukamaid protseduure. „Et siis on sul seaduslikud haiglas käigud, laenud, kõik asjad saad koos teha, mida praegu ei saa. Et kui notari juurde minna, siis ma pean tegema iga asja jaoks eraldi paberi, et ei ole olemas sellist ühte paberit!” (Kärt).

Kui partner elab välisriigis, millega Eestil on viisanõue, on kooselu partneriga veelgi rohkem takistatud. Nendel inimestel pole võimalust koos elada. Välisriigi kodanikul pole alust elamisloa taotlema. Heteroseksuaalsetel paaridel on probleem lahendatav abiellumisega ja

kolimisega emma-kumma paarilise elukohariiki, homoseksuaalsetel paaridel sellist võimalust pole. „Noh siin on muidugi probleemid seadustega. Näiteks minu kaaslane elab Venemaal ja mul ei ole õigust teda siia kutsuda, et temaga koos elada. Külla minna muidugi saan, aga kui me tahame koos elada, siis ei saa, siis on kõige lihtsam, kui mina vormistan endale aastase viisa ja sõidan Venemaale” (Aljona). Seejuures oodati, et Eesti seadused vastaksid pigem Lääne-Euroopa normidele.

2.4. Sõnum Eesti ühiskonnale

Intervjuude kaudu sooviti Eesti ühiskonnale edastada mitmesuguseid sõnumeid. Need on alljärgnevalt jaotatud alateemade kaupa. Kui teemat „Sõnum ühiskonnale” kokkuvõtvalt vaadelda, siis enim ongi läbi põimunud soov, et ühiskond oleks sallivam ja inimesi informeeritaks rohkem. Homoseksuaalid soovivad, et ühiskond mõistaks, et nad on tavalised inimesed nagu kõik teised. Neid ei ole vaja karta, nad on samamoodi vahel haiged, aga üldiselt terved, sõbralikud, vihased jne, nagu kõik. See, et nad armastavad samast soost inimest, ei tohiks olla põhjus neid vihata. Igäihe eraelu peaks kuuluma talle endale ega tohiks olla takistuseks igapäevategemistes. Arvati, et mida rohkem on ühiskonnas õnnelikke inimesi, kes elavad perekonnas ja tunnevad end seal turvaliselt, seda turvalisem ja stabiilsem on ühiskond tervikuna.

Intervjueeritavate vastustes nende vanus, rahvus ning sugu olulisi erinevusi ei põhjustanud. Suhteliselt ühehäälselt sooviti, et ühiskond muutuks tolerantsemaks, ning vastajate väljapakutatavad vahendid selleks on läbilõikeliselt sarnased. Peamine sõnum Eesti ühiskonnale oligi, et „elage ise ja laske teistel elada”.

Vajadus sallivuse järele on üldinimlik, see ei sõltu vanusest, soost, tervisest jms ega puuduta vaid GLBT-inimesi. Elu erinevatel perioodidel vajadused muutuvad ja kõigil võib ette tulla olukordi, kus nad vajavad kaitset diskrimineerimise eest. „Tolerantsus on kasulik kõikidele. Pole etaloninimest, igäihe puhul võib leida mingi põhjuse diskrimineerimiseks. Täna sa võid olla heteromees, tugev ja hea staatusega, aga homme oled vana ja haige ja võid sattuda ka sallimatuse ohvriks. Sellepärast ei ole liikumine salliva ühiskonna suunas ainult homode huvides, vaid kõikide inimeste huvides, kes siin elavad” (Oleg).

Laske „kapis” välja tulla!

Vastajate arvates pole oma seksuaalsuse varjamine sugugi tervislik ning tekitab palju stressi. Samuti pole selline elu sugugi kvaliteetne. Varjamine on samaväärne valetamisega nii iseendale kui oma lähikondlastele. Probleem on seetõttu olemas ja juba sellepärast peaks ühiskond muutuma sallivamaks, et kõik saaksid võrdväärselt kvaliteetset elu elada. „Kapis” elamine on oma õiguste ja vajaduste allasurumine. Kes meist sooviks varjata oma tõelisi tundeid ning ümbritsevale end hoopis teise inimesena näidata? „Pinge, et homoseksuaalid varjavad, mängivad, teesklevad, on lihtsalt suur, see rikub enamasti tervist. /.../ Ma arvan, et võiks sõnumi edastada, et see pinge, et varjatakse orientatsiooni, on suur, pingetaluvus on üle normide, peab arvestama vanemate, sugulaste, sõpradega, tuttavate, töökaaslastega. See võib rikkuda tervist. Neil on ehk kergem, kui nad poleks „kapis”” (Üllar). „Niigi kaevatakse, et milleks peab tulema paraadiga tänavale ennast eksponeerima. Et ma tean, et paljud mõtleavad nii, et las nad olla, aga ärge ainult avalikkuse ette tulgu, et nahistagu vaikselt kodus omaette (.) aga see ei ole ju ka mingi kvaliteetne elamine. Üldiselt annaks inimeste heaolule niivõrd palju juurde see, kui mida võrdsemaid õigusi anda inimestele, kui et tekitada sellist

vastastikkust trotsi. *See tunnete alla surumine tekitab nii tohutult stressi ju*” (Mirjam). Pride’i põhiline eesmärk ongi ühiskonnapoolset aktsepteerimist saada. Jah, me oleme erinevad, me oleme võib-olla kummalised, aga meil on õigus elada ja olla sellised, nagu me oleme. Sellel sõnumil on teatud provotseeriv tahk, mis justkui testib ühiskonna tolerantsuse taset.

Lubage GLBT-inimestel legaalselt elada!

Paarisuhete seadustamise teema puhul oli näha kahte tüüpi lähenemist. Ühed vastajad soovisid kiiresti partnerlusseaduse kehtestamist, teised vaatasid asja laiemalt ning tahtsid, et kogu ühiskonna käitumine muutuks – tagatud oleks sõnavabadus, parendataks ebavõrdset kohtlemist keelustavat seadust, riik sekkuks üldises mõttes, et kõigi elu lihtsamaks ja paremaks muuta. Just nimelt võrdõiguslikkus kõigile ühiselt, mitte ühe inimrühma eelistamine teisele. *„Abielluda tahaks. Selles mõttes on see nii mõttetu, et kas ma olengi eluaeg vaba ja vallaline? Kõik need blanketid, mis sa täitma pead; seal on lesk, abielus, vabaabielus, lahutatud, ja ma ei saa mitte midagi panna. Minu lahter on vaba ja vallaline. Kogu aeg. Selles mõttes on nõme. Selles mõttes, et mis ma oma vanematele ütlen, et kõik peaksid korra oma elus abielus olema, ja ma ütlen, et ma ei saa, et ma ei saa seda teha. Sõrmuse võin ma sõrme panna, aga siis ma oleks ka, nagu elaks kuskil omas fantaasias. No kas või see partnerlusleping, mis nad plaanisid teha, kas või see siis. See oleks nagu normaalne. Praegult ei ole ju keelatud homo olla ja niimoodi, aga nagu lubatud ka ei ole, kui sa abielluda ei saa”* (Ivo).

GLBT-inimesed on mõjutatud üldlevinud diskursustest isegi siis, kui need on vastuolus nende isiklike huvidega. Näiteks oli palju juttu kiriku seisukohast samasooliste abielu suhtes. *„Abielu on ikkagi kristlik termin ja me ei ole, Eesti ei ole kristlik maa. Me oleme maausulised tegelikult. Tähendab, et ikka, see on liiga kristlik asi. Muidugi partnerlusleping on siuke nõme sõna ja heterode jaoks on ikkagi abielu, sest nemad korrutavad ikka, et abielu on mehe ja naise vahel ja mingi siuke tekst, et siuke seadus võiks tulla”* (Koit).

Kui on juttu heaolust, võrdsetest võimalustest ja võrdõiguslikkusest, siis olgu see ühesugune kõigile inimestele ühiskonnas. *„Seadustel on oluline roll. Kuigi seadus iseenesest ei muuda veel midagi. Aga see on hea alus tuleviku muutustele. Näiteks põhiseadus ja õigus sõnavabadusele. See on vaid üks väljend. Nii on näiteks seadus abielust. See on väga oluline, et inimestel on samad õigused. Või seaduses peab olema selge sõnum, et inimest ei tohi solvata ja kasutada neid sõnu, mida kasutatakse. Isegi kui algul seda seadust ei järgita tähtede kaupa, aga ta peab olema. See on sõnum ühiskonnale”* (Oleg).

Sageli ei tea GLBT-inimesed ise oma võimalusi. *„Mis seadustesse puutub, siis ma neid eriti hästi ei tunne, et mis seadused on ja mida pole. Aga siuke küsimus, aga kui abielu on lubatud Soomes või kuskil mujal, kas kui seal abielluda, kas selleks peab olema luba. Üks mu tuttav tahtis rootslasega abielluda ja siis ta pidi Eestist luba paluma ja siis vaadati, et teine nimi on mehe nimi, ja siis talle ei antud seda luba. /.../ Eesti riigis on üldse imelikud andmed”* (Rein).

Samuti mainisid vastajad seda, et kui on juba seadus, siis peaks ka karistatama inimest, kes rikub seadust. Vastajad avaldasid arvamust, et seadus küll on, aga karistust mitte. Teema kerkis üles seoses Priit Pulleritsu artikliga ajalehes Postimees (nr 164, 2007), mida tõlgendati vaenu õhutamisena. Peeti vajalikuks vaenu õhutaja vastutuselevõtmist, seejuures tõdeti, et vaevalt leidub homoseksuaali, kes nõustuks politseile kaebust esitama. Kardeti, et see tooks kaasa inimese avaliku mõnitamise ja hukkamõistu. Sedasama kardavad ka heteroseksuaalid,

kellele tegelikult läheb korda, kui mingit inimrühma diskrimineeritakse. Olukorda võrreldi „Kommarid ahju!” kirjaga särkide juhtumiga, mis jõudis kohtusse. „*Selles suhtes, et nagu diskrimineerimise suhtes võiks küll olla [paremad seadused]. Minu arust oleks tore, kui keegi võetaks kriminaalsele vastutusele selle eest, et ta lihtsalt solvab või tõukab kedagi seksuaalvähemuslast. Et minu arust oleks hea, kui siuke patuoinas välja tuuakse, võib-olla see parandaks ühiskonda äkki. Et kui lihtsalt mingi sõnasõnalise solvamise pärast nagu tekiks mingisugune „issue” sellest, et võib-olla see võiks hea olla. Äkki see paneks inimesi rohkem mõtlema*” (Gaabriel).

Tolerantsus on kasulik kõigile!

Vastajate suust võis üsna üheselt kuulda soovi, et sallivus suureneks. Eesti ei ole nende hinnangul veel piisavalt tolerantne riik, kus kõik vähemused tunneksid end turvaliselt ja hästi. Vastajad olid arvamusel, et tolerantsust jääb vajaka paljudes eluvaldkondades ning see ei ole seotud ainult homoseksuaalsusega. Nende hinnangul parandaks üleüldine tolerantsuse suurendamine ka homoseksuaalide olukorda. Öeldi selgelt välja, et sallivuse taseme tõstmisega tuleb tegeleda eesmärgipäraselt. Seejuures aga lahknesid arvamused küsimuses, kumb peab tulema varem – kas seadus, et inimesed muutuksid tolerantsemaks, või tolerantsus, et selliseid seadusi saaks vastu võtta ja nad ka toimiksid. „*Et rohkem sallivust ja positiivset suhtumist, palun! /.../ Võimuesindajad peaksid võtma ühise seisukoha, mis tauniks diskrimineerimist – ja seda ka avalikult ütleva. Mingi inimgrupi vihkamine – eriti veel sellisel alusel, mis pole inimeste endi valida – ei ole puhtalt arvamuse asi, mida sõnavabaduse nimel kuulutada tohiks. Selline viha on haige ja paranoiline, ja see ongi diskrimineerimine. Mitte keegi ei tohiks avalikult öelda, et geid või neegrid, juudid, moslemid, soomlased, vasakukäelised, punapead, transseksuaalid, vähihaiged, kurdid, vanurid jne on ebanormaalsed või vastikud*” (Eva).

Erinevalt teistest riikidest ei ole Eestis avaliku arutelu objektiks olnud kultuuritegelaste (arvatav) homoseksuaalsus ja viited sellele nende loomingus. Sallivuse suurendamiseks on oluline rääkida ka neil teemadel. „*Hea oleks, kui keegi „avalikustaks” Kristjan Jaak Petersoni ja tema armastusluule „Alole”*” (Markus).

Lisaks aitaks avalikkuse mõjutamisele kaasa geiteemaliste väärtfilmide näitamine riiklikus telekanalis, teemakohaste kultuurisündmuste korraldamine jms, mis avalikkuseni jõudmiseks peaks toimuma riigi, mitte väikeste huvirühmade tasemel. Sallivuse suurendamine peaks olema riiklik küsimus nagu arenenud lääneriikides, selles seisnebki Eesti peamine erinevus neist.

Sallivuse suurendamine riigi tasemel on pikaajaline süsteemne paljudest erinevatest tegevustest koosnev protsess, milles peaksid koostööd tegema riigiasutused kõige kõrgemal tasemel. „*EESTIS TULEB ALGATADA TOLERANTSUSKAMPAANIA, mis mitte ei propageeri tolerantsust, vaid küsib IGA INIMESE KÄEST: mis sina oled juba nõrgema heaks teinud? Ja ETVs võiks selle kampaania toetuseks korduvalt näidata vene multikat „Kingitus kõige nõrgemale”!?!? Teha on väga palju – ja kindlasti tuleks sotsiaalministeeriumil KUULATA erinevate VÄHEMUSorganisatsioonide esindajaid – ja teha ka jätkuvalt selliseid uuringuid, küsitlusi!*” (Markus).

Vastajad hindavad riigi seadusi, mis käsitlevad ebavõrdse kohtlemise eest karistamist, veel liiga pehmeks. Samuti pidasid nad inimesi liiga süüdimatuks: nad teavad, et neid ei karistata,

kui nad diskrimineerivad näiteks mõnda GLBT-inimest tema seksuaalse sättumuse pärast. See võib olla üks põhjusi, miks tolerantsus on Eestis ikka veel nõnda madalal tasemel. Inimesed ei karda teisi alavääristada.

Samuti käis intervjuudest läbi mõningane kriitika geikogukonna enda pihta – geid võiksid ise ka julgemad olla. Mida rohkem inimesi koos kõva häälega oma soove välja ütleb, seda raskem on neid kahjustada ja neile liiga teha. Ent sellist üleskutset võib Eesti praeguses olukorras hinnata vastutustundetuks, selle eest hoiatavad Eestis elavad välismaalased. „*VÄGA PALJUD GAY'D LAKUVAD EESTIS OMA HAAVU ÜKSINDUSES, UNISTADES ARMASTUSEST!!! Õnneks on neil võimalus nüüd välismaale sõita! /.../ Kuni pole tagatud vähemuste füüsiline turvalisus ja vahendatud nendeni tunne ühiskonna kaitsest, tuleks keskenduda tolerantsuse üldisele tõstmisele*” (Markus).

Pädevaid spetsialiste koolidesse, tervishoiuasutustesse ja politseisse, meediasse rohkem vastutustundlikke ja tarku ajakirjanikke!

Intervjuudest jäid kõlama arvamused, et haridusasutustes peaks olema kompetentsemad õpetajad. Seni on seksuaalkasvatuse õpetajaks stereotüüpselt vanem prillidega proua, kes punastades näitab korraks kondoomi ega julge suurt midagi rääkida. Seksuaalkasvatus ongi üks põhivaldkondi, mida vastajad sooviksid haridussüsteemis muuta. See peaks olema kvaliteetsem, mitmekülgsem, kompleksivaba ning huvitav, valgustama inimsuhete kõiki külgi – et inimene on sotsiaalne olend, kes tahab armastada ja armastatud olla, seda sealjuures häbenemata. Kõiksugused müüdid peaks ümber lükatama, et kaoks ebameeldiv maik, mis ümbritseb GLBT-inimeste seksuaalelu. Oleks vaja tarka ning oskuslikku õpetamisviisi. „*Ma arvan, et koolis võiks rääkida sellest, et peale rahvusvähemuste on ka teisi inimesi, teisi vähemusi. Ja siis, et õpetaja ise ka usuks seda, mida ta räägib. Või kui õpetaja ütleb kiiresti ära, ja siis keegi õpilastest viskab mingi nalja ja siis õpetaja kiidab selle heaks*” (Rein).

Vaja oleks harida ka ühiskonna teiste oluliste institutsioonide töötajaid, nagu politseinikud, ajakirjanikud ja riigiametnikud, sest ainult uuele põlvkonnale koolihariduse andmisest ei piisa. Kõik ühiskonna institutsioonid peaksid sellekohast teavet saama, et ühiskonda tervikuna sallivamaks muuta. „*Ühiskonnale tuleb õpetada tolerantsust. Seda tuleb teha seaduste kaudu. Näiteks kui mind peksab läbi skinhead, siis teda karistatakse selle eest, et ta peksis inimest. Aga mina arvan, et teda tuleb karistada just sellepärast, et ta lõi seksuaalvähemust. Politsei ise on homofoobne. Seda ei tohi nii jätta. /.../ Paljud naised tahavad last saada, aga kõige parem on seejuures kunstviljastamine. See on kallis ja ma mõtlen, et haigekassa ei maksa sel juhul, sest haigekassa maksab vaid siis, kui on mingi haigus. Näiteks soolõikust haigekassa maksab kinni, sest seal on arsti diagnoos ja otsus. Kuigi paljud meie tüdrukud on viljatud, nii et võib-olla ka mingit haigust on*” (Svetlana).

Vastajate arvates ei piisa üksnes seaduste olemasolust, tuleb ka nende täitmist jälgida. „*Et kuidagi seda värki peaks kontrollima, et ei tuleks meediast, raadiost, telekast seda halvaks panu. Või et noh mingid tropid ei saaks niipalju sõna. Et nad ei saaks nii vabalt oma seda kitsarinnalisust välja näidata. See hullult nakatab inimesi, ma arvan. /.../ Ja mis veel võiks nagu aidata olukorda sallivamaks muuta, et seesama asi, mida on nagu räägitud ka, et juba sotsiaalselt aktsepteeritud inimesed, kes on geid, et nad võiks kuidagi ka julgemad olla, või noh, mitte varjama seda. No mõned tegelased on, kes on päris heal positsioonil, mõjutavad ühiskonna arvamust ja nii edasi, aga nad ikkagi nagu ei kuuluta seda otseselt. Või*

et kes nad on, võib-olla nad ei pea seda oluliseks. Või nad kardavad äkki veits, aga et mulle tundub, et see võiks küll mõjutada ühiskonda. Et kui mingi heal positsioonil olev inimene lihtsalt tunnistaks seda” (Gaabriel).

Et Eestis on homoaktiviste üsna vähe, siis on see ka põhjuseks, miks nende hääl jääb tihtilugu liiga vaikseks. Riik peaks toetama homoaktivistide tegevust, et nad suudaksid oma sõnumiga kogu ühiskonnas esiplaanile tõusta. See ei puuduta siinkohal ainult heterokogukonna, vaid ka GLBT-inimeste teavitamist, kes ei julge „kapist” välja tulla, kartes ümbritsevate reaktsiooni.

Rohkem armastust

Vastajate suust võis üheselt kuulda: armastage ja rohkem armastust! See olekski läbiv soov, mida GLBT-inimesed tahavad Eesti üldsusele edastada. Nende arvates peaks inimene õppima tolerantsem olema teistsuguste inimeste suhtes kui tema ise. Samas teadvustavad vastajad, et see ei tule üleöö. Ka ei ole tunda mõistmatuse etteheitmist, pigem peetakse vajalikuks anda inimestele aega harjuda, sellega vaeva näha, küll siis lõpuks kõik ka laabub. Põhiline on, et peaks rääkima asjadest nii, nagu nad on, ja et iga inimene mõtleks, kas talle meeldiks, kui teda halvustataks. Laskem üksteisel elada, siis on kõik ühtviisi õnnelikud.

Järgnevates tsitaatides on näited selle kohta, mida pakuvad GLBT-inimesed välja rahulikuks ja õnnelikuks edasiminekuks.

„Aga üleüldiselt, mis sõnum võiks olla, et sellega tuleb veel kõvasti tööd teha, väga palju ja selleks on tõesti vaja meediat, kirjandust. Inimest tuleb teavitada. Nad peavad ikka saama võimalikult palju teada, et ei ole mingit vahet, kas sa oled hetero või gei. Lihtsalt ainuke, mis on vahe, on seksuaalelu ja see on ka kõik” (Koit).

Samasooliste suhete puhul on oluline kooselu, argielutegevused (käia koos poes, teha kõik koos), seks ei ole kaugeltki mitte kõige olulisem, oluline on, et „*sa elad koos inimesega, keda armastad ja kes armastab sind*” (Oleg).

„Inimesed kipuvad tihtilugu ära unustama sellist asja nagu armastus. Ei tasuks ära unustada, et armastus on üks kõige tähtsamaid asju ja sellega kasvatatakse lastest täisväärtuslikud inimesed. Armastus on põhiväärtus igal pool, seda on vaja selleks, et oleks vähem kodutuid ja vähem lastekodulapsi ja kodutuid loomi ja nii edasi – et see ongi ju kõige alus. Et see, mis mind maailmas kõikide inimestega võrdseks teeb, pole mitte see, keda ma armastan, vaid et see, et ma armastan” (Mirjam).

„Ela ise ja lase teistel ka elada. Minu arust see on nii hea ütlus. Kui see ainult kupli alla jõuaks nendele, kellele on vaja seda öelda. Ma olen seda öelnud inimestele aeg-ajalt. Kui mind on rünnatud. /.../ A mida ühiskond võiks teada? Ma arvan, et ühiskond võiks teada rohkem, et Eesti ühiskond võiks rohkem teada näiteks Hollandi ühiskonnast. Maa, kus see on enam-vähem okei ja kus tolerantus on enam-vähem olemas, et kuidagi võiks, võiks serveerida või näidata nende ühiskondade seda terviklikku või nojah, või siukest tervet sotsiaalset suhtumist. Et mis seal on nagu olemas, et... Ma ei tea, kuidas seda näidata või kuidas seda eksponeerida või inimestele kohale viia. Aga ma arvan, et sellest oleks kasu” (Gaabriel).

„Me kedagi ei kutsu üles tulla meie ridadesse, meid on piisavalt palju, aga laske meid elada” (Aljona).

„Noh, elage ja armastage! Väga raske on üldist sõnumit niimoodi paika panna. Tähendab, ma ei suudagi midagi hetkel öelda, mis ei oleks klišeesõnum. Ära vihka, mõista, proovi aru saada. Sõnumit ei saa paika panna nagu. Ütlekski, et see on tegelikult klišee (.) Rõhutada sellist arusaamist. Õpetamist. Et õpi ja saa aru või. Et tõesti, ma ei oska öelda nagu, et kõik, mis ma ütlen, kõlab klišeena või millegi hullemana” (Silvester).

Ülekohtuseks peeti nõuet, et homod peavad loobuma oma eraelust. Kui nad ei saa avalikult koos olla, siis viitab see tegelikult ikkagi millelegi, mis on üldsusele vastumeelne. Üldsus peab teadma, et samasooliste paaride suhetes ei ole midagi sellist, mis võiks ühiskonda riivata. *„Inimene on sotsiaalne olend, inimene tahab olla kellegagi koos. Inimene ei pea olema üksinda. Paaris oleme tavalised kooselavad inimesed, kellele meeldib koos olla ja kõike koos teha. No ma ei tea, koos poes käia, koos koristada, nagu tavalised inimesed. Me elame oma argielu nende rõõmude ja probleemidega. See on vist põhiline, mida ühiskond peaks meist teadma. Tuleb rõhutada, et meie jaoks on armastus oluline” (Oleg).*

Kokkuvõte ja järeldused

Andmed kõnelevad GLBT-inimeste ebavõrdsest kohtlemisest, kusjuures ebavõrdsus ilmneb nii riigi, ühiskonna kui ka üksikisiku tasandil. Vastajate kontingent oli vanuse, hariduse, elukoha, aga ka oma õigustest teadlikkuse poolest ebahühtlane. Mõned vastajad olid teadlikud oma õigustest, teised mitte. Noorematel vastajatel ei ole veel olnud vajadust seadustega põhjalikumalt tutvuda ja hinnanguid andes lähtusid nad vahetu ümbruskonna suhtumisest.

Hinnangutest oli näha üpris suurt heteronormatiivsuse mõju. Osa vastajaid ei märganud diskrimineerimist, arvates, et nad ei väärigi paremat kohtlemist. Teised seevastu tundsid väga hästi nii oma õigusi kui ka seadusi. Seadustest tõid nad välja kitsaskohad, mis on aluseks ebavõrdsele kohtlemisele, oskasid korrektselt sõnastada probleeme ja määratleda vastutust üksikisiku ja riigi tasandil.

Oluline märk on see, et probleemid seostuvad narratiivides eelkõige sihtrühma kuuluvate inimestega üksikisiku tasandil. Ka vastutus probleemide lahendamise eest langeb sihtrühma kuulujatele endile: nemad peavad olema julged, tulema välja, harima ühiskonna teisi rühmi jne. Seega peavad nad ise oma heaolu eest seisma.

Hämmastav on homoseksuaalsusest välja tegemata ja rääkimata jätmine ka perekonna tasandil, mis kumab eriti selgelt läbi eestlastest vastajate narratiividest. Lapsed ootavad, et vanemad saaksid ise aru, kes nende poeg või tütar seksuaalselt suundumuselt on, avameelselt sellest üldiselt ei räägita. Kui laps räägib oma seksuaalsest orientatsioonist, siis reaktsioon on üldjuhul negatiivne (šokk). Mingi aja möödudes muutub see kas laste ja vanemate üksteisest eemaldumiseks või vaikivaks teemast mitte väljategemiseks. Positiivselt lõppenud juhtumeid kirjeldati harva.

Vastajaid häiris kõige rohkem võimatus samasooliste kooselu ametlikult vormistada, mis tagaks neile võimaluse elada perekonnas ning lapsendada lapsi, keda nad kas juba kasvatavad või on valmis kasvatama.

Seaduste puudumine ja sallimatus erinevuste suhtes sunnib GLBT-inimesi valetama ja eirama seadusi, näiteks nimetama end üksikuks, kuigi elatakse paaris.

Seadustes on vastuolusid: üks seadus deklareerib võrdseid õigusi ja võrdse kohtlemise õigust, samas teised seadused piiravad neid õigusi või lausa eristavad teatud inimrühmi. Probleem tuleneb ka sellest, et Eestis pole vastu võetud võrdse kohtlemise seadust.

Eriti oluliseks tulemuseks peame teadmist Eesti ühiskonna tolerantsustaseme kohta.

Tolerantsuse mõistmine Eesti moodi

Uurimusest saadud õppetund: näiline sallivus, mille taga peitub tegelik ükskõiksus, on ohtlik mitte üksnes GLBT-inimestele, vaid teistelegi Eestis elavatele inimrühmadele, kes erinevad üksteisest muudel alustel. Eesti ühiskonna praegust arengujärku arvestades tuleb eesmärgipäraselt arendada sellises tähenduses sallivust, mis mitte üksnes ei kannata

ükskõikselt välja teistsuguseks olemist enda kõrval, vaid ka propageerib vastastikust hoolivust. See eeldab informeeritust teistest kultuuridest ja subkultuuridest.

Ükskõikse näilise sallivuse taga võib peituda allasurutud viha ja mitteaktsepteerimine, mis vallandub kohe, kui inimesed tunnevad end eriliste rühmade suhtes tugevana. Sellest kõnelevad intervjuudes toodud näited: üksi on inimesed tolerantsed, rühmas koos aga vaenulikud. Allasurutud vihast annavad märku ka näiteks viha ja vaenuga täidetud anonüümsed Interneti-kommentaariid, millele intervjuudes korduvalt viidati.

Kust muudatusi alustada?

Vastajad olid ühel meelel, et Eestis peavad GLBT-inimestele võrdõiguslikkuse tagamise osas toimuma muutused. Arvamused jagunesid üldiselt kaheks: ühed vastajad seostasid probleeme üksikisikute, nende hoiakute ja väärtushinnangutega, teised aga riigi seadusloome puudujääkidega. Vastavalt sellele nähti ka muutuste algust ühelt poolt selles, et inimene ise peab olema avatum, siiram oma elu elades ja oma identiteeti (ka seksuaalset orientatsiooni) avalikustades ning ühiskond, mis koosneb samuti üksikisikutest, peab muutuma sallivamaks. Nii vastajate arvates peab riik ootama, kuni ühiskond kasvab ja on valmis selliseid seadusi vastu võtma. Näiteks väideti, et samasooliste paaride kooselu seadustamine kas partnerlusseaduse või abielu lubamise kaudu võib ühiskonnas kutsuda esile viha, sest „ühiskond ei ole veel selleks valmis”.

Teised seevastu arvasid, et esimese sammu peab tegema riik, seadustades samasooliste paaride abielu. Seaduste kaudu normaliseerib riik samasooliste armastuse, tagab võrdsed õigused ja heaolu kõikidele ühiskonnaliikmetele ja samas kasvatab ühiskonda demokraatia suunas. Muidugi, kõik vastajad said aru, et poliitikud ei julge teha oma karjäärile ohtlikke samme isegi siis, kui nad ise kuuluvad GLBT-inimeste hulka. Sellepärast on poliitiliste parteide hääl GLBT-küsimustes väga nõrk, kui mitte lausa tumm. Poliitikute selline hoiak on eriti kahetsusväärne, ja nagu maailmakogemus näitab, kohati alusetu. Me tegelikult ei tea kui palju on Eesti ühiskonnas neid, kes on valmis LGBT-inimeste iseärasusi aktsepteerima või kui sügav on homofoobia. Olgu toodud näide naaberriigist - Soome Vabariigi praegune president Tarja Halonen, kes ise ei kuulu LGBT hulka, oli üks SETA (seksuaalse võrdõiguslikkuse organisatsioon) asutajatest ja kunagi ka president. Olles justiitsminister, tegutses ta Soomes elavate LGBT-inimeste võrdsete õiguste nimel. Selline taust ei takistanud tal tõusmist riigi presidendiks ega ka teist korda tagasivalituks saamist.

Ettepanekud poliitikakujundajatele

Uurimuse kokkuvõtte ja järelduste kohaselt tuleb poliitikat kujundades arvestada järgmist:

- GLBT-inimeste olukorda tuleb edasi uurida.
- Tuleb põhjalikumalt analüüsida Eesti Vabariigi ja Euroopa Liidu võrdsete õiguste ja võrdse kohtlemisega seonduvaid õigusakte.
- Otsuste tegemisel tuleb lähtuda sihtrühma arvamustest ja vajadustest, mitte laia üldsuse hinnangust, keda otsus tegelikult ei puuduta.
- Enne otsuste tegemist tuleb uurida rahvusvahelist kogemust, et õppida teiste vigadest (vt Norra, Tšehhi jt kogemusi).
- Otsused peavad põhinema teaduslikul alusel ja asjatundlikul analüüsil.

- Tuleb jälgida vihaõhutamist keelava seaduse toimimist kõikides eluvaldkondades ja eriti meedias.
- Ühiskonnas tuleb järjepidevalt ja süstemaatiliselt levitada sallivust propageerivaid hoiakuid.
- Inimestega tegelevad spetsialistid (tervishoiutöötajad, pedagoogid, politseinikud, ametnikud, ajakirjanikud, sotsiaaltöötajad) peavad saama vastava hariduse, et hoida ära ebavõrdset kohtlemist igapäevapraktikas.
- Eelmises punktis loetletud spetsialistide toimepandud diskrimineerimisjuhtumid ja vaenu õhutamine peab olema eriti rangelt karistatud.
- Tuleb suurendada ka GLBT-inimeste teadlikkust oma õigustest, mis on kooskõlas üldiste inimõigustega.

Viidatud kirjandus

Butler, J. (1990) *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.

Eurobaromeeter 66.1. Avalik arvamus Euroopa Liidus, sügis 2006. *Rahvuslik aruanne, Eesti*. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb66/eb66_ee_nat.pdf.

Ezzy, D. (2002) *Qualitative Analysis. Practice and innovation*. Allen & Unwin.

Foucault, M. (1971/2005) *Seksuaalsuse ajalugu*. Tallinn: Valgus.

Hegna, K., Kristiansen, H. W., Ulstein Moseng, B. (1999) *Levekår og livkvalitet blant lesbiske kvinner og homofile menn*. (Lesbinaiste ja homomeeste eluolud ja elukvaliteet). NOVA Rapport. 1.

Jagose, A. (1996) *Queer Theory. An Introduction*. Melbourne University Press.

Kitzinger, C. (1987) *The Social Construction of Lesbianism*. London: Sage.

Kohler Riessman, C. (1993) *Narrative Analysis*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.

Kon, I. S. (2004) *Kuuvalgus koidikul. Omasooarmastuse palged ja maskid*. Tõlkinud Milvi Aasaru. Tallinn: Kirjastus Ilo.

Kotter, L. (2002) Sexual orientation discrimination in Estonia. *Sexual orientation discrimination in Lithuania, Latvia and Estonia*. Vilnius: 55–82.

McLaren, A. (1999) *Twentieth-century Sexuality. A History*. Oxford–Massachusetts: Blackwell Publishers Ltd.

Plummer, K. (2003) Queer, Bodies and Postmodern Sexualities: A Note on Revisiting the „Sexual” in Symbolic Interactionism. *Qualitative Sociology*, 26 (4): 515–530.

Seidman, S. (1998) Are we all in the closet? Notes towards a sociological and cultural turn in queer theory. *Cultural Studies*, 1(2): 177–192.

Tomsen, S. (2006) Homophobic Violence, Cultural Essentialism and Shifting Sexual Identities. *Social Legal Studies*, 15 (3): 389–407.

Lisa

Intervjuu küsimused

Sissejuhatus (algab uurimuse ja intervjuus osaleja(te) tutvustamisega)

Seksuaalsus ja seksuaalne praktika

I. See uurimus käsitleb võrdseid võimalusi (õigusi) ja (eba)võrdset kohtlemist / võrdseid võimalusi Eesti ühiskonnas.

1. Mida te arvate võrdsetest võimalustest (õigustest) Eesti ühiskonnas? Kuidas te üldse võrdseid õigusi mõistate? Mis on võrdsus (võrdsed õigused)?

2. Kuidas te määratlete tolerantust?

3. Kui tolerantne on Eesti ühiskond teie arvates?

- Kui peaksite 10-pallisele skaalale (0 – „üldse ei ole tolerantne”, 10 – „väga tolerantne”) paigutama Eesti ühiskonna tolerantse määra, mitu punkti oleksite Eestile andnud?
- Missuguste ühiskondade hulka kuulub teie arvates Eesti?

II. Meie uurimus puudutab tundlikku teemat – inimese seksuaalsust ja diskrimineerimist tema seksuaalse orientatsiooni tõttu. Mulle on väga oluline, et meie intervjuu jooksul ei esitaks ma selliseid küsimusi, mis on ebameeldivad. Palun andke märku, kui tunnete, et küsimus on liiga delikaatne, ei meeldi teile, millele ei ole hea vastata.

1. Kõigepealt terminitest

Kasutusel on erinevad terminid, nt „seksuaalvähemused”, „erinevad seksuaalsed orientatsioonid”, „gei”, „lesbi”, „homo”, „biseksuaal”, „transinimene” jm.

- Mida te nendest sõnadest/terminitest arvate ja võib-olla oskate midagi lisada?
- Mida teie ise kasutate?
- Milline võiks teie arvates olla ühiskonnas käibelolev termin, mida kasutatakse erineva seksuaalse orientatsiooniga inimeste kohta?

III. Enesemääratlemine ja seksuaalne identiteet.

Igal inimesel on palju sotsiaalseid rolle. Me oleme mehed-naised, lapsed, vanemad, õed-vennad, me oleme kas õppurid või töösuhetes (erialaspetsialistid), meil on rahvuslik kuuluvus, religioon, oma hобid, huvid, tegevused ja seksuaalsed suhted.

1. Kuidas teie järjestaksite oma sotsiaalseid rolle?

2. Mis mõjutab teie arvates järjestust?

3. Mis te arvate, kuidas teised teid näevad? Ühelt poolt perekond, sõbrad, kolleegid ja naabrid (inimesed, kes teid lähemalt tunnevad) ja teiselt poolt need, kes teist eriti palju ei tea. Kuidas ühiskond teie arvates järjestab inimeste rolle, kui tegemist on mittehetero-orientatsiooniga?

(Sõnastus.)

4. Igas inimeses on mehelikke ja naiselikke omadusi.

5. Kuidas te oma naiselikkust/mehelikkust tajute?

6. Kuidas te selle tõdemuseni/arusaamiseni jõudsite, et olete see, kelleks te ennast peate? (Vabas vormis lugu sellest, kuidas kujunes seksuaalne identiteet.)

IV. Mida arvate mõistest „kapp” ja „kapis” olemisest, „kapist” väljumisest?

On olemas erinevaid arvamusi homoseksuaalsusest: et see on inimese vaba valik, et seda saab mõjutada reklaami või muu asjaga (nt eeskujuga). Samas on ka arvamus, et homode ja heterode füsioloogia ja psüühika on mingil määral erinev (bioloogilisel tasandil: hormoonid,

ajustruktuur, geenid). See, et inimene armub vastassoost või samast soost inimesesse, ei ole alati tema vaba valik, see on bioloogiliselt/psühholoogiliselt ette määratud. Samas on tugev ühiskondlik surve heteroseksuaalsusele suunamisel.

Mida te nendest asjadest arvate?

Teine arvamus on see, et seksuaalsus on sotsiaalselt konstrueeritud ehk ühiskond ise surub peale seksuaalsust ja homoseksuaalsus ei ole midagi muud kui lihtne erinevus käibelolevast klassifikatsioonist, mida ühiskonnad hindavad „normaalseks”. Mida te nendest asjadest arvate?

V. Diskrimineerimine.

1. Me alustasime võrdsetest võimalustest, nüüd räägime edasi diskrimineerimisest. Sotsiaalministeeriumi tellimuses kõlas pealkiri „Seksuaalvähemuste diskrimineerimine Eestis”. Me muutsime pealkirja, sest meie arvates ka sõna „seksuaalvähemus” mingil määral diskrimineerib. Mida te sellest arvate?

2. Diskrimineerimine on keeruline mõiste, mida inimesed mõistavad erinevalt. Mida see teie jaoks tähendab?

3. Palun rääkige, kas olete ise kunagi kogenud, et teid diskrimineeriti seksuaalse orientatsiooni / seksuaalsuse tõttu? Tooge palun näiteid.

(Millise seksuaalse orientatsiooniga inimestega te käite läbi kõige rohkem? Millised on nende kogemused seoses diskrimineerimisega? Tooge palun näiteid.)

VI. Muutused Eestis – uurimuse taotlused.

1. Kui me muutsime uurimuse pealkirja, asendasime sõna „diskrimineerimine” sõnaga „heaolu”, siis selle põhjuseks on eesmärk midagi paremuse suunas muuta. Arutame nüüd seda, kuidas te näete neid muutusi Eestis, mis tagaksid heaolu inimestele, sõltumata nende seksuaalsest orientatsioonist.

2. Mida riik võiks teha, peaks tegema?

3. Mida meedia võiks teha?

4. Mis peaks muutuma Eesti hariduses?

5. Missugused seadused peaksid muutuma?

6. Mida peaks ühiskond teadma GLBT-inimeste elust, et tolerantsus kasvaks, et inimesed näeksid, et erinevused ei ohusta neid isiklikult?

7. Missugust sõnumit me peaksime oma uurimuses rõhutama?

VII. Lõpetuseks.

Kas on midagi, millest me peame veel rääkima?

Mingi küsimus, mida ma ei osanud esitada?

Vanus:

Haridus:

Perekondlik seis:

Laste olemasolu: